СРБИКА
SERBIKA

GRAMATIKA
srpskog jezika

Recenzent
dr DUŠKA KLIKOVAC

Urednik
prof. dr SVETLANA STIPČEVIĆ

Odgovorni urednik
NEBOJŠA JOVANOVIĆ

Za izdavača
prof. dr RADOŠ LJUŠIĆ
direktor i glavni urednik

Ivan Klajn

GRAMATIKA
srpskog jezika

ZAVOD ZA UDŽBENIKE I NASTAVNA SREDSTVA
BEOGRAD

NAPOMENA

Ova knjiga ima za cilj da u sažetom, a ipak iscrpnom vidu pruži neophodne podatke o fonetici, morfologiji, tvorbi reči i sintaksi srpskog jezika. Poslednjih decenija dobili smo nekoliko dobrih udžbenika srpskog (srpskohrvatskog) jezika za strance, ali se u njima gramatičko gradivo nužno izlaže u delovima i postupno, dok više prostora zauzimaju tekstovi, vežbanja i tumačenje novih reči. Kada čitalac takvog udžbenika ne uspeva da pronađe u kojoj je od ranijih lekcija obrađeno neko pitanje, ili kad zaključi da mu je potreban sistematski pogled na datu gramatičku pojavu, ovakva gramatika bez sumnje će mu koristiti kao pomoćni priručnik.

Budući da knjiga nije namenjena korisnicima određenog maternjeg jezika, strogo kontrastivni pristup nije se mogao primeniti. Posebna pažnja, ipak, poklonjena je pojedinim sitnijim i krupnijim pitanjima koja izvornim govornicima ne zadaju teškoće, pa se u školskim gramatikama najčešće i ne pominju. To su, na primer, jednakosti među padežima, promene osnove usled nepostojanog a *i prelaska* l *u* o, *upotreba ličnih zamenica u subjektu, dvojina zamenica i prideva* (moja *dva* dobra *druga*), *promena i značenje neodređenih zamenica, značenje reči u deiktičkim trojnim opozicijama* (ovaj/taj/onaj, ovako/tako/onako, evo/eto/eno *i dr.*), *prilozi za mesto sa inkorporiranim predlogom* (dokle, dovde, odatle, odande *i sl.*), *upitni i odrečni oblici glagola, ekspresivne upotrebe glagolskih vremena, iskazivanje vremena u pasivu* (*škola* se otvara – *prozor* je otvoren – *škola* je otvorena *u prošlom veku*), *uticaj enklitika na red reči* (videću – ja ću videti, on mnogo govori – govori li on mnogo?), *idiomatske konstrukcije kao* nas tri, biće ti lepo, ne ide mi se, bilo je problema/ima pro-

blema/ima jedan problem *itd.*), *razlikovanje delimičnih homonima kao* (ove) večeri/(na) večeri, dovesti (dovedem)/dovesti (dovezem), *naglašene i nenaglašene lične zamenice* (mi, nas...) *i drugo. Sintaksa je izložena po tradicionalnom školskom modelu, bez pokušaja da se primeni generativistički ili neki drugi pristup koji bi teorijski možda bio opravdaniji, ali koji nije prikladan za učenje jezika kao stranog. O akcentuaciji su date samo osnovne napomene, budući da je to pojava koju stranac ionako ne može naučiti iz knjige, nego samo auditivnim putem i stalnim vežbanjem.*

SADRŽAJ

FONETIKA

MORFOLOGIJA

TVORBA REČI

SINTAKSA

1. POLOŽAJ JEZIKA I DIJALEKTI

Ekavski i ijekavski

Srpski jezik, zajedno sa hrvatskim i bošnjačkim[1], pripada južnoj grani slovenskih jezika, u kojoj se nalaze još i slovenački, makedonski i bugarski. Za osnovu standardnog jezika u srpskom, hrvatskom i bošnjačkom uzet je *štokavski* dijalekat, tako nazvan po upitnoj zamenici *što/šta*. Druga dva dijalekta, *čakavski* (gde ista zamenica glasi *ča*) i *kajkavski* (zamenica *kaj*), govore se samo na teritoriji Hrvatske, a ni tamo nisu priznati kao standardni.

U okviru štokavskog dijalekta razlikuju se dva izgovora nekadašnjeg slovenskog glasa *jat* (Ѣ, u latiničkoj transliteraciji *ě*): *ekavski* i *ijekavski*. (Postoji i treći izgovor, *ikavski*, ali se njime nećemo baviti pošto je isključivo regionalan.) Ekavskom *e*, u rečima koje sadrže jat (npr. *déte*), odgovara ijekavsko *ije* (*dijète*), odnosno

---

[1] U svetskoj slavistici, kao i u Jugoslaviji posle II svetskog rata, bio je uobičajen termin *srpskohrvatski jezik*. Srpski i hrvatski su smatrani njegovim varijantama, a od sedamdesetih godina prošlog veka počelo se govoriti i o »bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu«. Posle ratova koji su krajem veka doveli do raspada Jugoslavije, u novostvorenim državama usvojeni su pojedinačni nacionalni nazivi. Razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, ipak, sasvim su sitne (uporedive s razlikama između britanskog i američkog engleskog), a međusobna razumljivost gotovo je stoprocentna, tako da se u čisto lingvističkom pogledu – za razliku od društvenog i političkog – oni i dalje mogu smatrati varijantama istog jezika.

U današnjoj Bosni i Hercegovini usvojen je zvanični naziv *bosanski jezik*, ali ga srpski lingvisti ne priznaju, jer je izveden iz imena *Bosna*, čime pretenduje da se predstavi kao državni jezik obavezan za sve tri nacije u toj zemlji. *Bošnjački*, naprotiv, izvedeno je iz imenice *Bošnjaci*, kako se naziva narod koji je ranije nazivan Muslimanima.

je ako je vokal kratak (ekavski *dèca* – ijekavski *djèca*). Ispred nekih glasova to *je* prelazi u *i* (*hteo* – ijek. *htio, grejati* – ijek. *grijati*), a može se odraziti i na promenu prethodnog suglasnika (*koleno – koljeno, negovati – njegovati*).

Veći deo Srba govori ekavski, dok se ijekavski govori na krajnjem jugozapadu Srbije, u Crnoj Gori i u Republici Srpskoj. U državi SCG oba izgovora priznata su kao standardna, ali nisu jednako rasprostranjena u upotrebi. Sredstva informisanja u Srbiji služe se skoro isključivo ekavskim izgovorom, a u Crnoj Gori ijekavskim. S obzirom na maločas pomenute razlike između *ije, je* i *i,* rođenom ekavcu veoma je teško da ovlada ijekavskim izgovorom. Područje ijekavskog u Srbiji postepeno se sužavalo tokom poslednja dva veka. Mnogi značajni srpski pisci u prošlosti, počev od Vuka Karadžića, bili su ijekavci, ali se danas velika većina knjiga objavljuje na ekavskom.

U ovoj knjizi primeri će se davati u ekavskom obliku. Bolji jednojezični rečnici (kao što su šestotomni rečnik Matice srpske i još nedovršeni rečnik Srpske akademije nauka i umetnosti) navode, pored ekavske, i ijekavsku varijantu.

2. PISMO (GRAFIJA)

Tradicionalno pismo srpskog jezika jeste ćirilica, u obliku koji joj je dao Vuk Karadžić (1787–1864). Posle stvaranja jugoslovenske države (1918) u Srbiji i Crnoj Gori počela se naglo širiti upotreba latinice. Danas je latinica rasprostranjenija, do te mere da se javio pokret za zaštitu ćirilice, a poslednjih godina preduzete su mere da se ćirilica zakonom definiše kao osnovno pismo u zvaničnoj i javnoj upotrebi. Mada je naporedna upotreba dvaju pisama, za koju je skovan termin *dvoazbučnost*, jedinstven slučaj u Evropi, ako ne i u svetu, može se predvideti da će ona potrajati i u budućnosti. Otuda je svakome ko uči srpski jezik neophodno poznavanje oba pisma.

Azbučni i abecedni red

I ćirilica i latinica imaju istih 30 slova, tako da među njima postoji dvosmerna konvertibilnost. Uobičajeni redosled tih slova, međutim, nije isti, jer se u ćirilici navode po **azbuci**, poreklom iz crkvenoslovenskog, odnosno u daljoj perspektivi iz grčkog jezika:

А а Б б В в Г г Д д Ђ ђ Е е Ж ж З з И и Ј ј
К к Л л Љ љ М м Н н Њ њ О о П п Р р С с Т т
Ћ ћ У у Ф ф Х х Ц ц Ч ч Џ џ Ш ш

dok su u latinici poređana po **abecedi**:

A a B b C c Č č Ć ć D d Dž dž Đ đ E e F f G g
H h I i J j K k L l Lj lj M m N n Nj nj O o P p
R r S s Š š T t U u V v Z z Ž ž

Fonološki princip

Iz ova dva spiska vidljivo je da je u ćirilici u potpunosti sproveden fonološki princip »jedan glas

– jedno slovo« (za izgovor slova vidi niže). U latinici su u istom cilju pojedinim latinskim slovima dodati dijakritički znaci, pretežno pozajmljeni iz češkog (Č, Ć, Đ, Š, Ž), ali taj postupak nije sproveden do kraja, pa su za suglasnike koji se u ćirilici označavaju sa Љ, Њ, odnosno Џ, upotrebljene dvoslovne kombinacije (digrami) LJ, NJ, DŽ.[2]

Uporedni prikaz

U sledećoj tabeli uporedno su prikazana ćirilička i latinička slova iste glasovne vrednosti, s tim što latinička nisu data po uobičajenom abecednom redu.

Ćirilica	Ćirilica pisano	Latinica
А а	*А а*	A a
Б б	*Б б*	B b
В в	*В в*	V v
Г г	*Г г*	G g
Д д	*Д д*	D d
Ђ ђ	*Ђ ђ*	Đ đ
Е е	*Е е*	E e
Ж ж	*Ж ж*	Ž ž
З з	*З з*	Z z
И и	*И и*	I i
Ј ј	*Ј ј*	J j
К к	*К к*	K k
Л л	*Л л*	L l
Љ љ	*Љ љ*	Lj lj
М м	*М м*	M m
Н н	*Н н*	N n
Њ њ	*Њ њ*	Nj nj
О о	*О о*	O o

[2] Katkada se, usled nedostatka odgovarajućeg znaka, upotrebljava i digram DJ umesto Đ, npr. *Djordje, vidjen*, umesto pravilnijeg *Đorđe, viđen*.

П п	П п	P p
Р р	Р р	R r
С с	С с	S s
Т т	Т т	T t
Ћ ћ	Ћ ћ	Ć ć
У у	У у	U u
Ф ф	Ф ф	F f
Х х	Х х	H h
Ц ц	Ц ц	C c
Ч ч	Ч ч	Č č
Џ џ	Џ џ	Dž dž
Ш ш	Ш ш	Š š

FONETIKA

3. GLASOVNI SISTEM

3.1. SAMOGLASNICI (VOKALI)

Srpski jezik ima pet samoglasnika, *i, e, a, o, u*, koji se izgovaraju približno kao i u drugim slovenskim jezicima, ili kao u italijanskom, španskom, nemačkom itd.

Suglasnik *r* takođe može u pojedinim rečima da bude nosilac sloga. Takvo *r* se ponekad naziva »vokalskim«, ali je tačniji naziv **slogotvorno** *r*. Najčešće to biva između dva suglasnika, kao u rečima *krst, sr-ce, tr-ča-ti, sre-brn*, ali i na početku reči ispred suglasnika, kao u *rt, r-za-ti, r-va-ti* (*se*). Kada glagoli kao što su ova poslednja dva dobiju prefiks, *r* ostaje slogotvorno, iako mu prethodi samoglasnik: *za-r-za-ti, po-r-va-ti* (*se*).[3] Slogotvorno *r*

3.2. SUGLASNICI (KONSONANTI)

3.2.1. Plozivi (okluzivi) *p, t, k, b, d, g* izgovaraju se kao i u većini ostalih jezika, obrazujući tri para po zvučnosti: *P, t, k, b, d, g*

bezvučni	zvučni
p	b
t	d
k	g

[3] U starijem jeziku *r* je ostajalo slogotvorno i u muškom rodu radnih prideva, kao *u-mr-o, za-tr-o*, analogno sa ženskim i srednjim rodom *u-mr-la, u-mr-lo, za-tr-la, za-tr-lo*. Takav izgovor danas je zastareo, pa se *r* izgovara kao običan suglasnik (*u-mro, za-tro*).

U nekim pozajmljenicama iz francuskog, *r* je slogotvorno i na kraju reči, kao u *žan-r, ma-sa-kr*, s tim što gubi slogotvornost u padežima, ispred vokala: *žan-ra, žan-ru* itd. Isti je slučaj sa suglasnikom *l* u malom broju pozajmljenih reči, kao *bi-ci-kl, an-sam-bl* (u padežima: *bi-ci-kla, bi-ci-klu* itd.).

B, d, g se jednako izgovaraju i na završetku reči, npr. u *golub, rad, drug,* a ne obezvučavaju se kao u nekim drugim slovenskim i neslovenskim jezicima.

3.2.2. Frikativi su prikazani u sledećoj tabeli:

bezvučni	zvučni
s	z
š	ž
f	(v)
h	

Š se izgovara kao francusko *ch,* englesko *sh* ili nemačko *sch. Ž* je njegov zvučni parnjak (francusko *j* u *jour*). Š

H se izgovara s punom aspiracijom (kao nemačko *ch* u *Bach*). H

Glas *v* je stavljen u zagradu jer, mada je po mestu izgovora (labiodental) jednak glasu *f,* on se ne ponaša kao njegov zvučni parnjak nego kao sonant, o čemu v. 3.2.4. V

3.2.3. Afrikate su:

bezvučne	zvučne
c	
č	dž
ć	đ

C uvek ima vrednost slivenog *ts* (nemačko *z* u *Zeit,* italijansko *z* u *pizza*), nezavisno od slova koje mu sledi: *car, cura, lice, baciti, cvet, stric.* C

Afrikate *č* i *ć* su po zvuku slične engleskom i španskom *ch,* italijanskom *ci* u *ciao,* ali se ni jedna ni druga ne mogu izjednačiti s njima. *Č* je stopljeno /t/ + /š/: pri njegovom izgovoru vrh jezika se oslanja o alveole, dok je pri izgovoru *ć* vrh jezika spušten, a srednji deo jezika oslanja se o alveole i prednje nepce. Po akustičkom utisku, *č* je »tvrđe« nego maločas po- Č i Ć

menute strane afrikate, a *ć* je »mekše« od njih. Mada razlikovanje afrikate *č* od *ć* ponekad zadaje teškoće i Srbima iz pojedinih krajeva, u standardnom izgovoru one se moraju razlikovati. Postoje minimalni parovi koji se po značenju razlikuju samo tim parom fonema, kao *čar* 'draž' – *ćar* 'korist', *spavačica* 'žena koja spava' – *spavaćica* 'spavaća košulja'.

Sve što smo rekli za par *č* – *ć* važi i za njihove zvučne parnjake. Za *dž*, stopljeno /d/ + /ž/, položaj jezika je isti kao za *č*, usled čega je ono »tvrđe« od engleskog *j* ili italijanskog *g* u *Genova*. Za *đ* položaj jezika je kao za *ć*, pa je ono »mekše« od ovih stranih suglasnika. I ovde postoji poneki minimalan par, npr. *džak* 'vreća' – *đak* 'učenik'. *Dž* i *đ*

3.2.4. Sonanti. – U sonante se ubraja nekoliko tipova suglasnika: nazali *m, n, nj,* likvide *l, lj, r,* uz to *v* i *j*. Zajednička im je osobina da ne učestvuju u opoziciji zvučno–bezvučno i da pri njihovom izgovoru vazdušna struja prolazi pored prepreke koju stvaraju delovi govornog aparata.

M, n, l i *r* ne zadaju posebne teškoće pri učenju. Kao i u drugim jezicima, fonema *n* prelazi u velarnu varijantu ispred velara *k* ili *g*: alveolarno (vrhom jezika) izgovara se u *Ana, tanak*, ali velarno (zadnjim delom jezika, kao *ng* u engleskom *sing*) u *Anka, tanka, tango.* *N* **ispred** *k* **i** *g*

Glas *nj* je palatalni nazal, analogan španskom *ñ* (u *mañana*) ili italijanskom i francuskom *gn*. Izgovara se pritiskanjem prednjeg i srednjeg dela jezika uz tvrdo nepce iza alveola. *Nj*

Glas *lj* je palatalizovan u odnosu na *l*, kao u španskom *ll* (u *caballero*) ili italijanskom *gli* (u *figlio*). Izgovara se srednjim delom jezika, dok je vrh jezika spušten uz donje zube. *Lj*

Glas *j* se izgovara kao u nemačkom, odnosno kao ipsilon u engleskom *yes, boy* ili u španskom *yo, hay*. Po artikulaciji je veoma blizak vokalu *i*, usled čega dolazi *J*

do pravopisnih alternacija i kolebanja (*radio*, gen. *radija*; *Mihailo* i *Mihajlo*).

Glas *v* svrstavamo u sonante jer je neutralan u odnosu na zvučnost (v. 3.2.2, 3.5.1): ispred bezvučnih suglasnika ostaje *v*, a ne prelazi u *f*, npr. *ovca, ovsen, čupavko*; ispred njega mogu doći kako bezvučni tako i zvučni suglasnici (uporedi *tvoje* i *dvoje*, *svekar* i *zvekir*).

V neutralno po zvučnosti

3.2.5. Po **mestu izgovora** svi navedeni suglasnici mogu se podeliti ovako:

labijalni (usneni): *p, b, m;*
labiodentalni (usneno-zubni): *f, v;*
dentalni (zubni): *t, d, c, s, z;*
alveolarni: *n, l, r;*
prepalatalni (prednjonepčani tvrdi): *š, ž, č, dž;*
palatalni (prednjonepčani meki): *ć, đ, nj, lj, j;*
velarni (zadnjonepčani): *k, g, h.*

3.3. AKCENTI I DUŽINE

3.3.1. Akcenatski sistem. – Srpski jezik razlikuje četiri akcenta, tj. četiri vrste izgovora naglašenih vokala u pogledu visine i dužine tona. To su:

Četiri akcenta

dugosilazni (znak ̑),
dugouzlazni (znak ́),
kratkosilazni (znak ̏),
kratkouzlazni (znak ̀).

Kod dugosilaznog akcenta, npr. u reči *mâjka*, visina tona opada tokom izgovora vokala. Kod dugouzlaznog, npr. *béba*, ton raste, ili bar ostaje na istoj visini. Kod kratkosilaznog, npr. *ȉstina*, opadanje tona se teško opaža zbog kratkoće vokala, ali se sledeći slog, odnosno slogovi, izgovara niže od naglašenog. Kod kratkouzlaznog, npr. *čìtati*, sledeći slog (slogovi) imaju viši ili jednak ton kao naglašeni slog.

Izgovor akcenata

Ista četiri akcenta javljaju se i kod slogotvornog *r* (v. gore, 3.1) kad je naglašeno, npr. *kȓv, cŕnac, tȑka, tr̀čati.*

Slogotvorno *r*

U običnim tekstovima akcenti se ne pišu, osim u retkim slučajevima kad treba razlikovati dve reči iste grafije, npr. *grâd* (varoš) – *grȁd* (ledena kiša), *ópisan* (pridev: deskriptivan) – *òpīsan* (particip od glagola *opisati*).

I u promeni jedne iste reči mogu se javiti različiti akcenti, npr. od *ȉme*, genitiv *ȉmena*, nominativ množine je *imèna*, genitiv množine je *iménā*.

3.3.1.1. Za položaj akcenata u reči važe tri osnovna pravila:

Tri pravila za akcent

(1) Nijedna reč ne može biti naglašena na poslednjem slogu. (U gradskom govoru, pojedine reči stranog porekla odstupaju od ovog pravila, npr. *dirigȅnt, paradȁjz* nasuprot izgovoru *dirìgent, paràdajz* kakav propisuje standard).

(2) Jednosložne reči uvek imaju silazni akcent, dug kao u *nôć, lȋst, žût, znâm* ili kratak kao u *sprȁt, kȍnj, nȁš, sȁv.*

(3) Silazni akcenti mogu se javiti samo na prvom slogu reči. (I od ovog pravila gradski govor neretko odstupa, kao u dva primera navedena pod 1, ili u *ambasâdor, televȋzija,* nasuprot standardnom akcentu *ambàsādor, telèvīzija.*)

3.3.2. Nenaglašene dužine. – U upravo navedenim primerima *ambàsādor* i *telèvīzija* vidimo da je vokal u trećem slogu označen znakom za dužinu. Nenaglašeni dugi vokali javljaju se u mnogim rečima, npr. *jùnāk, vòjnīk, pàkēt, nèvīđen, ȉdeālan, pȍzitīvan, òdāvno.* Oni mogu doći samo POSLE naglašenog sloga.

U rečima iz jezika u kojima je naglašen poslednji slog, kao što je francuski, budući da takav naglasak nije moguć u srpskom, on se zamenjuje nenaglašenom

dužinom: *atèljē* (< fr. *atelier*), *Ràsīn* (< fr. *Racine*), *Pàstēr* (< fr. *Pasteur*)[4].

Gubljenje nenaglašenih dužina

U savremenom gradskom govoru nenaglašene dužine su znatno ređe nego što zahteva tradicionalna norma. To naročito važi za flektivne nastavke: gotovo svi nastavci u promeni imenica, prideva, glagola, pogotovu u otvorenom slogu, npr. genitiv *žènē*, pridev *vȅlikī*, genitiv množine *vȅlikīh*, prezent 1. lica množine *čìtāmo* itd. – u današnjem gradskom govoru (bar u ekavskim krajevima) imaju kratak vokal: *žène, vȅliki, vȅlikih, čìtamo.*

3.3.3. Proklitike i enklitike. – Reči koje nemaju sopstveni akcent, nego se spajaju u fonetsku celinu sa susednom naglašenom rečju, nazivamo **klitike ili klitici**. Delimo ih na **proklitike**, koje stoje ispred naglašene reči, i **enklitike**, koje stoje iza naglašene reči.

Proklitike

3.3.3.1. Proklitike su pre svega predlozi, i to svi koji su jednosložni, npr. *na* (*na hartiji* izgovaramo *nahàrtiji*), *u* (*u petak* izg. *upétak*), *iz, od, za, do* itd., uz to i poneki dvosložni kao *oko, prema, preko* itd. Takođe su proklitike poneki veznici, kao *i, ni, a, da, jer, dok,* a uz neke glagole (v. 3.4.1) i odrečna partikula *ne* (npr. *ne izlazim* izgovoreno *neìzlazim*).

Enklitike

3.3.3.2. Enklitike su specifičnost srpskog jezika, pa je radi pravilnog rasporeda reči u rečenici neophodno znati koje reči spadaju u njih.

Pored upitne partikule *li* (npr. *znaš li?* izgovoreno *znȃšli?*) imamo dve veće grupe enklitika: nenaglašene oblike ličnih zamenica i nenaglašene oblike pomoćnih glagola.

---

[4] U Srbiji je uobičajeno adaptirano, fonetsko pisanje stranih imena, koje je u ćirilici neizbežno (Расин, Пастер), a najčešće se prenosi i u latinicu.

U prvu grupu spadaju oblici za genitiv, odnosno akuzativ u svih šest lica, *me, te, ga, je* (*ju*), *nas, vas, ih*[5], i oblici za dativ *mi, ti, mu, joj, nam, vam, im*[6]. Enklitika je i nenaglašena povratna zamenica *se*, npr. u *oblačim se* (izg. *òblāčimse*).

Zameničke enklitike

U drugu grupu spadaju:

Glagolske enklitike

– kraći oblici prezenta glagola *biti*: *sam, si, je, smo, ste, su* (v. 9.13);
– kraći oblici prezenta glagola *hteti*: *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* (v. 9.13.2);
– oblici aorista glagola *biti* koji ulaze u sastav potencijala: *bih, bi, bi, bismo, biste, bi* (v. 9.5.2).

Položaj enklitike

3.3.3.3. Budući da se enklitika vezuje za prethodnu naglašenu reč, ona treba da dođe na **drugo** mesto u rečenici. Otuda, ako rečenici *Dȍšao sam* (izg. dȍšaosam) dodamo ličnu zamenicu u subjektu, ona će glasiti *Jâ sam* (izg. jâsam) *dȍšao*; nije moguće **Ja došao sam* niti **Sam došao*.

Odredbu o drugom mestu ne treba shvatiti bukvalno: enklitika može doći i posle sintagme od više međusobno povezanih reči, npr. *Moj prijatelj s trećeg sprata* **je** *došao*. Za iscrpnija pravila o položaju enklitike vidi 22.11 i dalje.

---

[5] Za promenu zamenica vidi tabele 10–12. U akuzativu, ženski rod jednine *je* ima i varijantu *ju*, koja nastaje u dodiru sa istozvučnom glagolskom enklitikom *je*: vidi tabelu br. 10 u 7.1.1.

[6] Nenaglašeni dativni oblici *mi* i *ti* u pisanju se ne razlikuju od naglašene zamenice 1. lica množine *mî*, odnosno 2. lica jednine *tî*. O tome treba voditi računa pri izgovoru rečenica kao što su:

Reci mi (izg. rècimi) *šta mi* (izg. mî) *ovde tražimo*

ili:

Ti (izg. tî) *znaš šta ti* (izg. štȁti) *treba*.

Na isti način, oblici *nas* i *vas* mogu biti nenaglašeni ili naglašeni: vidi tabelu 11.

3.4. PRENOŠENJE AKCENTA NA PROKLITIKU

Prema tradicionalnoj akcentuaciji, zasnovanoj prvenstveno na hercegovačkom govoru, kada se proklitika nađe ispred nekih (ne svih) reči sa silaznim akcentom, kratkim ili dugim, ona postaje naglašena, dobijajući kratkosilazni (retko kratkouzlazni) akcent, dok druga reč gubi naglasak. Takvi primeri su *ȕ grād, nȁ vodu, ȍd zlāta, pȍd kamēn, dȍ pojāsa, ìz kućē, ì drugī* i sl. (izgovor: ȕgrād, nȁvodu, ȍdzlāta, pȍtkamēn, dȍpojāsa, ìskućē, ìdrugī).

3.4.1. Ovakvo prenošenje akcenata danas je dobrim delom zastarelo, bar u ekavskim govorima, jer je uobičajeniji izgovor s naglaskom na drugoj reči: *u grâd, na vȍdu, od zlâta* itd. Nesumnjivo se prenošenje očuvalo samo u dva slučaja: **Bez prenošenja**

1) ispred *mnom*, instrumentala od lične zamenice *ja*, gde naglašavamo predlog: *sȁ mnom, zȁ mnom, pȍda mnom;*

2) u odrečnim oblicima glagola, gde je akcent na partikuli *ne*: *nè dām, nè padā, nè čujū, nè jedū, nè nādaj se, nè pītājte* i sl. Ovo važi samo za glagolske oblike čiji prvi slog ima **silazni** akcent. Ako je taj slog pod **uzlaznim** akcentom, partikula ostaje nenaglašena: *ne gòvorīm, ne vúče, ne žèlē, ne postòji, ne dosàđuj* itd. Ta razlika se može javiti i u raznim oblicima jednog istog glagola, recimo *písati*: u prezentu, prema silaznom *pîšēm* imamo odrečni oblik *nè pišēm*, ali u imperativu, prema uzlaznom *píšite*, negacija je *ne píšite*.

3.5. GLASOVNE ALTERNACIJE

A) SUGLASNIČKE ALTERNACIJE

Promene ili **alternacije** glasova do kojih dolazi prilikom fleksije ili u tvorbi reči mogu biti čisto fonološke, **Morfonološke promene**

ili češće morfofonološke (morfonološke). One prve vezane su isključivo za prirodu glasova, odnosno za njihovu međusobnu spojivost u srpskom jeziku. Takvo je jednačenje po zvučnosti, do kojeg dolazi kad god se zvučni i bezvučni suglasnik nađu jedan kraj drugoga (v. niže). Morfonološke alternacije zavise i od toga koja je vrsta reči, koji flektivni oblik ili tvorbeni element u pitanju. Primera radi, od imenice *učenik* vokativ jednine glasi *učeniče*, gde je *k* ispred nastavka *-e* prešlo u *č*; akuzativ množine iste imenice, međutim, glasi *učenike*, što znači da je tu *k* ispred *e* ostalo neizmenjeno. Nominativ množine glasi *učenici* (*k* ispred *i* daje *c*), i ta alternacija važi i za druge imenice na *-k*, ali ne i za prideve: od *lak*, nominativ množine muškog roda glasi *laki*. Otuda, kad objašnjavamo morfonološke alternacije, moramo uvek navesti i za koje oblike važe.

3.5.1. Jednačenje po zvučnosti. – Jednačenje po zvučnosti je vrsta regresivne asimilacije, u tom smislu što drugi suglasnik deluje na prvi: kada se zvučni suglasnik nađe ispred bezvučnog postaje bezvučan, i obrnuto, kada se bezvučni nađe ispred zvučnog, postaje i sam zvučan. U tabelama u odeljcima 3.2.1 – 3.2.3 videli smo da ima sedam parova po zvučnosti. Tri suglasnika, *f*, *h* i *c*, bezvučni su bez zvučnog parnjaka, tako da se sami ne menjaju, ali izazivaju obezvučavanje zvučnog suglasnika kad se nađe ispred njih.

Drugi suglasnik deluje na prvi

Nekoliko primera za prelazak zvučnih suglasnika u bezvučne:

Obezvučavanje

b ⟶ p: *Srbija – srpski*
d ⟶ t: *sladak* (m. rod) – *slatka* (ž. rod), *slatko* (sr. rod)
z ⟶ s: *bez kuće – beskućnik*
ž ⟶ š: *težak* (m.) – *teška* (ž.), *teško* (sr.)

Nekoliko primera za prelazak bezvučnih suglasnika u zvučne:

Ozvučavanje

p → b: *top – tobdžija*
t → d: *svat – svadba*
k → g: *burek – buregdžija*
s → z: *s Bogom – zbogom*
č → dž: *učiti – udžbenik*

3.5.1.1. Ima slučajeva kada se ovo jednačenje ne odražava u pravopisu. To su pre svega spojevi *ds* i *dš*, koji po tradiciji ostaju neizmenjeni u pisanju, npr. *odsečan, predsednik, srodstvo, podseći, podšišati* (mada je stvarni izgovor sa /ts/ odnosno sa /tš/). Analogno tome, piše se *đ* u *vođstvo* (od *vođ*), mada je izgovor /voćstvo/. Bez jednačenja se pišu i neke novije tvorenice s prefiksima, kao *subpolaran, podtekst, predturski, postdiplomski*, jer bi tu jednačenje ugrozilo prepoznatljivost reči. Najzad, u rečima pozajmljenim iz stranih jezika i u fonetski transkribovanim imenima jednačenje se obično odražava i u grafiji, npr. *fudbal* (od *football*), *rendgen* (od *Röntgen*), ali se novije pozajmljenice najčešće pišu bez jednačenja: *brejkdens* (< *breakdance*), *dragstor* (< *drugstore*), *Vašington, Redford, Musorgski* i slično, prema izvornoj grafiji.

U pravopisu

3.5.1.2. Do jednačenja po zvučnosti dolazi i između dveju reči kada one čine izgovornu celinu. U pisanju se takvo jednačenje ne beleži. Takvi su primeri *pod kamen* (izg. pòtkamēn) i *iz kuće* (izg. ìskućē), već navedeni u 3.4. U spojevima kao *tek danas, on nas gleda, miš bi pobegao*, bar u brzom govoru, izgovaramo /tȅg dànas/, /ônnaz glȅda/, /mȉžbi pòbegao/, zbog jednačenja finalnog bezvučnog suglasnika prema zvučnom u sledećoj reči.

Izgovorne celine

3.5.2. Jednačenje po mestu izgovora. – Kada se dentalni suglasnik *s* nađe ispred prepalatalnih ili palatalnih *č, dž, ć, đ, lj* ili *nj*, on prelazi u prepalatal *š*. Dentalni suglasnik *z*, ispred istih suglasnika, pre-lazi u *ž*:

pas – pašče, list – lišće (preko **list-je, *lisće*),
zamisliti – zamišljen, nositi – nošnja;

grozd – *grožđe* (preko **grozd-je, *grozde*), (*iz* + *đikati*) – *izđikati, paziti* – *pažljiv, voziti* – *vožnja*.

U istoj reči može doći najpre do jednačenja po zvučnosti a zatim po mestu izgovora, npr. *bez časti* → **besčastan* → *beščastan, iz* + *čupati* → **isčupati* → *iščupati*. **Višestruko jednačenje**

Jednačenja nema kad se prefiksi sa završetkom na *s* ili *z* nađu ispred *lj* ili *nj*, npr. *sljubiti* (od *s* + *ljubiti*), *razljutiti* (od *raz-* + *ljutiti*), *iznjihati* (od *iz* + *njihati*). Nema ga ni u ijekavskim oblicima gde je *lj* ili *nj* nastalo od *l* + *j*, odnosno *n* + *j*, npr. *posljednji* (ekavski *poslednji*), *sljepoća* (ek. *slepoća*), *bjesnjeti* (ek. *besneti*).

3.5.2.1. Kad se alveolar *n*, u izvedenicama, nađe ispred labijala *b*, on prelazi u labijal *m*: *stambeni* (od *stan*), *zelembać* (od *zelen*). Ovakvog jednačenja nema u složenim rečima: *jedanput, vanbrodski*. **N ispred b i p**

3.5.3. Gubljenje suglasnika. – Kad se dva ista suglasnika, između osnove i sufiksa ili između prefiksa i osnove, nađu jedan do drugog, svode se na jedan: *Rus* + *-ski* → *ruski, bez zuba* → *bezub, od-* + *deliti* → *odeliti*.

Često takva dva suglasnika nastaju usled jednačenja po zvučnosti ili po mestu izgovora: *pet* + *deset* → **peddeset* → *pedeset, šest* + *deset* → **šesddeset* → *šezddeset* → *šezdeset, bez stida* → **besstidan* → *bestidan, raz-* + *žalostiti* → **ražžalostiti* → *ražalostiti, iz* + *šetati* → **isšetati* → **iššetati* → *išetati*.

3.5.3.1. Izuzetak od ovog pravila su superlativi s prefiksom *naj-* od prideva koji počinju na *j*: *najjači, najjasniji, najjeftiniji* i sl. Takođe se oba suglasnika zadržavaju u nekim novijim prefiksalnim tvorenicama (up. gore 3.5.1.1), gde bi se svođenjem na jedan glas zamaglilo značenje prefiksa: *protivvrednost, nuzzarada, preddržavni, transsibirski, superrevizija* i sl. **Superlativi**

Samo u pisanju ponavlja se grupa *st* u broju *šeststo* (= šest stotina, 600) i rednom *šeststoti*. U izgovoru se *st* čuje samo jednom, ali je pravopisom određeno pisanje udvojenog *st* radi razlikovanja od *šesto*, srednjeg roda rednog broja *šesti* (od 6). **Šeststo**

3.5.3.2. Suglasnici *t* i *d* gube se ispred afrikata *c, č, dž, ć* ili *đ*: *otac*, genitiv **otca* → *oca*, *zadatak*, mn. **zadatci* → *zadaci*, *predak*, mn. **predci* → **pretci* → *preci*, *govedo* + *-če* → **govedče* → **govetče* → *goveče*, *radit*(*i*) *ću* → *radiću*, *sladoled* + *-džija* → *sladoledžija*. Gubljenja nema u tvorenicama s prefiksom (*naddžilitati*, *podđakon*), gde dolazi samo do jednačenja po zvučnosti ukoliko je potrebno: *potčiniti* (od *pod-* + *činiti*), *otcepiti* (od *od-* + *cepiti*).

3.5.3.3. Mnoge tročlane suglasničke grupe svode se na dvočlane, time što se *t* i *d* gube ako su ispred njih frikativi *s, z, š* ili *ž*, a iza njih suglasnici *b, k, l, lj, m, n* ili *nj*. U praksi, ako odbacimo retke ili zastarele reči, ovo pravilo svodi se na grupe *stn, stl, stk, stm, zdb, štn*, koje gube *t*, odnosno *d*, kao u *častan, časna, časno* (tako i u padežima, *časnog* itd.: v. 6.3.4), *vesnik* (od *vest* + *-nik*), *zalistak* gen. *zaliska*, mn. *zalisci*, *usmen* (od *ust[a]* + *-men*), *gozba* (od *gost*, preko **gostba* → **gozdba*), *tazbina* (od *tast*), *pozorišni* (od *pozorište*), *boravišni* (od *boravište*) i sl. **Uprošćavanje suglasničkih grupa**

Od ovog pravila ima dosta izuzetaka. Grupa *stn* ostaje u pridevima od strane osnove, kao *azbestni*, *protestni* (od *azbest*, *protest*). Grupa *stk* ostaje u ženskim oblicima od imenica na *-ist*(*a*), kao *telefonistkinja*, *socijalistkinja*. Od *bolest* sa sufiksom *-ljiv* imamo *bolešljiv* (preko **bolestljiv* → **bolesljiv*, s jednačenjem po mestu izgovora), ali od *popustiti* pridev je *popustljiv*, gde je *t* sačuvano. Grupa *stm* čuva se u pozajmljenici *astma* (sa izvedenicama *astmatičan*, *astmatičar*). **Izuzeci**

3.5.3.4. U izvedenicama na *-ski* i *-stvo* glas *s* se obično gubi ako mu prethodi *ć, č, š* ili *ž*: *mladićki* (od *mladić* + *-ski*), *nikšićki* (od imena grada *Nikšić*), *junački* (od **junak* +*-ski* → **junačski*), *varoški* (od *varoš*), *niški* (od imena grada *Niš*), *viteški* (od *vitez*, preko **vitežski* → **vitešski*), *zelenaštvo* (od *zelenaš* + *-stvo*), *lupeštvo* (od *lupež* + *-stvo* → **lupešstvo*) itd. Ipak, *ć* ostaje ispred *-stvo*: *mogućstvo, pokućstvo, preimućstvo* i sl. *-Ski i -stvo*

3.5.4. Palatalizacija. – Palatalizacijom se naziva promena velarnih suglasnika *k, g, h* u prepalatale *č, ž,* odnosno *š*. Do toga dolazi u sledećim slučajevima: *K → č, g → ž, h → š*

– u vokativu jednine imenica muškog roda na *-k, -g, -h,* ispred nastavka *-e*: *junak – junače, Bog – Bože, duh – duše*;

– u množini imenica *oko* i *uho*: *oči* (*očiju, očima*) i *uši* (*ušiju, ušima*);

– u mnogim izvedenicama od imenica sa završetkom *-k, -g, -h* ili *-ka, -ga, -ha: vuk – vučica, ruka – ručerda, mrak – mračan, devojka – devojčin, dug – dužan, knjiga – knjižica, kovčeg – kovčežić, šiprag – šipražje, dah – dašak, muha – mušica, prah – prašiti* i dr.;

– u oblicima prezenta nekih glagola čiji je infinitiv danas na *-ći*, ali čija se infinitivna osnova završava na *-k ,-g* odnosno *-h*. Tako *peći* (od nekadašnjeg **pek-ti*) ima prezent *pečem, pečeš, peče* itd.; od *strići* (osnova *strig-*) prezent je *strižem, strižeš* itd.; od *vrći* (osnova *vrh-*) prezent je *vršem, vršeš* itd. Prvobitna osnova još je vidljiva u trećem licu množine prezenta pomenutih glagola, koje glasi *peku, strigu, vrhu.*

3.5.4.1. U tvorbi reči, palatalizacija se ne primenjuje na dosledan i sistematičan način. U prisvojnim pridevima na *-in* nalazimo je uglavnom samo u *majčin, devojčin* i *vladičin*, dok kod ostalih imenica ostaje nepromenjen **Izuzeci**

velar: *sekin, bakin, (k)ćerkin, Žikin, slugin, Olgin, Dragin, snahin, Mihin* itd. U deminutivima na *-ica* palatalizacija izostaje ako se ispred velara nalazi još jedan suglasnik, npr. *kockica, tačkica, markica, mačkica, mazgica, tezgica,* zatim u onima koji imaju hipokoristično značenje, kao *bakica, čikica, rukica, nogica*[7], pa i u ponekoj drugoj reči koja bi se palatalizacijom suviše udaljila od osnove, kao *kukica, kikica, pegica, strehica.* Palatalizacije po pravilu nema ni u izvedenicama od imena: *Vukica, Jelkica, Đokica, Olgica, Dragica* i sl. (ipak, od *Anka* postoji *Ankica* i *Ančica*).

3.5.4.2. Pod palatalizaciju obično se podvode i alternacije *c* → *č* i *z* → *ž*, kao u: *C* → *č*, *z* → *ž*

– *stric,* vokativ *striče*; *lovac,* vok. *lovče*; *zec,* mn. *zečevi*; *starica,* prisvojni pridev *staričin*; *ptica,* deminutiv *ptičica*; *mesec – mesečina* itd.;

– *vitez,* vok. *viteže*; *knez – kneževski, kneževina*; *rogoz – rogožina* (pored *rogozina*) itd.

3.5.5. **Sibilarizacijom** (ili drugom palatalizacijom) naziva se prelazak suglasnika *k, g, h* u *c, z, s,* do čega gotovo uvek dolazi ispred vokala *i.* To biva u sledećim slučajevima: *K* → *c*, *g* → *z*, *h* → *s*

– U množini imenica m. roda na *-k, -g, -h: radnik – radnici, đak – đaci, metak* (**metci*) *– meci, bubreg – bubrezi, geolog – geolozi, diftong – diftonzi, orah – orasi, monah – monasi* itd.

– U dativu i lokativu imenica na *-ka, -ga, -ha: reka – reci, daska – dasci, biblioteka – biblioteci, briga – brizi, noga – nozi, zadruga – zadruzi, svrha – svrsi* itd. Od ovog pravila ima dosta odstupanja, o čemu vidi u morfologiji, 5.5.1.2.

---

[7] Oblici od milošte za dečju ruku, odnosno nogu. Isto značenje mogu imati i oblici s palatalizacijom, ali *ručica* češće znači dršku ili polugu, a *nožica* malu nogu nekog dela nameštaja i sl.

– U imperativu glagola pomenutih u 3.5.4: *peci, pecite* (osnova *pek-*), *strizi, strizite* (osnova *strig-*), *vrsi, vrsite* (osnova *vrh-*).[8]

– Pri izvođenju nekih nesvršenih glagola od svršenih: *micati* (od *maknuti*), *dizati* (od *dići, dignuti*), *uzdisati* (od *uzdahnuti*).

3.5.6. Jotovanje. – Posebna, veoma rasprostranjena vrsta palatalizacije jeste ona izazvana prisustvom glasa **j**, nazvana **jotovanje** ili **jotacija** (po grčkom imenu tog slova – *jota*). Po izvršenoj fonetskoj promeni, *j* iz nastavka ili sufiksa najčešće nestaje, stopivši se s prethodnim suglasnikom, tako da njegovo prisustvo često ne možemo utvrditi bez istorijske gramatike. **Uticaj glasa *j***

Jotovanjem suglasnici prelaze u palatale ili prepalatale, po sledećem obrascu:

t → ć	s → š
d → đ	z → ž
l → lj	
n → nj	

K, g, h i *c* se menjaju na način koji smo već videli u 3.5.4 i 3.5.4.3, tj. daju

k → č	h → š
g → ž	c → č

Labijalni suglasnici ostaju neizmenjeni prilikom jotovanja, ali im se pridružuje glas *lj*:

p → plj	v → vlj
b → blj	m → mlj

3.5.6.1. Do jotovanja dolazi u sledećim slučajevima: **Kod glagola**

a) U prezentu pojedinih glagola (pretežno onih sa infinitivom na *-ati*), ispred nastavaka *-em, -eš* itd. (prvobitno **-jem, *-ješ* itd.): *kretati – krećem, glodati –*

[8] Sibilarizacija se javlja i u imperfektu ovih glagola (*pecijah, strizijah, vrsijah*), ali to vreme je danas gotovo potpuno izašlo iz upotrebe.

glođem, mleti – meljem, disati – dišem, kazati – kažem, skakati – skačem, legati – ležem, jahati – jašem, klicati – kličem, kapati – kapljem, hramati – hramljem itd.

b) U trpnom pridevu glagola na *-iti*, ispred nastavka *-en* (prvobitno *-*jen*): *mlatiti – mlaćen, roditi – rođen, paliti – paljen, goniti – gonjen, gasiti – gašen, maziti – mažen, baciti – bačen, skupiti – skupljen, ljubiti – ljubljen, slaviti – slavljen, zadimiti – zadimljen* itd.

c) U građenju pojedinih nesvršenih ili učestalih glagola od svršenih: *platiti – plaćati, ugoditi – ugađati, potpaliti – potpaljivati, smeniti – smenjivati, ukrasiti – ukrašavati, zgroziti – zgražati, skupiti – skupljati, zarobiti – zarobljavati, uspavati – uspavljivati, pošumiti – pošumljivati* itd.[9]

d) U komparativu prideva (nastavak *-ji*, v. 6.4.1.2): *žut – žući, mlad – mlađi, crn – crnji, visok – viši, brz – brži, jak – jači, dug – duži, tih – tiši, skup – skuplji, grub – grublji, suv – suvlji* itd. **Kod prideva**

e) U instrumentalu jednine imenica ženskog roda na suglasnik, ispred nastavka *-ju* (v. 5.6.1): *smrt – smrću, glad – glađu, so (soli) – solju, zelen – zelenju, zob – zoblju, krv – krvlju* itd.

f) U tvorbi reči, ispred pojedinih sufiksa koji su nekada imali glas *j* ili ga i danas imaju. Takvi su kolektivni sufiks *-je*, npr. *prut* + *-je* ⟶ *pruće, gran(a)* + *-je* ⟶ *granje, grm* + *-je* ⟶ *grmlje, drv(o)* + *-je* ⟶ *drvlje*; etnički sufiks *-(j)anin*, npr. *Beograd – Beograđanin, Atina – Atinjanin, Helsinki – Helsinčanin, Prag – Pražanin, Rim – Rimljanin*; sufiks *-(j)ăk*, npr. *crn – crnjak, južni – južnjak, žaba – žabljak*; pridevski sufiks *-ji*, npr. *pseto – pseći, govedo – goveđi, kobila – kobilji, jesen – jesenji, žaba – žablji, krava – kravlji* itd. **Ispred sufiksa**

3.5.7. Prelazak *l* u *o*. – Usled promene koja se u štokavskim govorima javila krajem XIV veka, sugla-

[9] Jotovanje se javlja i u imperfektu, npr. *graditi – građah, paliti – paljah, nositi – nošah, slaviti – slavljah,* ali to vreme danas je zastarelo.

snik *l* na kraju reči i na kraju sloga vokalizuje se u *o*. Morfološki uslovi za tu promenu su sledeći:

a) Na kraju jednine muškog roda aktivnog participa (trpnog prideva), npr. *dao* (dok je u ženskom i srednjem rodu *dala, dalo,* jer tu *l* nije na kraju reči). Tako i *čitao* (*čitala, čitalo*), *bio* (*bila, bilo*), *uzeo, govorio, čuo, ubo* (od **uboo*: glagol *ubosti*), *umro* (glagol *umreti*), *rastao* (od **rastl* → **rastal*: glagol *rasti*) itd. Kod glagola

b) U nominativu jednine muškog roda prideva sa osnovom na *-l*: *beo* (gen. *belog,* ž. *bela,* sr. *belo*)[10], *ceo, mio, debeo* i sl. Ukoliko je ispred *o* samoglasnik *a*, to *a* je nepostojano (v. niže, 3.5.8), tako da u drugim oblicima ispada: *zao* (*zla, zlo*), *topao* (*topla, toplo*), *podao* (*podla, podlo*). Kod prideva

c) U nominativu imenica čija se osnova završava na *-l*: u muškom rodu *vo* (gen. *vola*), *sto* (*stola*), *soko* (*sokola*), *veo* (*vela*), *pepeo* (*pepela*), *anđeo* (*anđela*) itd., u ženskom rodu *so* (gen. *soli*). I u ovom slučaju *a* ispred *o* je nepostojano, kao u *orao* (gen. *orla*), *pakao* (*pakla*), *kotao* (*kotla*), u ž. rodu *misao* (*misli*). Kod imenica

d) U promeni imenica s agentivnim sufiksom *-lac*, gde je *a* nepostojano: *l* se javlja i u genitivu množine (na *-laca*), dok u svim ostalim padežima prelazi u *o*. Tako imamo *nosilac,* gen. *nosioca,* dativ *nosiocu* itd., u množini *nosioci,* gen. *nosilaca,* dat. *nosiocima* itd. Na isti način se menjaju i *branilac* (*branioca*), *tužilac, vršilac, gledalac, slušalac, prevodilac, čitalac, stvaralac, talac, žetelac* i mnoge druge imenice.

e) U ponekim izvedenim rečima kao *seoba* (od *seliti*), *deoba* (od *deliti*), *seoski* (od *selo*), *seoce* (dem. od *selo*) i dr.

3.5.7.1. Promena *l* u *o* u srpskom jeziku nije nikada do kraja sprovedena. Ona nije zahvatila novije reči stranog porekla kao što su *general, skandal, metal, kristal, model,* Izuzeci

---

[10] Up. složeno ime *Beograd*, prvobitno *Belgrad*: od starijeg oblika nastali su oblici ovog imena u stranim jezicima.

hotel, tunel, fosil, idol, oreol, monopol, konzul itd., pa ni neke domaće kao *val, bol,* pridev *ohol* i druge. U nekim rečima postoje dubleti, npr. *anđeoski* i *anđelski* (pridev od imenice *anđeo*), *arhanđeo* i *arhanđel, stakalce* i (danas retko) *stakaoce, krilce* i (danas retko) *krioce*; *kolac* ima promenu *koca, kocu* i *kolca, kolcu,* deminutiv *kočić* i *kolčić. Znalac,* iako izvedeno sufiksom *-lac,* zadržava *l* u svim padežima (*znalca, znalcu* itd.).

B) SAMOGLASNIČKE ALTERNACIJE

3.5.8. Nepostojano ***a***. – Nepostojanim nazivamo ono *a* koje se javlja u pojedinim oblicima reči da bi se razbila suglasnička grupa koja nije uobičajena.[11] Ono se javlja u sledećim slučajevima:

a) U imenicama muškog roda kao *borac, početak,* gde će se javiti još samo u genitivu množine (*boraca, početaka*), dok ga u ostalim padežima nema: gen. *borca, početka,* dat. *borcu, početku,* nom. mn. *borci, počeci* itd. Vidi 5.4.1.5. **Kod imenica**

b) Jedino u nominativu jednine (i akuzativu, kada je jednak nominativu) javlja se nepostojano *a* u imenicama čija se množina završava na *-ovi* ili *-evi,* npr. *ritam* (gen. *ritma,* mn. *ritmovi*), *bubanj* (gen. *bubnja,* mn. *bubnjevi*), *orao, petao* (gen. *orla, petla,* mn. *orlovi, petlovi*) i u imenicama ženskog roda na *-o* koje je nastalo od *-l,* kao *misao, zamisao* (gen. *misli, zamisli,* mn. *misli, zamisli*). Vidi 5.4.1.5, 5.6.

c) U nekim imenicama muškog roda stranog porekla kao *student, koncert* nepostojano *a* se javlja samo u genitivu množine: *studenata, koncerata.*

---

[11] U starijem jeziku nijedna reč nije se mogla završavati na dva suglasnika, osim na *-st, -zd, -št* ili *-žd.* Drukčije suglasničke grupe isprva su razbijane nepostojanim *a,* npr. *psalam* (od grčkog *psalmós*), *šanac* (od nemačkog *Schanze*), ali pod naletom mnogobrojnih tuđica kao *princ, revanš, tekst, film, sport* itd. ovo ograničenje za finalne suglasničke grupe prestalo je da važi.

d) Samo u genitivu množine javlja se nepostojano *a* kod imenica srednjeg i ženskog roda čija se osnova završava suglasničkom grupom. Takve su imenice u srednjem rodu *staklo, rebro, pismo, sredstvo, koplje* itd. (genitiv množine *stakala* itd.), u ženskom rodu *devojka, trešnja, basna, crkva, sestra* itd. (genitiv množine *devojaka* itd.). Vidi 5.4.2.1 i 5.5.1.4.

Kod prideva

e) Samo u nominativu jednine muškog roda kod prideva, u neodređenom vidu: *čudan* (*čudna, čudno*), *dobar* (*dobra, dobro*), *tanak* (*tanka, tanko*), *šupalj* (*šuplja, šuplje*). Tako i kod pridevskih zamenica, npr. *sav* (*sva, sve*), *takav* (*takva, takvo*), i kod broja *jedan* (*jedna, jedno*).

f) U glagolskom radnom pridevu, u muškom rodu jednine, nepostojano *a* se redovno kombinuje s prelaskom *l* u *o* (v. gore 3.5.7): *legao* (*legla, leglo*), *došao* (*došla, došlo*), *grizao* (*grizla, grizlo*) itd.

Kod predloga

g) Nepostojano *a* se dodaje predlozima *s, k, uz, niz, kroz* kada stoje ispred reči s kojom bi inače obrazovali teško izgovorljivu kombinaciju suglasnika: *sa školom, ka gradu, niza stranu, uza zid, kroza zid* i sl. Za prva dva predloga ovo produženje se uopštilo, tako da se danas redovno čuje i *sa prijateljem, ka njemu* i sl., pored prvobitnog i pravilnijeg *s prijateljem, k njemu*. Ispred oblika *mnom*(*e*), instrumentala lične zamenice *ja*, nepostojano *a* obavezno se dodaje predlozima *s, pod, nad i pred: sa mnom, poda mnom, nada mnom, preda mnom* (naglasak je na predlogu: izg. sȁmnōm, pȍdamnōm itd.).

3.5.9. Pokretni samoglasnici. – Na završetku pojedinih reči mogu se neobavezno, bez promene u značenju, javiti vokali *a*, *e* ili *u*. To su sledeći oblici:

a) prilozi za vreme *kad*(*a*), *tad*(*a*), *sad*(*a*);

b) veznik *nek*(*a*);

c) oblici genitiva ili akuzativa jednine od prideva, npr. *dobrog*(*a*), *domaćeg*(*a*), od zamenica, npr. *mog*(*a*), *našeg*(*a*), *svakog*(*a*), i brojeva, npr. *jednog*(*a*);

d) oblici dativa–lokativa jednine od istih reči, kojima se može dodati *e*, odnosno *u* ako padeški nastavak glasi *-em*: *dobrom(e), tuđem(u); takvom(e), vašem(u); drugom(e)*;

e) neki jednosložni oblici instrumentala jednine od zamenica: *njim(e)* (od *on*), *kim(e)* (od *ko*), *tim(e)* (od *taj*), *mnom(e)* (od *ja*);

f) oblici dativa–lokativa i instrumentala množine prideva, zamenica i brojeva, koji po pravilu dobijaju *-a* kada im ne sledi imenica: *obraćam se dobrim ljudima, a ne* ***lošima****; radim sa stranim studentima, ali i s* ***našima****; ovo je upućeno* ***svima****; u jednim slučajevima uspeva, u* ***drugima*** *ne.*

Reči pod (a) i (b) otprilike su jednako uobičajene u dužem i u kraćem obliku. Padeški oblici pod (c) i (d) danas su češći u kraćem obliku, ali pokretne vokale još dodaju pisci koji vode računa o eufoniji. Posebno se *-a* dodaje prvom od dva susedna prideva, kao npr. u naslovu *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (rečnik Matice srpske).

3.5.10. Disimilacija samoglasnika. – Za imenice muškog roda sa završetkom na suglasnik nastavak instrumentala je *-om* (npr. *čovek-om*), ali postaje *-em* posle palatalnog suglasnika: *panj-em, kralj-em, bič-em, miš-em, spanać-em* itd. Do toga ipak ne dolazi ako je u završnom slogu osnove samoglasnik *e*, jer tada *e* – *e* u dva susedna sloga prelaze u *e* – *o*: *lakej-om, muzej-om, hmelj-om, fleš-om, lavež-om, Beč-om, grgeč-om, koledž-om, zec-om, mesec-om* i sl. Za izuzetke vidi 5.4.1.7. **U instrumentalu**

U znatno manjoj meri, disimilacija deluje i na izbor nastavka *-ovi* odnosno *-evi* u množini nekih imenica muškog roda (v. 5.4.1.1), pa tako imamo *kej-ovi, sprej-ovi*, uprkos palatalnom suglasniku *j* (up. *kraj-evi, broj-evi*). **U množini**

Disimilacija je i razlog što se posle padežnog nastavka *-om* javlja pokretni vokal *e*, ali posle *-em* pokretni vokal *u*, što smo videli u prethodnom odeljku (3.5.9 pod d).

MORFOLOGIJA

4. VRSTE REČI

Promenljive i nepromenljive

U srpskom jeziku postoji deset vrsta reči:

1) imenice
2) pridevi
3) zamenice
4) brojevi
5) glagoli
6) prilozi
7) predlozi
8) veznici
9) rečce (partikule)
10) uzvici

Prvih pet vrsta reči su promenljive (mada kardinalni brojevi od *pet* naviše nisu promenljivi). Ostale su nepromenljive vrste reči, s tim što jedan deo priloga ima stepene poređenja, po ugledu na prideve.

5. IMENICE

5.1. ROD IMENICA

Imenice u srpskom jeziku mogu imati jedan od tri roda: muški, ženski ili srednji.

Rod se može, mada ne uvek, odrediti na osnovu završetka imenice. Velika većina imenica muškog roda završava se na suglasnik, dok im je genitiv na *-a*. Imenice srednjeg roda završavaju se na *-o* ili na *-e*, s genitivom na *-a*. Imenice ženskog roda završavaju se na *-a*, s genitivom na *-e*, a manji deo ima suglasnički završetak, s genitivom na *-i*.

Gramatički i prirodni rod

Rod imenice je važan jer se prema njemu upravlja oblik odredbene reči (prideva, zamenice, broja ili participa) koja stoji uz nju ili se na nju odnosi. Pri tom, ako imenica označava živo biće, treba praviti razliku između **gramatičkog i prirodnog** roda. U rečenici *On je velika pijanica*, na primer, prirodni rod je muški (kao što pokazuje upotreba zamenice *on*), ali reč *pijanica* ima promenu kao imenice ženskog roda, pa uz nju stoji pridev u ženskom obliku *velika*.

5.2. PROMENA IMENICA

U srpskom jeziku postoji sedam padeža, u jednini i množini.

Nominativ

Nominativ je padež subjekta, ili imenice koja je upotrebljena izvan rečenice, npr. u naslovima i natpisima.

Genitiv

Genitiv iskazuje mnogo raznih odnosa, među kojima su pripadanje (posesivni genitiv), deo veće celine (partitivni genitiv), odvajanje ili udaljavanje (ablativni genitiv), poreklo, osobina, vreme i drugo. U jezicima bez deklinacije najčešće se prevodi pomoću predloga

koji odgovara srpskom *od*. I u srpskom se može javiti s tim predlogom, kao i sa *iz*, *bez* i više drugih predloga.

Dativ iskazuje davanje (nekome nečega), ili približavanje, usmerenost ka nečemu, osećanje prema nečemu i drugo. Značenje usmerenosti ili približavanja imaju i predlozi *k*(*a*) i *prema*, koji se upotrebljavaju s dativom. **Dativ**

Akuzativ je, pre svega, padež direktnog objekta, dakle označava biće ili predmet na kome se vrši radnja. Upotrebljava se i sa više raznih predloga. Pri tom, slično kao u latinskom ili nemačkom, jedan isti predlog može sa akuzativom da označi cilj kretanja (npr. *Idem na aerodrom*) a s lokativom boravak na određenom mestu (*Bio sam na aerodromu*): vidi 11.2. **Akuzativ**

Vokativ služi za obraćanje (oslovljavanje) i kao takav ne stupa u sintagmatske odnose sa ostalim rečima u rečenici. Nominativ i vokativ često se nazivaju **nezavisnim** padežima, za razliku od ostalih koji su **zavisni** ili **kosi**. **Vokativ**

Instrumental je tako nazvan jer označava oruđe, ali podjednako često, uz predlog *s*(*a*), on ima **socijativnu** vrednost, tj. označava društvo ili propratnu pojavu. Može značiti i prostor u kome se nešto kreće, približno vreme i drugo. **Instrumental**

Lokativ je jedini padež koji se upotrebljava isključivo s predlozima (up. ruski naziv *предложный падеж*). S predlozima *u* ili *na* označava mesto ili vreme, s predlogom *o* predmet govora ili mišljenja, a ima i više drugih značenja. **Lokativ**

5.2.1. Kao sredstvo za identifikaciju padeža u školi se tradicionalno upotrebljavaju padežni oblici upitne zamenice *ko* (za živa bića), odnosno *šta* (za stvari): **Pitanja za padeže**

Nominativ: *ko? šta?*
Genitiv: *koga? čega?*
Dativ: *kome? čemu?*
Akuzativ: *koga? šta?*

Instrumental: (*s*) *kim?* (*s*) *čim?*
Lokativ: *o kome? o čemu?*

Pravilan odgovor na ova pitanja (osim za vokativ, za koji se ne može postaviti pitanje) daje traženi padežni oblik od imenice.

Jednakosti među padežima

5.2.2. Postojanje sedam padeža za jedninu i množinu ne znači da svaka imenica ima četrnaest različitih oblika. Postoje određene jednakosti koje je poželjno zapamtiti:

– Dativ i lokativ jednine su se međusobno izjednačili, uz izvesne akcenatske razlike koje su danas pretežno zastarele.

– U množini, dativ, instrumental i lokativ uvek su jednaki među sobom.

– Akuzativ muškog roda jednak je nominativu za sve imenice srednjeg roda, za imenice muškog roda koje označavaju nežive pojmove, kao i za imenice ženskog roda u množini.

– Vokativ je u jednini jednak nominativu za imenice srednjeg roda, a u množini za sve imenice.

Dvojina

5.2.3. Pored jednine i množine delimično je sačuvana i **dvojina** (**dual** ili **paukal**), koja se upotrebljava uz brojeve *dva, tri, četiri* i uz zamenicu *oba*. Ona se za imenice ne mora posebno navoditi, jer ima samo nominativ i akuzativ i jer su ti oblici jednaki genitivu jednine za imenice muškog i srednjeg roda, a nominativu množine za imenice ženskog roda. Primera radi, od imenice *lonac* (genitiv *lonca*) reći ćemo *dva* (*tri, četiri*) *lonca, oba lonca*, ali *pet* (*šest*, itd.) *lonaca, mnogo lonaca* (s genitivom množine); od imenice *mačka* – *dve* (*tri, četiri*) *mačke, obe mačke*, ali *pet* (*šest*, itd.) *mačaka, mnogo mačaka* (s genitivom množine). U ostalim padežima, i uz brojeve *dva, tri, četiri* upotrebiće se oblici množine (v. 8.1.4).

5.3. DEKLINACIJE

Prema obliku padežnih nastavaka, imenice u srpskom jeziku mogu se podeliti na tri ili četiri deklinacije, tradicionalno nazvane **vrste promene** ili samo **vrste**. O broju i redosledu tih deklinacija ne postoji slaganje među gramatičarima. Ovde ćemo dati podelu na tri deklinacije, od kojih je prva najsloženija, jer se u okviru nje mogu razlikovati dva ili tri podtipa zavisno od roda imenice i od završetka njene osnove.

5.4. PRVA DEKLINACIJA

U ovu deklinaciju spadaju imenice muškog roda sa završetkom na suglasnik i one srednjeg roda sa završetkom na *-o* ili *-e*. I jedne i druge imaju pretežno iste nastavke, ali pri tom treba voditi računa o dva osnovna pravila:

Živo i neživo značenje

(a) Kod imenica muškog roda **akuzativ** jednine je **jednak genitivu** ako imenica označava ljudsko biće ili životinju, a **jednak nominativu** ako označava neživi pojam. Neživim se smatraju svi nazivi biljaka (*hrast, jablan, kupus* itd.), kao i imenice koje označavaju kolektiv živih bića, kao *narod, skup, čopor* i sl. S druge strane, imenice kao *mrtvac* i *pokojnik* menjaju se po živoj promeni.

(b) Sve imenice srednjeg roda imaju jednak **nominativ**, **akuzativ** i **vokativ**, kako u jednini tako i u množini.

Uticaj završnog suglasnika

5.4.1. Imenice muškog roda. – Pored upravo pomenute razlike između imenica živog i neživog značenja, na promenu utiče i završni suglasnik imenice. Ukoliko je to jedan od palatalnih ili prepalatalnih suglasnika *j, lj, nj, č, dž, ć, đ, š, ž,* instrumental jednine dobiće nastavak *-em* (umesto *-om*), a vokativ nastavak *-u* (umesto *-e*).

Tabela 1

JEDNINA

	ŽIVO		NEŽIVO	
	nepalatal	palatal	nepalatal	palatal
N	doktor	prijatelj	zavod	čekić
G	doktor-a	prijatelj-a	zavod-a	čekić-a
D	doktor-u	prijatelj-u	zavod-u	čekić-u
A	doktor-a	prijatelj-a	zavod	čekić
V	doktor-e	prijatelj-u	zavod-e	čekić-u
I	doktor-om	prijatelj-em	zavod-om	čekić-em
L	doktor-u	prijatelj-u	zavod-u	čekić-u

U množini nema razlika između živih i neživih niti između palatalnih i nepalatalnih završetaka, tako da bi se sve navedene imenice menjale po istom obrascu:

MNOŽINA

N	doktor-i
G	doktor-a
D	doktor-ima
A	doktor-e
V	doktor-i
I	doktor-ima
L	doktor-ima

5.4.1.1. Produžena množina. – Većina jednosložnih i dobar deo dvosložnih imenica dobijaju u množini ispred padežnog nastavka umetak *-ov-*, odnosno posle palatalnog suglasnika *-ev-*:

Tabela 2

MNOŽINA

N	stan-ov-i	muž-ev-i
G	stan-ov-a	muž-ev-a
D	stan-ov-ima	muž-ev-ima
A	stan-ov-e	muž-ev-e

V	stan-ov-i	muž-ev-i
I	stan-ov-ima	muž-ev-ima
L	stan-ov-ima	muž-ev-ima

Ponekad se i posle završetka *-c, -s, -z* ili *-t* javlja produžetak *-ev*, npr. *vicevi, nosevi, mrazevi, putevi.*

Jednosložne osnove

Među jednosložne treba ubrajati i imenice s nepostojanim *a*, kao *ručak, ritam, kadar,* čija se osnova gubitkom toga *a* svodi na jedan slog, odakle *ručkovi, ritmovi, kadrovi.* U imenicama kao *orao, petao, kotao* osnova je *orl-, petl-, kotl-,* odakle množina *orlovi, petlovi, kotlovi.* Od imenice *otac* (G *oca,* od **otca*) postoje dva oblika množine, *očevi* i ređe *ocevi* (pored danas zastarelog ili poetskog *oci*).

Neke imenice, iako jednosložne, imaju množinu **bez produžetka**. To su:

– nekoliko običnijih jednosložnih imenica kao *dan – dani, konj – konji, mrav – mravi, crv – crvi, zub – zubi, nerv – nervi, prst – prsti,* uključujući i imenicu *pas* s nepostojanim *a* (G *psa*), odakle množina *psi* (G mn. *pásā*);

– imenice koje znače meru ili novčanu jedinicu, npr. *vati, volti, grami, inči, jeni, zloti* itd.;

– imena naroda ili plemena, npr. *Goti, Grci, Rusi, Česi, Buri, Baski* itd.

Dvosložne osnove

Za imenice s dvosložnom osnovom nije moguće dati opšte pravilo kada imaju produžetak. One koje ga imaju, imaju i kraću množinu, npr. *kamenovi* i *kameni, golubovi* i *golubi, leptirovi* i *leptiri, vitezovi* i *vitezi, slučajevi* i *slučaji, pojasevi* i *pojasi,* ali je oblik s produžetkom češće u upotrebi.

5.4.1.2. Imenice koje se završavaju na vokal. – Po prvoj deklinaciji menjaju se i muška imena koja se završavaju na *-o* ili na *-e,* kao *Marko, Mihailo, Danilo, Đorđe, Pavle, Radoje: Marko,* G *Marka,* D *Marku,* A *Marka* itd., *Đorđe,* G *Đorđa,* D *Đorđu* itd. Vokativ je jednak nominativu. Na isti način se menjaju i imenice sa

hipokorističnim nastavkom *-ko*, npr. *nestaško, čupavko, plašljivko*. Nijedna od ovih imenica nema množinu.

U ovaj tip promene uključile su se i imenice stranog porekla. One na *-o*, kao *torpedo* (G *torpeda*, D *torpedu* itd.), *tornado, kimono, auto, libreto* i sl., mada muškog roda u jednini, u množini su najčešće srednjeg roda na *-a* (*torpeda* itd.).

Imenice stranog porekla

Pojedine imenice stranog porekla imaju na završetku dug vokal koji je odraz naglašenog vokala u izvornom obliku: *kùpē, bìfē, atèljē, bìrō, trìkō, tàbū, intèrvjū* itd. Taj vokal se zadržava u svim padežima kao deo osnove: *kupe, biro*, G *kupea, biroa*, D *kupeu, birou*, u množini *kupei, biroi* itd.

Takođe se zadržava krajnje *i* u imenicama kao *žiri, taksi, viski*, s tim što se između njega i padežnog nastavka piše *j*[12]: G *žirija*, D *žiriju* itd., u množini *žiriji*.

Imenice na *-t (a)*

5.4.1.3. Imenice sa internacionalnim sufiksom *-ist*(*a*) danas su običnije sa završnim *-a* u nominativu, npr. *anarhista, stilista, biciklista, sadista*, mada postoji i oblik bez toga *-a* (*anarhist, stilist* itd.). U svim drugim padežima menjaju se kao imenice koje se završavaju na suglasnik. Slično se ponašaju i neke druge imenice stranog porekla na *-t* odnosno *-ta*, npr. *atlet*(*a*), *estet*(*a*), *diplomat*(*a*), *demokrat*(*a*), *arhitekt*(*a*), s tim što neki put imaju i množinu po drugoj deklinaciji: *demokrate, diplomate* i sl.

5.4.1.4. Imenice na *-in*. – Izvestan broj imenica koje označavaju ljudska bića završavaju se na *-in* koje postoji **samo u jednini**. Takve su *građanin* (G *građanina*, D *građaninu* itd.), *čobanin, dvoranin, varvarin* itd., uz to i mnogi etnički nazivi kao *Srbin, Bugarin, Arapin, Jevrejin* itd. U množini će biti: *građani* (G *građana*,

---

[12] Na osnovu pravopisnog pravila po kome se između *i* i drugog samoglasnika piše *j*, osim u spoju *io*. Isto pravilo primenjuje se i u promeni imenica na *-io*, npr. *studio*, G *studija*, D *studiju*, I *studiom* itd.

D *građanima* itd.), *čobani, dvorani, varvari, Srbi, Bugari, Arapi, Jevreji* itd.

Imenice *gospodin* i *vlastelin* umesto množine upotrebljavaju zbirne imenice *gospoda, vlastela,* koje se menjaju kao imenice ženskog roda na *-a* (v. tabelu br. 7), ali se slažu s glagolom u množini (*Gospoda vas zovu*). Nepravilna je i imenica *Turčin,* čija je množina *Turci,* G *Turaka,* D *Turcima,* A *Turke* itd.

Nepostojano *a*

5.4.1.5. Glasovne alternacije. – Mnoge imenice ove deklinacije imaju u poslednjem slogu nominativa nepostojano *a* (v. 3.5.8), koje se javlja još samo u genitivu množine, npr. *prodavac,* G *prodavca,* mn. *prodavci,* G mn. *prodavaca:* tako se ponašaju i *čuperak, nokat, nakovanj, metar, semestar* i mnoge druge.

Posle ispadanja nepostojanog *a* može doći do jednačenja po zvučnosti (npr. *vrabac,* G *vrapca, uložak,* G *uloška*) i do gubljenja *t* ispred *c*: *svetac,* G *sveca; podatak,* mn. *podaci* (sibilarizacija), ali G mn. *podataka.*

Neke imenice stranog (uglavnom latinskog) porekla, sa završetkom na *-kt, -nt, -rt,* mogu imati nepostojano *a* i u nominativu jednine, ali neobavezno: *subjek*(*a*)*t, objek*(*a*)*t, efek*(*a*)*t, talen*(*a*)*t, elemen*(*a*)*t, kover*(*a*)*t.* U genitivu množine to *a* je obavezno (*subjekata, talenata, koverata*), dok ga u ostalim padežima nema (G *subjekta,* D *subjektu* itd.). Danas je više imenica sa ovim završecima koje nemaju *a* u nominativu, npr. *kontakt, insekt, student, patent, kontinent, koncert, ekspert* i sl.

Bez krajnjeg *-l* u nominativu

Imenice kao *vo, sto, soko, anđeo, predeo* postale su od ranijih oblika *vol, stol* itd., gde je završno *-l* prešlo u *-o* i stopilo se s prethodnim *o* (*vol* > **voo* > *vȏ*). U svim ostalim padežima (osim u akuzativu jednine neživih imenica, koji je jednak nominativu) glas *l* se čuva. Tako imamo *vo,* G *vola,* D–L *volu,* A *vola,* V *vole,* I *volom,* u množini *volovi* itd.; *anđeo,* G *anđela,* D–L *anđelu,* A *anđela,* V *anđele,* I *anđelom,* u množini *anđeli* itd.

U imenicama na *-ao a* je nepostojano, tako da u padežima oba vokala nestaju: *orao,* G *orla,* D–L *orlu,*

A *orla*, V *orle*, I *orlom*, u množini *orlovi* itd. Tako se menjaju i *petao, kotao, ugao* i još poneka ređa imenica.

5.4.1.6. Napomene o pojedinim padežima: vokativ jednine. – Usled palatalizacije (v. 3.5.4), ispred vokativnog nastavka *-e* završeci *-k, -g, -h* prelaze u *-č, -ž, -š*: *vojnik – vojniče, drug – druže, duh – duše*. I završno *-c* prelazi u *č*, npr. *stric – striče, lovac – lovče*. Završno *-z* prelazi u *ž* samo u imenicama *knez – kneže* i *vitez – viteže*.

Glasovne promene

Ako se imenica završava na palatalni suglasnik, nastavak vokativa je *-u* : *heroj – heroju, prijatelj – prijatelju, konj – konju, vozač – vozaču, mladić – mladiću, kočijaš - kočijašu*[13], *muž – mužu*.

Imenice na *-r* se kolebaju između jednog i drugog nastavka. Na *-e* imaju vokativ one sa završetkom *-or* (*doktore, majore, majstore*), one s nepostojanim *a* (*vetar – vetre, svekar – svekre*) i imenica *car – care*. Ostale su obično s vokativom na *-u* : *gospodaru, pastiru, inženjeru, pisaru* (ređe *pisare*), *sekretaru* (i *sekretare*) itd.

Gubljenje nepostojanog *a* može dovesti do jednačenja po zvučnosti (*vrabac – vrapče*), do jednačenja po mestu izgovora (*lisac – lišče*), do oba jednačenja, kao u *ženomrzac* (**ženomrsče*) – *ženomršče*, ili do gubljenja *t* ispred *c* , kao u *svetac* – (**svetče*) – *sveče*.

Kod ponekih imenica gde bi fonetske alternacije znatno izmenile osnovu, vokativ može biti jednak nominativu, npr. *tetak, mačak, bratac*; tako obično biva i za strana imena na *-k, -g* ili *-h*, npr. *Džek* (= Jack), *Dag, King, Hajnrih*.

Vokativ jednak nominativu

5.4.1.7. Instrumental jednine. – Za imenice koje se završavaju na palatal (v. 3.2.5) nastavak je *-em*, npr. *slavuj – slavujem, kralj – kraljem, toranj – tornjem,*

Nastavci *-em* ili *-om*

[13] Od imena kao *Miloš, Radoš*, ipak, danas je uobičajeniji vokativ *Miloše, Radoše* nego *Milošu, Radošu*.

mač – mačem, golać – golaćem, smuđ – smuđem, miš – mišem, muž – mužem.[14]

Po pravilu o disimilaciji (v. 3.5.10), nastavak će i posle palatala biti *-om* ako palatalu prethodi vokal *e*: *lakejom, kejom, Senjom, krečom, koledžom, vešom, ježom*. To ipak ne važi za imenice sa agentivnim sufiksom *-telj* (*učiteljem, prijateljem* itd.) niti za one kao *venac* (v. niže). **Disimilacija**

Oba nastavka se javljaju posle završetka *-c*. Nastavak glasi *-em* za imenice na *-ac* s nepostojanim *a*, npr. *mislilac – misliocem, crnac – crncem, otac – ocem* itd. Nastavak *-om*, usled disimilacije, biće sa imenicama gde je u osnovi vokal *e* (*zecom, kepecom, švercom, mesecom*; ipak: *venac – vencem, svetac – svecem*, zbog nepostojanog *a*). Kod ostalih, kao *blic, špic, princ, kvarc*, običnije je *-om*, ali se javlja i *-em*.

Iako se završava na nepalatalni suglasnik, imenica *put* ima instrumental *putem* (*putom* je zastarelo ili hrvatski).

Imenice na *-r* uglavnom imaju nastavak *-om* (*doktorom, vetrom, mirom* itd.), ali katkad i *-em* (*carem*; *gospodarem* pored češćeg *gospodarom*).

Imenice s vokalom na kraju

Imena na *-e* imaju *-em* posle palatalnog suglasnika (*Đorđem, Milojem*) a *-om* posle nepalatalnog (*Pavlom*). Imenice na *-i* imaju instrumental na *-ijem* (*viskijem, taksijem*) a one na *-io* instrumental na *-iom* (*radiom, Tokiom*).

Sibilarizacija

5.4.1.8. Nominativ množine. – Usled sibilarizacije (v. 3.5.5) suglasnici *-k, -g, -h* na kraju osnove prelaze u nominativu množine u *-c, -z, -s*: *korak – koraci, predlog – predlozi, tepih – tepisi*. Ista promena važi i za vokativ množine (jednak nominativu), i za dativ, instrumental, odnosno lokativ (*koracima, predlozima, tepisima*).

---

[14] Za imenice i imena stranog porekla na *-š, -ž, -dž* danas je uobičajeniji nastavak *-om*: *Bušom* (= Bush), *prestižom, tiražom* (i *tiražem*), *bridžom, imidžom*.

Sibilarizacije nema kod imenica sa množinom na *-ovi/-evi* (5.4.1.1), ali jedan manji broj imenica ima i kraću i dužu množinu, npr. *znak – znaci* i *znakovi, zvuk – zvuci* i *zvukovi, pauk – pauci* i *paukovi, greh – gresi* i *grehovi*. U tom slučaju dvojni oblik postoji i u vokativu i u dativu–instrumentalu–lokativu (*znacima* i *znakovima, zvucima* i *zvukovima, paucima* i *paukovima, gresima* i *grehovima*), dok se u genitivu uglavnom upotrebljava samo duža množina (*znakova, zvukova, paukova, grehova*).

Jednačenja

Usled ispadanja nepostojanog *a* može doći do jednačenja po zvučnosti (*poljubac – poljupci, obrazac – obrasci, polazak – polasci, mnogobožac – mnogobošci, uložak – ulošci*) ili do gubljenja *t* ispred *c*: *hitac – hici, veštac – vešci, trenutak – trenuci, pogodak* – (**pogodci – *pogotci*) – *pogoci, predak* – (**predci – *pretci*) – *preci*.

Imenica *čovek* ima supletivnu množinu *ljûdi*. Genitiv je *ljúdī* (s dugouzlaznim *u* umesto dugosilaznog akcenta), vokativ je jednak nominativu, dok ostala tri padeža glase *ljúdima*.

Razlikovanje od jednine

5.4.1.9. Genitiv množine. – Ovaj padež se jasno razlikuje od genitiva jednine samo kod imenica s produženom množinom (*stan* – G *stana, stanovi* – G *stanova*) i kod onih s nepostojanim *a* (*metar* – G *metra, metri* – G *metara*). Kod ostalih, genitiv jednine i genitiv množine u pisanom obliku su jednaki, a ni u govoru se mnogo ne razlikuju. (Genitiv množine ima dugo *-ā*, ali te dužine, kao što smo napomenuli u 3.3.2, danas se retko čuju.) U slučajevima kada bi se mogla javiti dvosmislenost, na poslednjem slovu upotrebljava se znak dužine u obliku cirkumfleksa: *čitanje romana* (jednog) ali *čitanje romanâ* (više njih).

Ubacivanjem nepostojanog *a* otpadaju sva jednačenja i gubljenja suglasnika, a nema ni sibilarizacije, budući da se ona javlja samo ispred *i*. Otuda genitiv množine imenica pomenutih u prethodnom odeljku

glasi kao nominativ jednine s dodatim *-a* na kraju: *poljubaca, obrazaca, polazaka, mnogobožaca, uložaka, hitaca, veštaca, trenutaka, pogodaka, predaka.*

Genitiv na *-i*

Imenica *sat* u značenju jedinice za vreme, *stepen* kad znači jedinicu mere, *mesec* u kalendarskom značenju i *par* kad služi za brojanje predmeta imaju nepravilan genitiv množine na *-ī*: *sátī, stepénī, meséćī, párī.*[15] Genitiv na *-iju* imaju imenice *gost* (*gostiju*), *prst* (*prstiju*) i *nokat* (*noktiju*, takođe *nokātā*).

5.4.2. Imenice srednjeg roda. – Ove imenice se završavaju na *-o* ili na *-e*[16]. S obzirom na obličku jednakost pomenutu u 5.2.2, isti nastavci javljaju se i u akuzativu i u vokativu. Razlika između *o* i *e* čuva se i u instrumentalu, koji je u prvom slučaju na *-om*, u drugom na *-em*.

Tabela 3

JEDNINA

N	sel-o	polj-e
G	sel-a	polj-a
D	sel-u	polj-u
A	sel-o	polj-e
V	sel-o	polj-e
I	sel-om	polj-em
L	sel-u	polj-u

---

[15] Na primer: *dođi u deset sati; temperatura je dvanaest stepeni; prošlo je šest meseci; imam pet pari čarapa.* U drugom značenju ove imenice imaju pravilan genitiv, npr. *nekoliko satova* (= časovnika), *istraživanje Jupiterovih meseca* (= satelita), *takmičenje parova* (u sportu).

Treba imati u vidu da se posle brojeva *dva, tri, četiri* upotrebljava oblik dvojine, jednak genitivu jednine (5.2.3), koji, u oba značenja, glasi *sata, stepena, meseca, para.*

[16] Izuzetak je imenica *doba*, jedina srednjeg roda na *-a*. Ona se uglavnom upotrebljava u nominativu, genitivu i akuzativu jednine i množine (svi su jednaki po obliku), dok se ostali padeži izbegavaju.

U množini nema razlike između imenica na *-o* i onih na *-e.*

MNOŽINA

N	sel-a	polj-a
G	sel-a	polj-a
D	sel-ima	polj-ima
A	sel-a	polj-a
V	sel-a	polj-a
I	sel-ima	polj-ima
L	sel-ima	polj-ima

Produženje vokala

5.4.2.1. Kod imenica čiji je naglašeni vokal kratak, genitiv množine se od genitiva jednine i nominativa množine razlikuje po dugom *-ā* u nastavku, ali još više po produženju vokala osnove: od *sèlo* gen. mn. je *sêlā,* od *čȕdo – čûdā,* od *pȍlje – pôljā.*

Nepostojano *a*

Nepostojano *a* javlja se u genitivu množine imenica čija se osnova završava na dva ili više suglasnika. Tako od *rebro, stablo, pismo, okno, sredstvo, sunce, koplje* genitiv množine glasi *rebara, stabala, pisama, okana, sredstava, sunaca, kopalja.* Izuzetak su imenice sa osnovom na *-st, -št, -šć, -zd, -žđ,* npr. *mesto, bojište, ušće, gnezdo, gvožđe,* kod kojih se ne umeće nepostojano *a.*

5.4.2.2. Nepravilne su imenice *oko* i *uho*[17], koje u množini prelaze u ženski rod, s palatalizacijom suglasnika i nastavcima na *-i* :

[17] Pored *uho* postoji i oblik *uvo,* za koji v. sledeći odeljak.

Tabela 4

	MNOŽINA	
N	oč-i	uš-i
G	oč-iju	uš-iju
D	oč-ima	uš-ima
A	oč-i	uš-i
V	oč-i	uš-i
I	oč-ima	uš-ima
L	oč-ima	uš-ima

5.4.2.3. Imenice srednjeg roda s proširenjem osnove. – Izvestan broj često upotrebljavanih imenica na *-me* dobija proširenje *-n-* ispred padežnog nastavka (osim u akuzativu i vokativu jednine, koji su jednaki nominativu).

Imenice na ***-me***

Tabela 5

	JEDNINA	MNOŽINA
N	ime	imèn-a
G	ȉmen-a	imén-ā
D	ȉmen-u	imèn-ima
A	ime	imèn-a
V	ime	imèn-a
I	ȉmen-om	imèn-ima
L	ȉmen-u	imèn-ima

Dok je u jednini naglasak uvek na prvom slogu, u množini on prelazi na slog *-me-*, a u genitivu množine *e* se produžava. Ovako se menjaju i *vreme, teme, seme, pleme, rame, prezime* i još dve-tri ređe imenice.

Još je znatno više imenica s produženjem *-t-* (*-et-*):

Tabela 6

JEDNINA

N	uže
G	užet-a
D	užet-u
A	uže
V	uže
I	užet-om
L	užet-u

Zbirne imenice

Umesto množine ovih imenica danas se upotrebljavaju zbirne imenice na *-ad*, koje se menjaju kao imenice ženskog roda na suglasnik (v. tabelu br. 8), imenice na *-ići* (menjaju se kao množina muškog roda) ili na oba nastavka. Tako od *uže, tele, june, ždrebe, đule, mezimče, odojče* imamo zbirne imenice *užad, telad, junad, ždrebad, đulad, mezimčad, odojčad*, od *pile, jare, pače, mače, đavolče* biće *pilići, jarići, pačići, mačići, đavolčići*, dok se od imenica *prase, unuče, siroče, bure, parče* i drugih imenica upotrebljavaju oba oblika: *prasad* i *prasići, unučad* i *unučići, siročad* i *siročići, burad* i *burići, parčad* i *parčići* itd.

Drvo

Imenica *drvo*, G *drveta* može značiti biljku (lat. *arbor*, engl. *tree*, nem. *Baum* itd.) ili njenu materiju (lat. *lignum*, engl. *wood*, nem. *Holz* itd.). U prvom slučaju ima množinu *drvèta* (s naglaskom na drugom slogu) ili češće zbirnu imenicu *drveće* (menja se kao *polje*). U značenju drvne građe nema množinu, dok se u značenju ogreva upotrebljava množina bez proširenja, *drva*.

Jaje

Jaje ima proširenje samo u jednini (G *jajeta*, D–L *jajetu*, I *jajetom*), dok množina glasi *jaja*.

Uvo

Uvo (varijanta od *uho*) može imati promenu *uva, uvu, uvom*, ili češće *uveta, uvetu, uvetom*. Za množinu se upotrebljava oblik *uši, ušiju*, kao i za *uho* (v. gore tabelu 4).

Dete

Kao množina od *dete* (G *deteta*, D–L *detetu*, I *detetom*) upotrebljava se oblik *deca*, koji se menja kao imenica ženskog roda po II deklinaciji (G *dece* itd.), ali

zahteva glagol u množini (npr. *Deca se igraju*) i particip u množini srednjeg roda (*Deca su se igrala*).

Množina na -*esa*

5.4.2.4. Samo u množini javlja se proširenje -*es*-. *Telo* i *čudo*, pored pravilne množine *tela, čuda*, imaju i starije, stilski obeležene oblike *telèsa, čudèsa*. Od *nebo*, pored retke množine *neba*, postoji i *nebèsa*, u značenju nadzemaljskog boravišta (kao engl. *heaven[s]*, fr. *les cieux*).

Imenica *podne* ima proširenje -*v*-: G *podneva*, D–L *podnevu*, I *podnevom*, u množini (retko upotrebljavanoj) *podneva*.

Imenica *veče* ima proširenje -*r*-, tako da joj G glasi *večera*, D–L *večeru*, I *večerom* itd. Danas, međutim, ona se u promeni gotovo uvek kombinuje s drugom imenicom istog značenja, *večer* (ženskog roda), o čemu vidi 5.6.3.

Pluralia tantum

5.4.2.5. Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju nekoliko čestih imenica kao što su *usta, leđa, prsa, vrata, kola*.

5.5. DRUGA DEKLINACIJA

Po ovoj deklinaciji menjaju se imenice sa završetkom -*a*, pre svega ženskog, ali i poneka muškog roda.

Tabela 7

	JEDNINA	MNOŽINA
N	rib-a	rib-e
G	rib-e	rîb-ā
D	rib-i	rib-ama
A	rib-u	rib-e
V	rib-o	rib-e
I	rib-om	rib-ama
L	rib-i	rib-ama

Muške imenice na *-a* su, na primer, *sluga, vojvoda, sudija, starešina, gazda, vladika, paša, kolega, poslovođa, zanatlija,* familijarni nazivi srodnika *tata, deda, bata*[18], *ujka*[19], imena kao *Nikola, Toma, Luka, Andrija,* kao i imenice sa sufiksom *-džija: šaljivdžija, siledžija, galamdžija, tobdžija* itd. U jednini, s njima se zamenica, pridev ili glagolski oblik slažu po muškom rodu (npr. *moj sluga, veliki vojvoda, sudija je došao*), ali u množini po ženskom: *moje sluge, velike vojvode, sudije su došle.*

Pluralia tantum

Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju nekoliko čestih imenica kao što su *nȍvine*[20], *naočare*[21], *makaze, pantalone, gaće* (*gaćice*).

-*ci* i -*zi* u dativu

5.5.1. Napomene o pojedinim padežima: dativ i lokativ jednine. – Usled sibilarizacije (v. 3.5.5) imenice na *-ka* dobijaju D i L na *-ci,* npr. *luka – luci, daska – dasci, devojka – devojci;* one na *-ga* imaju D i L na *-zi,* npr. *knjiga – knjizi, briga – brizi, noga – nozi;* one na *-ha* imaće D i L na *-si,* npr. *svrha – svrsi.*

5.5.1.2. Izuzeci su prilično brojni, pa dativ–lokativ ovih imenica često predstavlja problem i za domaće govornike. Sibilarizacije nema u imenicama čija se osnova završava na *ck, čk, ćk, zg, sh* (*kocki, tački, voćki, tezgi, Pashi*), u sufiksalnim izvedenicama na *-ka* koje znače živa bića (*novinarki, autorki, crnki, Švеđanki, ćurki*), u ličnim imenima (*Anki, Branki, Moniki, Luki, Olgi, Zagi*), u imenicama na *-ga* stranog porekla (*ligi, vagi, tajgi, kolegi, drogi, agi, intrigi, sfingi, haringi, sinagogi*), pa i u nekim drugim kraćim imenicama u kojima bi sibilarizacija znatno izmenila osnovu (*seki, zeki, baki, čiki, kuki, kliki; kugi, pegi, kacigi, kečigi; muhi, strehi, čohi*).

---

[18] Od dečjeg izgovora reči *brat*: može biti tepanje bratu ili naziv za malog dečaka uopšte.

[19] Familijarno, pored zvaničnog oblika *ujak* (G *ujaka).*

[20] S naglaskom na prvom slogu, za razliku od imenice *novìna* (= novost, novitet), čija je množina *novìne.*

[21] Takođe *naočari,* po trećoj deklinaciji.

Geografska imena se različito ponašaju: u domaćima je češće *-ci* (*Lika – Lici, Rijeka – Rijeci, Banjaluka – Banjaluci*) ali i *-ki* (*Boki, Kreki, Krki*); od *Požega* je *Požegi* i *Požezi*. Među stranima je sibilarizacija prihvaćena za nekoliko poznatijih (*Africi, Americi, Aljasci, Korzici*), ali još češće izostaje: *Meki, Kazablanki, Majorki, Nebraski, Malagi, Volgi, Omahi* itd.

Geografska imena

Za imenice na *-tka* obično se čuva *k* ako su dvosložne (*tetki, motki, patki, lutki, četki* itd.); ipak, od *bitka* je *bici* (preko **bitci*), češće nego *bitki*. Kod trosložnih i dužih imenica najčešće postoje dubleti, npr. *krletki* i *krleci, rešetki* češće nego *rešeci, čestitki* češće nego *čestici, pripoveci* i ređe *pripovetki*. Dvojni oblici su dozvoljeni i u dosta drugih imenica, npr. (*k*)*ćerki*/(*k*)*ćerci, unuki/unuci, freski/fresci, humoreski/humoresci, slugi/sluzi, snahi/snasi, epohi/eposi* i dr.

Imenice na *-tka*

– Imena zemalja i pokrajina na *-ska, -čka, -ška* poreklom su pridevi, pa u D–L imaju nastavak *-oj* po pridevskoj promeni: *Francuskoj, Hrvatskoj, Nemačkoj, Bačkoj, Norveškoj* itd.

Imena od prideva

5.5.1.3. Vokativ jednine. – Od regularnog nastavka za vokativ *-o* odstupaju uglavnom vlastite imenice.

Ženska i muška imena po pravilu imaju vokativ jednak nominativu: *Vera, Zorka, Olga, Marija, Gordana, Nataša; Nikola, Kosta, Ilija* itd.

Ovo ne važi za dvosložna imena sa dugouzlaznim akcentom, čiji je vokativ na *-o*, a akcenat prelazi u dugosilazni: od *Náda, Zóra, Míca, Néna*, ili od muških *Péra, Bóža, Pája* itd., vokativ glasi *Nâdo, Zôro, Mîco, Nêno, Pêro, Bôžo, Pâjo* itd.

Dvosložna imena

Vokativ jednak nominativu imaju i rodbinski nazivi *mama, tata, deda, tetka, ujna, strina, baba*[22], kao i maločas pomenuta imena država i pokrajina na *-ska, -čka, -ška*.

---

[22] Dve poslednje imaju i vokativ na *-o*, ali u figurativnom smislu: *Strino jedna!* ili *Babo jedna!*, upućeno s prezrenjem muškarcu.

Trosložne i višesložne imenice sa završetkom *-ica* imaju vokativ na *-e*, npr. *učiteljice, drugarice, tatice, mamice*; to važi i za ženska imena kao *Danice, Milice, Zorice* i za muška kao *Perice, Tomice*. Imenice koje se primenjuju jednako na muškarce i na žene obično imaju vokativ na *-ico* (*pijanico, izdajico, kukavico*), ali i na *-ice*.

Imenice na ***-ica***

5.5.1.4. Genitiv množine. – Imenice s kratkim vokalom u poslednjem slogu osnove, kao *rȉba, žèna, kȕća, plòča,* dobijaju dug vokal u genitivu množine: *rîbā, žénā, kûćā, plôčā.*

Tri imenice imaju u ovom padežu nastavak *-ū*, poreklom iz nekadašnje dvojine: *ruka – rúkū, noga – nógū, sluga – slúgū.*

Genitiv na ***-u***

Imenice čija se osnova završava na dva ili tri suglasnika po pravilu imaju u genitivu množine uobičajeni nastavak samo ako su ta dva suglasnika *st, zd, št* ili *šć*, kao u *lasta, vrsta, gazda, zvezda, bašta, gošća*. Ostale grade G množine na dva načina:

(a) Umetanjem nepostojanog *a*, kao u *olovka – olovaka, marka – maraka, devojka – devojaka, ovca – ovaca, crkva – crkava, igla – igala, zemlja – zemálja, pesma – pesama, usna – usana, trešnja – trešanja, sestra – sestára.* Ponekad se ispred nepostojanog *a* javi prvobitni suglasnik, koji je u svim drugim padežima obezvučen usled jednačenja: od *sveska* G mn. je *svezaka* (jer potiče od glagola *svezati*), od *pripovetka – pripovedaka* (prema glagolu *pripovedati*), od *beleška – beležaka* (prema glagolu *beležiti*).

Umetanje ***a***

(b) Mnoge druge imenice umesto nastavka *-ā* dobijaju *-ī*, kao *molba – molbi, lopta – lopti, nepravda – nepravdi, vojska – vojski, tajna – tajni, omča – omči* i sl. To pogotovu važi za imenice stranog porekla, kao *lampa – lampi, bomba – bombi, funta – funti, konzerva – konzervi, norma – normi, himna – himni, šansa – šansi* itd.

Genitiv na ***-i***

Imenica *breskva* ima nepravilan G mn. *bresaka.*

5.5.1.5. Nepravilna imenica *mati* ima taj oblik u nominativu i vokativu jednine; akuzativ joj glasi *mater.* U svim ostalim padežima menja se po drugoj deklinaciji sa osnovom na *-r,* dakle G *matere,* D–L *materi,* I *materom,* u množini N, A i V *matere,* G *materā,* ostala tri padeža *materama.* U današnjem jeziku umesto nje se češće upotrebljava imenica *majka* (D–L *majci*). *Mati*

5.6. TREĆA DEKLINACIJA

U ovu deklinaciju spadaju imenice ženskog roda koje se završavaju na suglasnik, dok se u genitivu i gotovo u svim ostalim padežima javlja samoglasnik *-i.*

Tabela 8

	JEDNINA	MNOŽINA
N	reč	reč-i
G	reč-i	reč-i
D	reč-i	reč-ima
A	reč	reč-i
V	reč-i	reč-i
I	reč-ju (reč-i)	reč-ima
L	reč-i	reč-ima

Nepostojano *a* u osnovi javlja se samo u nekoliko imenica, u nominativu i akuzativu jednine, kao *plesan* (G *plesni*), *ravan* (G *ravni*), *zaravan* (G *zaravni*). Tu spada i imenica *misao,* kod koje je nominativ–akuzativ nastao od **misl* > **misal,* tako da je genitiv *mîsli,* instrumental *mišlju* ili *mîsli.* Na isti način menjaju se i prefiksalne tvorenice *zamisao, pomisao, primisao* i još poneka.

I u reči *sô* (G *soli*) završetak *-o* u nominativu–akuzativu nastao je iz *-l,* od starijeg oblika *sol.* *So*

Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju *grudi* i *naočari* (pored češćeg *naočare,* v. 5.5). *Grudi, naočari*

5.6.1. Napomene o pojedinim padežima: instrumental jednine. – U ovom padežu radije se upotrebljava nastavak *-ju* nego *-i*, jer se na taj način instrumental bolje razlikuje od ostalih padeža. *-Ju* se naročito upotrebljava kad je imenica bez predloga. Poneke imenice, međutim, nemaju oblika na *-ju* nego samo na *-i*, a nema opšteg pravila po kojem bi se jedne razlikovale od drugih. *-Ju* ili *-i*

Nastavak *-ju* izaziva jotovanje završnog suglasnika osnove, po pravilima koja smo naveli u 3.5.6. Tako imamo npr. *pamet – pameću, glad – glađu, so* (*G soli*) – *solju, ljubav – ljubavlju.* Kod imenica na *-st* uz jotovanje dolazi i do jednačenja po mestu izgovora, npr. *vlast* (> **vlasću*) – *vlašću, svest* – (> **svesću*) – *svešću.* Tu spadaju i imenice s veoma plodnim sufiksom *-ost*, npr. *mladost – mladošću, spremnost – spremnošću, veselost – veselošću.* Jednačenje po mestu izgovora imamo i u imenici *misao* (G *misli*) – *mišlju.*

Kod imenica na *-ć* i *-đ* glas *j* iz nastavka iščezava, jer se stapa s palatalom, npr. *pomoć – pomoću, čađ – čađu.*

5.6.2. Genitiv množine. – Imenice *kost, kokoš* i *vâš*, pored regularnog *kokošī, kostī, vašī,* imaju još češće G množine na *-iju*: *kostiju, kokošiju, vašiju.* Genitiv na *-iju*

Imenica *kći* je nepravilna samo u nominativu, dok joj akuzativ glasi *kćer*, a u svim ostalim padežima dobija nastavke na tu osnovu: G, D, V i L *kćeri*, I *kćerju* ili *kćeri*; u množini N, A i V *kćeri*, G *kćerī* s dugim *i*, ostala tri padeža *kćerima.* U govornom jeziku najčešće se zamenjuje izvedenicom *kćérka* ili *ćérka*, koja spada u II deklinaciju. *Kći*

Analogne nastavke kao *kći* u nominativu i akuzativu ima i *mati* (A *mater*), ali u svim ostalim padežima ona pripada II deklinaciji: v. gore 5.5.1.5.

5.6.3. Imenica *večer* (ž) u tom obliku danas se oseća kao hrvatska ili zastarela, ali se svi njeni padeži, osim nominativa–akuzativa–vokativa jednine, koriste za *Veče(r)*

deklinaciju imenice *veče*, srednjeg roda. Tako dobijamo imenicu koja nije istog roda u svim padežima:

N (to) veče (s.)
G (te) večeri (ž.)
D (toj) večeri (ž.)
A (to) veče (s.)
V veče (s.)
I (tom) večeri (ž.)
L (toj) večeri (ž.)

U množini su svi padeži ženskog roda: N–A–V *večeri*, G *večerī*, D–I–L *večerima*.

Ovu imenicu ne smemo pomešati sa imenicom *večera* (ž), koja se menja pravilno po II deklinaciji i koja ne označava doba dana, nego večernji obed.

6. PRIDEVI

6.1. ROD I OSNOVA PRIDEVA

Pošto se pridev slaže s imenicom u rodu, broju i padežu, svaki pridev ima oblike za muški, ženski i srednji rod, npr.

mlad – mlada – mlado

Osnova prideva se vidi kada od ženskog ili srednjeg roda odbacimo nastavak *-a*, odnosno *-o*. U muškom rodu, budući da većina suglasničkih grupa, kao ni suglasnik *l*, ne mogu doći na kraj reči, nastaju glasovne promene usled ubacivanja nepostojanog *a* i prelaska *l* u *o*. **Osnova prideva**

Umetnuto nepostojano *a* u muškom rodu imamo u *dobar – dobra – dobro, hitar – hitra – hitro, čudan – čudna – čudno, važan – važna – važno, ogroman – ogromna – ogromno, tanak – tanka – tanko, divalj – divlja – divlje, šupalj – šuplja – šuplje* itd.

Završno *-o* u nominativu jednine muškog roda, naspram *l* u ostalim oblicima, imamo u manjem broju prideva, kao što su *mio – mila – milo, veseo – vesela – veselo, topao – topla – toplo, okrugao – okrugla – okruglo* itd. **-O umesto -*l***

6.2. ODREĐENI I NEODREĐENI VID

Oblici koje smo u prethodnom odeljku naveli za jedninu muškog roda pripadaju **neodređenom vidu** prideva, i to su oblici pod kojima se pridevi navode u rečnicima. U **određenom vidu**, isti taj muški rod jednine imao bi dugo *-ī* na kraju, bez nepostojanog *a*, odnosno prelaska *l* u *o*, dakle umesto *mlad, dobar, mio* imali bismo *mladi, dobri, mili.*

Mada postoje posebni padežni nastavci za ova dva vida (v. niže, 6.3.2), u današnjem jeziku razlika između

ova dva vida sačuvala se praktično samo u nominativu jednine muškog roda.

Pridevi bez neodređenog vida

Neki pridevi imaju samo određeni vid. To su:

– oni koji se završavaju na sufikse *-ski, -čki, -ški, -ji, -nji, -šnji* i *-ći*;

– svi komparativi i superlativi prideva;

– pridev *mali*, za kojim se delimično povodi i njegov antonim *veliki*.

Pridevi na *-an* i *-ni*

Kod prideva sa sufiksom *-an* (u određenom vidu *-ni*) moramo napraviti razliku između opisnih i odnosnih (relacionih). Opisni pridevi, kao maločas navedeni *čudan, važan, ogroman*, imaju i određeni vid *čudni, važni, ogromni*. Kod odnosnih prideva postoji samo ovaj drugi vid, npr. *kućni* (= koji pripada kući), *severni* (= koji je na severu), *džepni* (= koji je namenjen džepu), *noćni* (= koji se događa po noći), *motorni* (= koji je opremljen motorom) i mnoštvo drugih.

6.2.1. U principu, određeni vid stoji uz imenice koje su ranije pomenute, ili su određene samim svojim značenjem. S te strane se dva pridevska vida mogu uporediti sa određenim, odnosno neodređenim članom u jezicima koji imaju član. Ne mogu se ipak izjednačiti s njima, što vidimo po činjenici da određeni vid može doći posle reči *jedan* ili *neki* (*jedan mladi glumac, neki žuti cvet*). Izbor između ova dva vida ne može se tačno definisati pravilima, i često izaziva nesigurnost i kod domaćih govornika.

Pridev u predikatu

Od presudne važnosti je samo jedno pravilo: kada je pridev bez imenice u predikatu, posle glagola *biti* ili nekog kopulativnog glagola, kao *postati, izgledati* i sl., obavezno će biti u neodređenom vidu, ukoliko ovaj postoji. Tako kažemo npr.:

Glumac je *mlad*
Izgledaš mi *umoran*

dok bi rečenice kao **Glumac je mladi*, **Izgledaš mi umorni* bile nemoguće. U neodređenom vidu su i privremeni atribut i apozitiv (v. 20.5.2).

6.3. DEKLINACIJA PRIDEVA

U tabelama 9 data je deklinacija određenog vida, osim u nominativu jednine muškog roda, gde smo dali oba vida.

Ukoliko se osnova prideva završava na palatalni ili prepalatalni suglasnik (*j, lj, nj, š, ž, č, dž, đ*), pojedini nastavci imaće samoglasnik *e* umesto *o*. Budući da ta razlika postoji samo u muškom i srednjem rodu jednine, samo za njih smo dali primer prideva s palatalnim završetkom (*vruć*).

Jednakosti među padežima

Kao što se vidi iz tabela, u jednini su muški i srednji rod jednaki u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu. U množini, u tim istim padežima, sva tri roda su jednaka među sobom.

Pravilnosti koje smo videli za imenice (5.2.2) važe i ovde. Dativ je uvek jednak lokativu; u množini im je jednak i instrumental; u srednjem rodu međusobno su jednaki nominativ, akuzativ i vokativ, kako u jednini tako i u množini. Ukoliko se pridev odnosi na imenicu koja znači živo biće, akuzativ muškog roda jednine biće jednak genitivu, u protivnom je jednak nominativu:

Imamo *novog* direktora.
Imamo *nov* projektor.

U ženskom i srednjem rodu, kao ni u sva tri roda množine, opozicija živo–neživo ne utiče na promenu.

Pokretni vokali

Pojedini nastavci imaju neobavezne vokalske produžetke na kraju (3.5.9), koji su ovde dati u zagradi. Uobičajen je samo nastavak *-ima* u množini, i to jedino kad pridevu ne sledi imenica, npr.:

Vi radite s *novim* udžbenicima, a mi sa *starima*.

Tabela 9

JEDNINA

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	nov (nov-i) vruć (vruć-i)	nov-o, vruć-e	nov-a
G	nov-og(a), vruć-eg(a)		nov-e
D	nov-om(e), vruć-em(u)		nov-oj
A	nov-og(a), vruć-eg(a) nov (nov-i), vruć (vruć-i)	nov-o, vruć-e	nov-u
V	nov-i, vruć-i	nov-o, vruć-e	nov-a
I	nov-im, vruć-im		nov-om
L	nov-om(e), vruć-em(u)		nov-oj

MNOŽINA

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	nov-i	nov-a	nov-e
G	nov-ih		
D	nov-im(a)		
A	nov-e	nov-a	nov-e
V	nov-i	nov-a	nov-e
I	nov-im(a)		
L	nov-im(a)		

Dvojina u muškom rodu

6.3.1. Dvojina prideva (up. 5.2.3) javlja se samo uz brojeve *dva, tri, četiri* i uz zamenicu *oba*. Od množine se razlikuje samo u muškom rodu, gde ima samo oblik na *-a*, s vrednošću nominativa i akuzativa, npr. *Došla su četiri **nova** učenika; Zadobio je dva **vruća** udarca*. S obzirom na sklonost brojeva ka nepromenljivosti (v. 8.1.6), posle predloga se ovaj oblik može javiti i s vrednošću drugih padeža, npr. instrumentala u *Dolazim s tri **stara** druga* (= *s trojicom starih drugova*). U srednjem i ženskom rodu dvojina se po obliku ne razlikuje od nominativa–akuzativa množine (*dva nova naselja, tri nove učenice*).

Neodređena promena

6.3.2. Neodređeni vid, kao što smo gore rekli, danas se očuvao samo u nominativu muškog roda jednine. Ostatak deklinacije neodređenog vida, kakvu možemo naći u tekstovima starijih pisaca ili u ijekavskim govorima, razlikuje se od određene deklinacije pre svega u genitivu i dativu-lokativu jednine muškog i srednjeg roda. Genitiv tu ima nastavak *-a*, a dativ–lokativ *-u*, dakle kao i imenice istog roda (zbog čega se neodređena deklinacija naziva i »imeničkom promenom«, za razliku od određene koja je »pridevsko-zamenička«). Razliku možemo videti ako uporedimo pridev sa imenicom po jednoj i drugoj promeni:

	ODREĐENI VID	NEODREĐENI VID
N	dobri čovek	dobar čovek
G	dobrog čoveka	dobra čoveka
D–L	dobrom čoveku	dobru čoveku

U ostalim padežima razlika je jedino u dužini vokala u nastavku (u određenoj promeni svi nastavci imaju dug vokal, u neodređenoj samo neki) i mestimično u akcentu osnove, npr. određeno *lêpō dete* (dugosilazni akcent, nenaglašena dužina na *o*), neodređeno *lépo dete* (dugouzlazni). Nijedna od ovih prozodijskih razlika ne odražava se u pisanju.

Prisvojni pridevi

6.3.3. Nestajanje neodređene promene najbolje se vidi na primeru prisvojnih prideva na *-ov*, *-ev* ili *-in*, npr. *kum-ov, kralj-ev, gospod-in*. Za njih su tradicionalne gramatike priznavale samo oblike neodređenog vida, npr. od *kumov šešir, gospodin brat* genitiv bi bio *kumova šešira, gospodina brata*, dativ *kumovu šeširu, gospodinu bratu*. Danas, međutim, ta tvrdnja važi jedino za nominativ muškog roda, gde su ovi pridevi jedini koji nemaju duži oblik na *-ī*. U ostalim padežima upotrebljavaju se oblici određene promene *kumovog, gospodinog, kumovom, gospodinom*, što danas priznaju i najkonzervativniji gramatičari.

Genitiv po neodređenoj promeni očuvao se još samo u nekim ustaljenim izrazima kao *teška srca* 'nerado, s oklevanjem', *čudna mi čuda* 'nije to ništa neobično', *grom iz vedra neba* i slično. Izvan ovih frazeologizama upotrebio bi se genitiv po određenoj promeni – *teškog, čudnog, vedrog.*

6.3.4. Glasovne alternacije. – U 6.1 videli smo kakve se glasovne razlike javljaju između muškog i druga dva roda zbog ubacivanja nepostojanog *a* i pretvaranja *l* u *o*.

Jednačenje po zvučnosti

Kad se nađu u dodiru dva suglasnika koja su u nominativu m. roda razdvojena nepostojanim *a*, u ostalim oblicima može doći do jednačenja po zvučnosti. Tako naspram *redak* imamo G *retkog*(*a*), D *retkom*(*e*), ž. rod *retka*, sr. rod *retko*; naspram *gibak* – *gipka, gipko; blizak* – *bliska, blisko; težak* – *teška, teško* itd.

Gubljenje glasa *t*

U pridevima koji se završavaju na *-stan*, po ispadanju nepostojanog *a* grupa *-stn-* se uprošćava u *-sn-*, npr. *častan, časna, časno.* Tako se ponašaju i *mastan, strastan, svestan, bolestan, umestan, izvestan, koristan, radostan, žalostan, revnostan, pakostan, izvrstan* itd. Grupa *stn* ipak ostaje u pridevima stranog porekla, kao *robustan* (*robustna, robustno*), *kontrastni, protestni* itd.

Od imenica *nužda* prvobitno je izveden pridev *nuždan, nužna, nužno,* sa uprošćenjem grupe *-ždn-*: naknadno se uprošćenje prenelo i u muški rod, tako da danas glasi *nužan.* Donekle slično se ponašaju i pridevi *pristrasan* (pored *pristrastan*: od imenice *strast*), *pristrasna, pristrasno,* i *čudovišan* (pored *čudovištan*: od imenice *čudovište*), *čudovišna, čudovišno.*

6.4. POREĐENJE PRIDEVA

6.4.1. Komparativ. – Za građenje komparativa služe tri sufiksa: *-iji, -ji* i *-ši.* Sva tri se dekliniraju po palatalnoj promeni (kao *vrući* u tabeli br. 9), npr. *noviji, novijeg*(*a*), *novijem*(*u*) itd.

6.4.1.1. Nastavak *-iji* (*-ija, -ije*) dodaje se prvenstveno na osnovu dvosložnih i višesložnih prideva, npr. *poznat – poznatiji, zelen – zeleniji, spontan – spontaniji, sumnjiv – sumnjiviji, tvrdoglav – tvrdoglaviji, četvrtast – četvrtastiji* itd. Tu spada i većina prideva s nepostojanim *a*, npr. *umoran – umorniji, zadovoljan – zadovoljniji, okrugao – okrugliji,* uključujući i one čija se osnova gubitkom toga *a* svodi na jedan slog, npr. *sitan – sitniji, tužan – tužniji, hrabar – hrabriji, krotak – krotkiji, vitak – vitkiji, ljubak – ljupkiji* itd.

Komparativ na *-iji*

– Takođe se *-iji* dodaje i na osnovu jednosložnih prideva, prvenstveno onih s kratkim samoglasnikom u osnovi: *nov – noviji, vešt – veštiji, prav – praviji, sit – sitiji, prost – prostiji* itd. Tu možemo ubrojati i prideve sa osnovom na glas *-l,* koji u nominativu prelazi u *-o*: *mio – miliji, zreo – zreliji, vreo – vreliji.*

6.4.1.2. Nastavak *-ji* se ne javlja u tom obliku, nego uvek izaziva jotovanje prethodnog suglasnika (v. 3.5.6.1). On dolazi na osnovu jednosložnih prideva, pretežno onih s dugim samoglasnikom u osnovi: *žut – žući, mlad – mlađi, jak – jači, drag – draži, tih – tiši, brz – brži, crn – crnji, skup – skuplji, grub – grublji, živ – življi* itd. S jotovanjem i jednačenjem po mestu izgovora (v. 3.5.2) biće *gust – gušći, čest – češći, čvrst – čvršći, besan – bešnji, tesan – tešnji* i sl.

Komparativ na *-ji*

Pridevi na *-ak, -ek, -ok* odbacuju taj završetak i dobijaju nastavak *-ji*: *kratak – kraći, plitak – plići, sladak – slađi, redak – ređi, uzak – uži, blizak – bliži, nizak – niži, dalek – dalji, visok – viši, dubok – dublji, žestok – žešći.* U *težak – teži* i *širok – širi* glas *j* iz nastavka se stopio s prethodnim suglasnikom.

Ne gube završetak pridev *gorak,* s komparativom *gorči,* niti oni pomenuti u 6.4.1.1, čiji je komparativ na *-iji.*

Od skraćene osnove izveden je i komparativ prideva *debeo – deblji.*

6.4.1.3. Nastavak *-ši* dolazi samo na tri prideva: *lak – lakši, mek – mekši, lep – lepši.*

Komparativ na -ši

6.4.1.4. Upotreba komparativa. – Kao i u drugim jezicima, komparativ se prvenstveno upotrebljava za poređenje dva pojma. Pri tom posle njega dolazi konstrukcija *od* + genitiv, npr. *Jagode su skuplje od malina,* ili *nego* + nominativ, npr. *Jagode su skuplje nego maline.* Samo ova druga struktura je moguća ako drugi termin poređenja nije imenica nego odredba, npr. *U samoposluzi jagode su skuplje nego na pijaci.*

Apsolutni komparativ

Pored ove, najčešće upotrebe, poneki pridevi mogu se javiti i u **apsolutnom komparativu**, koji ne služi za poređenje nego ograničava ili ublažava osobinu iskazanu pridevom. Primeri:

> Vratio se posle *kraćeg* vremena (= relativno kratkog, ne baš dugog).
> Direktor je *stariji* čovek (= čovek u zrelim godinama).
> Bilo je *manjih* problema (= ne naročito velikih).

6.4.2. Superlativ se kod svih prideva gradi dodavanjem prefiksa *naj-* na komparativ: *najpoznatiji, najnoviji, najmlađi, najkraći, najlakši* itd. Prefiks *naj-* ima dug vokal i uvek je naglašen, s tim što duži pridevi pored tog naglaska imaju i naglasak na osnovi prideva, npr. *nâjpoznàtiji, nâjslobòdnijī, nâjzanimljivijī.*

6.4.3. Nepravilna komparacija. – Komparativ i superlativ sa izmenjenom ili sasvim drugom osnovom imaju:

veliki – veći – najveći
mali – manji – najmanji
dobar – bolji – najbolji
zao – gori – najgori.

Oblici *gori, najgori* danas se upotrebljavaju i kao komparativ od prideva *loš* (pored *lošiji, najlošiji*) i od *rđav.*

7. ZAMENICE

U većini zapadnoevropskih jezika zamenicama se nazivaju samo oblici tipa *on, ko, neko,* koji u rečenici obavljaju imeničke funkcije, dok se oblici tipa *moj, takav, svaki,* koji se odnose na imenicu i slažu se s njom, svrstavaju među prideve. U srpskoj gramatici i jedni i drugi spadaju u zamenice, samo se one prve nazivaju **imeničkim** a druge **pridevskim** zamenicama. **Imeničke i pridevske zamenice**

Po značenju, zamenice se dele na istih šest grupa koje postoje i u drugim jezicima, naime na **lične** (s **povratnim**), **prisvojne**, **pokazne**, **upitne**, **odnosne** i **neodređene**. Prve dve grupe imaju različite oblike za **lica** (tri lica jednine i tri lica množine). **Šest vrsta zamenica**

7.1. LIČNE ZAMENICE

U trećem licu jednine i množine lične zamenice imaju oblike za muški, ženski i srednji rod. Drugo lice množine (*vi*) takođe služi za učtivo obraćanje jednoj osobi.

	JEDNINA	MNOŽINA
1.	ja	mi
2.	ti	vi
3.	on, ona, ono	oni, one, ona

Zamenice u subjektu nisu obavezne, budući da i sam glagol pokazuje o kom je licu reč. Upotrebljavaju se ako se dotično lice prvi put uvodi u razgovor, npr. ***Ja** živim u Beogradu*; ali ako je u prethodnom tekstu već bilo govora o meni, reći ću samo *Živim u Beogradu*. **Neobavezne u subjektu**

7.1.1. Promena ličnih zamenica. – Kao i imenice, zamenice se menjaju po padežima. Pri tom vokativ ne moramo posebno pominjati, jer on postoji samo

u 2. licu jednine i množine i jednak je nominativu (*ti* odnosno *vi*).

U genitivu, dativu i akuzativu razlikuju se **naglašeni** oblici od **nenaglašenih**. Naglašeni se upotrebljavaju kada je potrebno istaći lice radi kontrasta, npr. *Ovaj novac dajem **tebi*** (a ne drugima). Ako takvog isticanja nema, upotrebiće se nenaglašena zamenica, koja je enklitika (v. 3.3.3.2 – 3.3.3.3). To znači da se u izgovoru vezuje za prethodnu reč: *Dajem ti* (izg. dájemti) *ovaj novac*; *Ja ti* (izg. jâti) *dajem ovaj novac.*

Naglašene i enklitičke zamenice

Kao enklitika, nenaglašena zamenica nikada ne može doći na početak rečenice (nemoguće je **Ti dajem novac*), dok je s naglašenom to moguće: *Tebi dajem ovaj novac.*

Upotreba s predlozima

Naglašeni oblici takođe se upotrebljavaju s predlozima, npr.:

Od njih je stiglo mnogo pisama, ali ništa *za mene*[23]

kao i kad zamenica stoji sama za sebe (u odgovorima na pitanja), npr.:

– Kome je upućeno ovo pismo? – *Vama.*

U tabeli 10 su na prvom mestu navedeni naglašeni oblici. Tamo gde postoje, odvojeni tačkom i zapetom, dodati su i nenaglašeni oblici.

Tabela 10

N	ja
G	mene; me
D	meni; mi
A	mene; me
I	mnom(e)[24]
L	meni

N	ti
G	tebe; te
D	tebi; ti
A	tebe; te
I	tobom
L	tebi

[23] U starijem književnom jeziku, posle nekih predloga mogle su stajati i enklitičke zamenice, pri čemu je jedini naglasak na predlogu: *za me* (izg. záme), *na te* (izg. náte), *preda se* (izg. prȅdase) i sl., umesto današnjeg *za mene, na tebe, pred sebe.*

[24] Samo oblik *mnóme* upotrebljava se ako je zamenica bez predloga, a samo nenaglašeno *mnom* posle predloga, npr. *sa mnom, za mnom, preda mnom*, gde je naglasak na predlogu (up. 3.4.1).

U trećem licu muški i srednji rod imaju iste padežne oblike, osim u nominativu.

	m. r.	sr. r.	ž. r.
N	on	ono	ona
G	njega; ga		nje; je
D	njemu; mu		njoj; joj
A	njega; ga		nju; je, ju[25]
I	njim(e)		njom(e)
L	njemu		njoj

Tabela 11

N	mi
G	nâs; nas[26]
D	nama; nam
A	nâs; nas
I	nama
L	nama

N	vi
G	vâs; vas
D	vama; vam
A	vâs; vas
I	vama
L	vama

U trećem licu množine, rod se razlikuje samo u nominativu.

	m. r.	sr. r.	ž. r.
N	oni	ona	one
G		njih; ih	
D		njima; im	

[25] Nenaglašeni oblik za akuzativ glasi *je*, npr. *On je vidi*, ali se menja u *ju* kad se nađe ispred glagolskog *je* (od pomoćnog glagola *biti*) ili posle negacije *nije*: *On ju je video*; *Nije ju video.*

[26] Naglašene oblike genitiva i akuzativa ovde pišemo s dugosilaznim akcentom, *nâs, vâs*, jer se tako izgovaraju. U običnim tekstovima oni se pišu jednako kao i nenaglašeni *nas, vas*, pa se često samo iz konteksta može zaključiti o kom je obliku reč. U rečenici *Nas zovu*, na primer, zamenica je naglašena (jer enklitika ne bi mogla doći na početak); u rečenici *Zovu nas* mogla bi biti nenaglašena (s jedinim naglaskom na reči *Zovu*), ali i naglašena, ukoliko je smisao *Zovu NAS* (a ne nekog drugog).

A	njih; ih
I	njima
L	njima

7.1.2. Povratna zamenica je ista za svih šest lica i za sva tri roda, usled čega se naziva i **zamenica svakog lica**. Budući da se uvek odnosi na subjekat rečenice u kojoj se nalazi (npr. *Pisac govori o sebi* = o piscu), ona sama nema oblik za subjekat, tj. nema nominativ. Nenaglašeni oblik postoji samo u akuzativu (*se*), a upotrebljava se za građenje povratnih i bezličnih glagola (v. 9.9.1, 9.9.4). *Sebe, se*

Tabela 12

N	---
G	sebe
D	sebi
A	sebe; se
I	sobom
L	sebi

7.2. PRISVOJNE ZAMENICE

Prisvojne zamenice su pridevske, usled čega imaju tri roda kao i pridevi, zavisno od imenice s kojom se upotrebljavaju. Pored zamenica za tri lica jednine i tri lica množine postoji i prisvojno-povratna zamenica *svoj*, jednaka za svih šest lica. Ona označava pripadnost subjektu rečenice u kojoj se nalazi, npr. Zamenica *svoj*

Direktor je u *svojoj* kancelariji (= u direktorovoj).

Rečenica *Direktor je u njegovoj kancelariji* značila bi da se direktor nalazi u kancelariji nekog drugog čoveka.

JEDNINA	MNOŽINA
1. *moj, moja, moje*	*naš, naša, naše*
2. *tvoj, tvoja, tvoje*	*vaš, vaša, vaše*
3. *njegov, njegova, njegovo*	*njihov, njihova, njihovo*
njen, njena, njeno	

Prisvojno-povratna (za sva lica): *svoj, svoja, svoje.*

Njegov i *njen*

U trećem licu jednine, zamenica *njegov* označava pripadnost biću ili predmetu muškog ili srednjeg gramatičkog roda (kao nemačko *sein*): *pisac i njegovo delo, selo i njegovi stanovnici.* Zamenica *njen* označava pripadnost biću ili predmetu ženskog gramatičkog roda (kao nemačko *ihr* ili englesko *her*): *majka i njena deca, odluka i njene posledice.*

Njen ima i ređu varijantu *njezin* (*-a, -o*), a u množini pored *njihov* postoji danas pretežno zastarela varijanta *njîn* (*-a, -o*).

Promena prisvojnih zamenica

7.2.1. Prisvojne zamenice se menjaju kao pridevi, i to one prvog i drugog lica i zamenica *svoj* po palatalnoj promeni (kao pridev *vruć,* v. tabelu 9), a zamenice trećeg lica po nepalatalnoj (kao pridev *nov*). U muškom rodu jednine, kao i kod prideva (v. 6.3), akuzativ je jednak genitivu ako se odnosi na živo biće, a jednak akuzativu za neživi pojam:

Grofica naređuje da pozovete *njenog šofera.*
Grofica naređuje da donesete *njen kaput.*

Kod zamenica *moj, tvoj, svoj* dolazi i do sažimanja u osnovi: pored *mojeg*(*a*), *tvojeg*(*a*), *svojeg*(*a*) javlja se i oblik *mog*(*a*), *tvog*(*a*), *svog*(*a*), pored *mojem*(*u*), *tvojem*(*u*), *svojem*(*u*) i oblik *mom*(*e*), *tvom*(*e*), *svom*(*e*).[27] Kad se tome doda neobavezno prisustvo završnog *-u,* odnosno *-e* (v. 3.5.9), ispada da svaki genitiv i dativ–lokativ od ovih triju zamenica ima po četiri varijante, a akuza-

[27] Do ove promene je došlo ispadanjem *j* između vokala, zatim asimilacijom *oe* u *oo* i sažimanjem dva *o* u jedno: *mojeg(a)* → *moeg(a)* → *moog(a)* → *môg(a), mojem(u)* → *moem(u)* → *moom(e)* → *môm(e).* U svim sažetim oblicima *o* je dugosilazno.

tiv muškog roda pet (s tim što su jednosložne varijante češće od dvosložnih, a pogotovu od trosložnih).

Tabela 13
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	moj	moje	moja
G	mojeg(a), mog(a)		moje
D	mojem(u), mom(e)		mojoj
A	mojeg(a), mog(a), moj	moje	moju
I	mojim		mojom
L	mojem(u), mom(e)		mojoj

MNOŽINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	moji	moja	moje
G		mojih	
D		mojim(a)	
A	moje	moja	moje
I		mojim(a)	
L		mojim(a)	

Na isti način menjaju se i *tvoj* i *svoj*.

Tabela 14
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	naš	naše	naša
G	našeg(a)		naše
D	našem(u)		našoj
A	našeg(a); naš	naše	našu
I	našim		našom
L	našem(u)		našoj

Vaš se menja na isti način kao i *naš*.

Njegov, njen i *njihov* menjaju se kao pridevi s nepalatalnim završetkom:

Tabela 15
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	njegov	njegovo	njegova
G	njegovog(a)		njegove
D	njegovom(e)		njegovoj
A	njegovog(a); njegov	njegovo	njegovu
I	njegovim		njegovom
L	njegovom(e)		njegovoj

U množini, sve prisvojne zamenice menjaju se kao *moj* (v. tabelu 13). Dvojina prisvojnih zamenica ima isti oblik kao i dvojina prideva (v. 6.3.1), dakle u nominativu i akuzativu muškog roda *moja dva prsta, naša tri druga, njegova četiri kaputa.* U srednjem i ženskom rodu dvojina je jednaka množini.

7.3. POKAZNE ZAMENICE

Trojni sistem

Umesto jedne pokazne zamenice za blizinu i jedne za daljinu, kao mnogi drugi jezici, srpski ima sistem od tri zamenice koje se indirektno vezuju za tri lica: *ovaj* (*ova, ovo*), *taj* (*ta, to*) i *onaj* (*ona, ono*). Sve tri mogu biti kako imeničke tako i pridevske, tj. mogu se upotrebljavati samostalno ili stajati uz imenicu.

Ovaj

Ovaj se upotrebljava za predmet ili biće blisko govorniku, npr.:

Daću ti *ovaj* članak da ga pročitaš.

Taj upućuje na blizinu sagovorniku, npr.:

Lepo ti stoji *ta* haljina.

Onaj

Onaj ukazuje na nešto što je udaljeno od obojice, npr.:

Šta je *ono* na krovu?

Taj

Taj (*ta, to*) često se upotrebljava i anaforički, za upućivanje na prethodni tekst:

Priča se da je izbio štrajk, ali ja o *tome* nisam obavešten.

Onaj (*ona, ono*) može se odnositi na događaje iz prošlosti, npr.:

Bilo je to *onog* leta kad sam završio školu.

Deklinacija

7.3.1. Sa izuzetkom nastavka *-aj* u nominativu muškog roda jednine (i akuzativu, ukoliko se odnose na neživ pojam), ove zamenice se dekliniraju kao pridevi:

Tabela 16
JEDNINA

<table>
<tr><th></th><th>m. r.</th><th>s. r.</th><th>ž. r.</th></tr>
<tr><td>N</td><td>ov-aj</td><td>ov-o</td><td>ov-a</td></tr>
<tr><td>G</td><td colspan="2">ov-og(a)</td><td>ov-e</td></tr>
<tr><td>D</td><td colspan="2">ovo-m(e)</td><td>ov-oj</td></tr>
<tr><td>A</td><td>ov-og(a); ov-aj</td><td>ov-o</td><td>ov-u</td></tr>
<tr><td>I</td><td colspan="2">ov-im</td><td>ov-om</td></tr>
<tr><td>L</td><td colspan="2">ov-om(e)</td><td>ov-oj</td></tr>
</table>

MNOŽINA

<table>
<tr><th></th><th>m. r.</th><th>s. r.</th><th>ž. r.</th></tr>
<tr><td>N</td><td>ov-i</td><td>ov-a</td><td>ov-e</td></tr>
<tr><td>G</td><td colspan="3">ov-ih</td></tr>
<tr><td>D</td><td colspan="3">ov-im(a)</td></tr>
<tr><td>A</td><td>ov-e</td><td>ov-a</td><td>ov-e</td></tr>
<tr><td>I</td><td colspan="3">ov-im(a)</td></tr>
<tr><td>L</td><td colspan="3">ov-im(a)</td></tr>
</table>

Ovako se menjaju i *taj* i *onaj*, uz jedinu razliku što instrumental jednine m. roda od *taj*, budući da je jednosložan (v. 3.5.9 pod *e*), može imati pored *tîm* i oblik *tíme*.

Pokazne zamenice naspram ličnih

Treba zapaziti da ženski i srednji rod od *onaj* glase jednako kao i odgovarajuće lične zamenice – *ona, ono*, ali se u svim drugim padežima razlikuju, jer lične imaju padeže na *nj-* (vidi tabelu br. 11), dok se pokazno *ona* menja *one, onoj* itd., a od pokaznog *ono* je *onog*(*a*), *onom*(*e*) itd.

Kao i kod prideva (v. 6.3.1), nominativ i akuzativ muškog roda uz *dva, tri, četiri* ili *oba* imaće oblik dvojine na *-a*: *ona tri čoveka, ova četiri zida, oba ta slučaja* i sl.

7.3.2. U rečenicama s glagolom *biti* i imenicom, pokazne zamenice se upotrebljavaju u srednjem rodu jednine bez obzira na rod i broj imenice, npr.: **Srednji rod uz *biti***

Ovo je moj sin/moja ćerka.
Ovo su moji sinovi/moje ćerke.
To je bio uspeh.
To je bila nesreća.
To su bili uspesi.

itd.

7.3.3. Isti trojni sistem, vezan za tri lica, nalazimo i u pridevskim zamenicama *ovakav* (*-kva, -kvo*), *takav* (*-kva, -kvo*) i *onakav* (*-kva, kvo*), koje bi se mogle parafrazirati »kao ovaj«, »kao taj«, »kao onaj«. One odgovaraju na pitanje *kakav?* i ne upućuju na konkretan predmet, nego na vrstu, odnosno osobinu. Krojaču, na primer, mogu reći *Želim ovakve rukave,* pokazujući na sopstveno odelo, *Želim takve rukave,* pokazujući na odelo u krojačevoj ruci, *Želim onakve rukave,* ako pokazujem na neko odelo koje se nalazi podalje od obojice. ***Ovakav, takav, onakav***

Pridevske zamenice *ovoliki* (*-a, -o*), *toliki* (*-a, -o*) i *onoliki* (*-a, -o*) odgovaraju na pitanje *koliki?* i upućuju na količinu ili veličinu. Primeri: ***Ovoliki, toliki, onoliki***

Riba je bila *ovolika* (kaže pecač pokazujući rukama dužinu ribe).

Šta ćeš raditi s *tolikim* novcem? (novac je kod sagovornika).

Šteta nije *onolika* kao pre dve godine (upućivanje na prošlost).

7.4. UPITNE ZAMENICE

Imeničke upitne zamenice su *ko* (za ljudska bića) i *šta* (za nežive pojmove). Dekliniraju se na sledeći način: *Ko i šta*

Tabela 17

N	ko
G	koga
D	kome
A	koga
I	kim(e)
L	kome

N	šta
G	čega
D	čemu
A	šta
I	čim(e)
L	čemu

Ove zamenice nemaju množinu. Sa *ko*, slaganje prideva i participa je u muškom rodu (npr. *Ko je došao? Ko je ovde poslednji?*) a sa *šta* u srednjem (npr. *Šta se desilo?*)

7.4.1. Pridevska upitna zamenica *koji, koja, koje* ima ostale padeže kao *moj* (v. tabelu 13). Kao i *moj*, u G, D i A jednine m. i sr. roda može, pored punih oblika *kojeg(a), kojem(u)*, imati i kontrahirane *kog(a), kom(e)*. Primeri: *Koji*

Koju knjigu čitaš?
Na *ko(je)m* spratu vi stanujete?

Pridevska upitna zamenica *kakav, kakva, kakvo* menja se kao pridev (v. tabelu br. 9), s tim što nema vokativa. Nepostojano *a* se javlja jedino u nominativu jednine m. roda (i u akuzativu kad je jednak nominativu). *Kakav* se može parafrazirati kao 'koje vrste?', dakle njime se pita za osobinu a ne za identitet, npr. *U kakvom je stanju ranjenik?*. Ipak, u mnogim pitanjima *kakav* ima praktično isto značenje kao *koji*, npr. *Kakav*

Kakav se to skandal dogodio?
Kakvu salatu želite?

Prisvojno-upitna pridevska zamenica *čiji, čija, čije* menja se kao pridevi sa završetkom na palatalni suglasnik (v. tabelu 9). *Čiji*

Pridevska zamenica *koliki, -a, -o* menja se kao pridevi koji se završavaju na nepalatalni suglasnik (v. tabelu br. 9). Njome se prvenstveno pita za veličinu, npr. *Kolika je tvoja soba*? (= koliko je velika?). U množini se može odnositi i na količinu (*Gledaj koliki su ljudi došli*), mada je tu uobičajeniji prilog *koliko* s genitivom množine (*Gledaj koliko je ljúdī došlo*). *Koliki*

Kao i kod prideva (v. 6.3.1), nominativ i akuzativ muškog roda ovih zamenica uz *dva, tri, četiri* ili *oba* imaće oblik dvojine na *-a*: *Čija tri prsta? Kakva četiri brata? Koja dva prozora si razbio?*

7.4.2. Upitne zamenice umesto neodređenih. – Zamenica *ko* može se upotrebiti u značenju *neko* (v. neodređene zamenice, 7.6), *koji* umesto *neki, kakav* umesto *nekakav, šta* ili *što* umesto *nešto*. Do toga je češće dolazilo u starijem književnom jeziku nego danas, i to u upitnim ili pogodbenim rečenicama. I danas je uobičajeno *Ima li koga*? (= *Ima li nekoga*: pitanje pri ulasku u tuđu kuću ili prostoriju). Tako i: *Ko = neko*

Jeste li *šta* (= nešto) našli?

Ako bude *kakvih* (= nekakvih) problema, zovite me.

U gramatikama i rečnicima na ovaj način se često označava rekcija glagola ili prideva, npr. *zahvaliti kome* (= *nekome*: pokazuje da glagol *zahvaliti* traži dativ), *zadovoljan čime* (= *nečim*: pokazuje da pridev *zadovoljan* ima dopunu u instrumentalu).

7.5. ODNOSNE ZAMENICE

Odnosne (relativne) zamenice najvećim delom imaju isti oblik i istu promenu kao i upitne.

Najviše se za građenje odnosnih rečenica upotrebljava zamenica *koji, koja, koje*. Ona se u rodu i broju slaže sa antecedentom (imenicom ili zamenicom na koju se odnosi): **Relativno *koji***

Zaokružite broj takmičara *koji* vam se najviše dopao.

» » lepotice *koja* » » » dopala.

» » deteta *koje* » » » dopalo.

Akuzativ jednine odnosne zamenice m. roda jednak je genitivu za živi, a nominativu za neživi antecedent (up. 7.2.1):

Stiže čovek *koga* si toliko čekao.

» autobus *koji* » » »

7.5.1. Zamenica *što* ima nekoliko upotreba. Kao nepromenljiva može se upotrebiti umesto *koji*, bez obzira na rod i broj antecedenta, npr.: Relativno *što*

Gledaj ove ljude *što* prolaze (= *koji prolaze*).

Umesto akuzativa upotrebljava se spoj *što* s akuzativom nenaglašene lične zamenice odgovarajućeg roda i broja, npr. *cvet što smo ga ubrali* (= *cvet koji smo ubrali*), *biljke što smo ih ubrali* (= *biljke koje smo ubrali*). Ovakva upotreba je retka u današnjem jeziku.

Češće je *što* koje se odnosi na ceo sadržaj prethodne rečenice, npr.: Rečenica kao antecedent

Bolesnik je počeo da jede, *što* je dobar znak.

U ovom slučaju *što* se deklinira slično upitnoj zamenici *šta*:

Tabela 18

N	što
G	čega
D	čemu
A	što; šta
I	čime
L	čemu

Akuzativ je *što*, jednak nominativu, ali posle predloga glasi *šta*. Primeri:

Moramo smanjiti uvoz, bez *čega* nema reforme.

Otpustili su vratara, *što* ja ne odobravam.
Ona tvrdi da je požar podmetnut, *za šta* nema dokaza.

U spoju sa zamenicama srednjeg roda *ono, to, ovo* ili *sve, što* ima uopšteno ili apstraktno značenje: **Što posle drugih zamenica**

Reći ću vam *ono što* znam.
Nema *toga* o *čemu* se ne bi moglo razgovarati.
Uzmite *sve što* želite.

Što u ovoj funkciji može doći i bez prethodne zamenice, odnosno bez antecedenta, naročito kad je odnosna rečenica ispred upravne:

Što se započne treba i završiti.[28]

7.5.2. Odnosna zamenica *kakav*, slično upitnoj, ne odnosi se na konkretno biće ili predmet nego na vrstu: **Relativno *kakav***

To je pejzaž *kakve* je slikao Rubens (= ona vrsta pejzaža koju je slikao Rubens).

7.5.3. Odnosno-prisvojna zamenica *čiji* menja se kao i upitna (v. tabelu 9). Budući da je pridevska zamenica, ona se u rodu, broju i padežu ne slaže sa antecedentom nego sa imenicom koja sledi: **Relativno *čiji***

Poslao mi je jednu priču *čijeg* se *naslova* ne sećam.

7.6. NEODREĐENE ZAMENICE

Najveći broj neodređenih zamenica gradi se od upitnih, tako što se ispred njih dodaju četiri vrste formanata. Na taj način dobijamo sledeći sistem zamenica:

---

[28] Pored zameničkih upotreba, *što* može biti i veznik (npr. *Milo mi je što ste došli*, v. 21.11), a može biti i prilog, sinonim za *zašto*, npr. *Što me nisi zvao?*

Tabela 19

	I	II	III	IV	V
1	nešto	neko	neki, -a, -o	nekakav, -kva, -kvo	nečiji, -a, -e
2	svašta	svako	svaki, -a, -o	svakakav, -kva, -kvo	svačiji, -a, -e
3	ništa	niko	nijedan (nikoji)	nikakav, -kva, -kvo	ničiji, -a, -e
4	išta	iko	ijedan (ikoji)	ikakav, -kva, -kvo	ičiji, -a, -e

Zamenice pod I i II su imeničke, u ostale tri kolone su pridevske. One pod I odnose se na nežive pojmove, one pod II na ljudska bića, dok za pridevske nema ograničenja.

Zamenice pod I menjaju se kao *šta* (v. tabelu 17), s tim što u instrumentalu ne mogu imati produžni vokal *e*, pošto su dvosložne. Množine nemaju.

Zamenice pod II menjaju se kao *ko* (v. tabelu 17), s tim što u instrumentalu ne mogu imati produžni vokal *e*, pošto su dvosložne. Množine nemaju.

Zamenice pod III i IV menjaju se kao pridevi tipa *nov* (v. tabelu 9), osim *nikoji* i *ikoji*, koji se menjaju kao *koji* (v. 7.4.1). Zamenice pod V menjaju se kao pridevi tipa *vruć* (v. tabelu 9). Kao i kod drugih pridevskih zamenica, uz *dva, tri* ili *četiri* nominativ i akuzativ muškog roda imaće oblik dvojine na *-a*: *svaka dva dana, nečija tri druga* i sl.

Promena sa predlogom

7.6.1. Zamenice na *ni-* i na *i-*. – Zamenice u redovima 3 i 4 gornje tabele imaju tu osobenost da predlog ne dolazi ispred njih, nego se ubacuje između prefiksa *ni-*, odnosno *i-*, i ostatka zamenice, tako da se ceo spoj piše u tri reči. Tako, na primer:

OD	BIĆE
iz + ništa	*ni iz čega* (genitiv)
od + iko	*i od koga* (genitiv)
za + nikakav	*ni za kakvog* (akuzativ)
s(a) + niko	*ni s(a) kim* (instrumental)
u + ikakva	*i u kakvoj* (lokativ)

i tome slično. Ovo ne važi za predlog *bez*, gde će biti *bez ikoga, bez ičega* i sl.

Odrečne zamenice

Zamenice u redu 3 su odrečne (negativne) i idu uvek s odrečnim glagolom (pravilo o dvostrukoj negaciji): *Ništa se ne događa; Ne vidim nikoga; Ne sviđa mi se nijedan; Ova zemlja nije ničija.*

Zamenice u redu 4 uglavnom se upotrebljavaju u upitnim ili pogodbenim rečenicama: *Jeste li išta našli? Ima li ikakvog rezultata? Da je iko dolazio, ja bih to znao* i sl. Ne upotrebljavaju se u istoj prostoj rečenici s negacijom, ali mogu doći posle negirane rečenice: *Ne želim | da iko pomisli da sam se uplašio.*

Zamenice *nikoji* i *ikoji*, u koloni III, danas se retko upotrebljavaju, osim u spoju s predlogom, npr.:

Ni u *kom* slučaju neću doći.
Ako *i* za *kojeg* učenika čujem da je odsutan...
itd.

Nijedan, ijedan; nikakav, ikakav

Inače se umesto njih upotrebljavaju *nijedan* i *ijedan*, odnosno *nikakav* i *ikakav*. Ove poslednje dve, analogno zamenici *takav* (v. 7.3.3) i *kakav* (7.4.1), značile bi 'nijedne vrste' i 'ijedne vrste', ali kad je reč o negaciji, to se izjednačava sa značenjem *nijedan,* odnosno *ijedan*. Potrebne su naročito u množini, budući da *nijedan* i *ijedan,* samim tim što su sastavljeni s brojem *jedan,* nemaju množine. Primeri:

Ne verujem *ni* u *kakve* veštice.
Jeste li imali *ikakvih* teškoća?

7.6.2. Zamenica *sav*. – *Sav* (*sva, sve*) ima nepostojano *a* jedino u nominativu (akuzativu) jednine muškog roda. Menja se (iako suglasnik *v* nije palatalan) kao pridev tipa *vruć* (v. tabelu 9), dakle u m. i sr. rodu ima genitiv

sveg(*a*), dativ–lokativ *svem*(*u*), instrumental *svim*(*e*).

U genitivu množine, pored *svih*, javlja se i oblik *sviju*, koji neki autori osećaju kao regionalizam.

U govoru i kod manje pažljivih pisaca, u srednjem rodu umesto *sve* javlja se *svo*, ali ga jezički standard ne priznaje.

7.6.3. Zamenica *sâm* (*sáma, sámo*) može biti i pridev sa značenjem 'usamljen, bez društva', npr. *Ne volim da budem sam u kući.* Kao zamenica ima dva osnovna značenja, koja se donekle preklapaju:

Pridevsko značenje

(a) Značenje 'samostalno, bez tuđe pomoći', npr. *Sam ću to uraditi; Devojčica se sama obukla.* Čest je spoj *sam od sebe,* koji znači 'spontano', 'sopstvenim snagama', npr. *Rana će zarasti sama od sebe.*

Zamenička značenja

(b) Značenje naglašenog identiteta, kao u lat. *ipse*, fr. *même*, nem. *selbst*, engleskim zamenicama na *-self* itd. Primeri: *Sam ne znam* (= ni ja lično ne znam) *šta me je snašlo; Sami ste krivi* (= za vašu nevolju krivi ste vi, a ne neko drugi). Često mu prethodi veznik *i*, odnosno *ni* u odrečnim rečenicama:

I sama optužena priznaje krivicu.
Ni sam autor se ne seća šta je hteo da kaže.

Naglašava povratnu zamenicu u spojevima *sam sebi, sam za sebe* i sl.; precizira i pojačava značenje imenice u izrazima kao *od samog početka, do samog kraja, u samom centru* i sl. Ukoliko se nađe neposredno uz enklitički oblik 1. lica jednine prezenta glagola *biti*, *sam*, zamenicu obično pišemo s dugosilaznim akcentom da bismo ih međusobno razlikovali, npr. *Sâm sam to uradio.*

7.6.4. Zamenice naglašene neodređenosti. – Prefiks *po-* uz zamenice na *ne-* pokazuje da je reč o malobrojnim i retkim licima ili predmetima: *Ponešto je tačno u ovom članku* (= samo pojedina mesta); *Poneko se neće*

Prefiks *po-*

složiti sa mnom; *poneki put* (= katkad, povremeno) i sl.

Rečca *god*

Rečca *god* posle upitne zamenice pokazuje da dolazi u obzir svaka od raznih mogućnosti (analogno engleskom *whoever, whatever* i sl.): *Ko god dođe, recite mu da nisam tu; Što god da se desilo, sada je prošlo; čiji god* (= svejedno čiji) itd.[29]

Ma, makar, bilo

Za iskazivanje potpune neodređenosti ili neograničenog izbora upotrebljava se, ispred upitne zamenice, rečca *ma*, npr. *ma ko* (= svejedno ko, svako), *ma koji* (= svejedno koji, svaki), *ma šta, ma kakav, ma čiji.* Sa istim značenjem upotrebljavaju se i *makar* (*makar ko, makar koji, makar šta* itd.) i *bilo* (*bilo ko, bilo koji, bilo šta* itd.). Ova poslednja može doći i **posle** upitne zamenice, sa istim značenjem: *ko bilo, koji bilo, šta bilo.*

---

[29] Od ovoga *god* treba razlikovati *-god* pisano sastavljeno, kao sufiks, gde ima značenje slično prefiksu *po-*: *kogod* = poneko, *kojigod* = poneki, *štogod* = ponešto, *kakavgod* = nekakav i sl.

8. BROJEVI

Brojevi se dele na **kardinalne** (osnovne, glavne), **redne** i **zbirne**. Od njih, samo redni se uvek slažu u rodu, broju i padežu sa imenicom. Većina kardinalnih i zbirnih brojeva ponaša se kao prilozi za količinu, tj. imenica stoji posle njih u genitivu množine. To je razlog što se brojevi ne svrstavaju među prideve, kao u većini neslovenskih jezika, nego čine posebnu vrstu reči.

8.1. KARDINALNI BROJEVI

Promena broja *jedan*

Promenljivi su samo brojevi od *jedan* do *četiri*. Među njima, *jedan* i *dva* imaju posebne oblike za tri roda, dok se *tri* i *četiri* menjaju samo po padežima.

Jedan (*jedna, jedno*), s nepostojanim *a* koje se javlja samo u nominativu (akuzativu) jednine, deklinira se kao pridev tipa *nov* (v. tabelu 9). Množina se upotrebljava u dva slučaja:

– Sa imenicama koje imaju samo množinu (*pluralia tantum*), npr. *jedne makaze, jedne pantalone, jedne saonice* (ž. rod), *jedna vrata, jedna kola* (s. rod).

– U korelaciji sa *drugi*, uz imenice koje označavaju množinu bića ili predmeta, npr:

Taman uništimo jedne bube a pojave se druge

ili i bez imenice:

Jednima ovaj predlog odgovara, drugima ne.

Promena broja *dva*

8.1.1. *Dva* ima taj oblik nominativa i akuzativa za muški i srednji rod, npr. *dva vojnika, dva dugmeta*. Genitiv je *dvaju*, a dativ, lokativ i instrumental *dvama*. U ženskom rodu biće *dve* (npr. *dve sestre*), s genitivom *dveju*, dativom, lokativom i instrumentalom *dvema*.

Kao *dva* menja se i *oba* (*oba vojnika, obe sestre*), dakle s promenom u m. i s. rodu *obaju, obama,* u ž. rodu *obeju, obema.* Često se upotrebljava u spoju sa *dva: obadva vojnika, obadve sestre.*

Tri i četiri

Tri i *četiri* imaju iste oblike za sva tri roda; genitiv je *triju, četiriju,* a dativ, lokativ i instrumental *trima, četirima.*

Pet i veći brojevi

8.1.2. Brojevi od *pet* pa naviše su nepromenljivi. Izuzeci su *stotina* (pored nepromenljivog *sto*: v. i sledeći pasus), *hiljada, milijarda,* koji se menjaju kao imenice ž. roda (ali v. niže, 8.1.6), kao i *milion, bilion, trilion* itd., koji se menjaju kao imenice m. roda.

Nazivi stotina

Za brojeve od 200 do 900 postoje dve vrste naziva, od jedne ili od dve reči:

200	dvesta	dve stotine
300	trista	tri stotine
400	četiristo	četiri stotine
500	petsto	pet stotina
600	šeststo	šest stotina
700	sedamsto	sedam stotina
800	osamsto	osam stotina
900	devetsto	devet stotina

Treba obratiti pažnju na završetak u prvom nizu, koji glasi *-a* za *dvesta* i *trista* a *-o* za ostale brojeve. U drugom nizu, dvojinski oblik *stotine* dolazi uz *dva, tri, četiri,* a genitiv množine *stotina* uz veće brojeve. Za grafiju *šeststo* vidi 3.5.3.1.

Odvojeno pisanje reči

8.1.3. U složenim brojevima pišu se odvojeno nazivi jedinica, desetica, stotina, hiljada itd.: *dvadeset tri* (23), *osamdeset sedam* (87), *sto pedeset šest* (156), *tri hiljade četiristo šezdeset devet* (3.469) itd.

8.1.4. Slaganje broja sa imenicom i drugim rečima. – Uz složene brojeve čija je poslednja cifra 1, i imenica će biti u jednini, isto kao uz *jedan* (*jedna, jedno*): *dvadeset jedan dan, pedeset jedna knjiga.*

Uz brojeve *dva, tri, četiri* imenica je u obliku dvojine (v. 5.2.3), a uz one od *pet* naviše u genitivu množine:

dva (tri, četiri) druga, metra, pileta
pet (šest itd.) drugova, metara, pilića
dve (tri, četiri) žene, sestre
pet (šest itd.) žénā, sestárā

Broj i pridev

Pridevi i pridevske zamenice imaju oblik dvojine, na *-a* u muškom i srednjem, a na *-e* u ženskom rodu:

ova moja dva (tri, četiri) dobra druga
ove moje dve (tri, četiri) dobre drugarice

Uz brojeve od *pet* naviše i oni su u genitivu množine, na *-ih*:

ovih mojih pet (šest itd.) dobrih drugova (drugarica)

Sve što je rečeno za brojeve *dva, tri, četiri* važi i za složene brojeve čija je poslednja cifra 2, 3 ili 4: *trideset dva (trideset tri, trideset četiri) metra*, ali 35 (36, itd.) *metara*; *šezdeset dve (šezdeset tri, šezdeset četiri) devojke*, ali 65, 66 itd. *devojaka*.

Na slaganje s brojem treba posebno paziti kod imenice *čovek*, za koju smo videli da ima nepravilnu množinu *ljudi*: 30 *dobrih ljudi*, 31 *dobar čovek*, 32 (33, 34) *dobra čoveka*, 35, 36 *dobrih ljudi* itd.

Broj i lična zamenica

8.1.5. Lična zamenica, uz sve brojeve osim *jedan*, stoji u genitivu: ***nas** tri, **njih** deset, **vas** sto pet; Ima **ih** pedeset; Došlo **nas** je osamnaest* i sl.

Broj i glagol

Glagol u predikatu biće **u množini** ako su u subjektu brojevi *dva, tri, četiri* ili višecifreni brojevi s poslednjom cifrom 2, 3 ili 4:

Dve (tri, četiri, 22, 53, 64 itd.) knjige *nedostaju.*

Uz brojeve *pet* i veće, odnosno višecifrene brojeve s poslednjom cifrom 5–9 ili 0, glagol će biti **u jednini**:

Pet (šest, 25, 37, 48, 50 itd.) knjiga *nedostaje.*

Glagolski pridevi (participi) posle 2, 3, 4 biće u obliku dvojine – na *-a* u m. i sr. rodu, na *-e* u ženskom, npr.

Stigla su tri (22, 23, 24, 32, 33 itd.) autobusa.
Dve (22, 23, 24, 32 itd.) radnice su *otpuštene.*

Uz *pet* i veće brojeve (cifre) biće u jednini srednjeg roda:

Stiglo je pet (šest, sedam...) autobusa.
Dvadeset (25, 26...) radnica je *otpušteno.*

8.1.6. Po ugledu na nepromenljive brojeve od *pet* naviše, i brojevi *dva, tri, četiri* danas sve češće gube deklinaciju, pa se umesto u odgovarajućem padežu upotrebljavaju u tzv. **skamenjenom akuzativu** (koji je po obliku jednak nominativu). Do toga prvenstveno dolazi posle predloga, npr. *ruda iz tri rudnika* (češće nego *iz triju rudnika*), *u sve četiri sobe su gosti* (pre nego *u svim četirima sobama*). U genitivu bez predloga prednost se daje padežnim oblicima, npr. *odnosi dveju zemalja, pisma triju čitalaca,* mada se i tu javlja skamenjeni akuzativ: *odnosi dve zemlje, pisma tri čitaoca.* **Nepromenljivost**

Kod brojeva *stotina, hiljada* i *milijarda* upotrebljavamo skamenjeni akuzativ na *-u*, i to ne samo umesto kosih padeža (npr. umesto lokativa u: *Reč je o hiljadu dolara*) nego i umesto nominativa, npr: *Stotinu* i sl.

Postoji *stotinu* (= sto) razloga za to.
Milijardu (= Milijarda) ljudi gladuje.

Ova tri broja se dekliniraju kad znače **neodređenu množinu**, npr. *hiljade dolara, više hiljadâ dolara, reč je o hiljadama dolara;* ali: *reč je o tri hiljade dolara.*

8.2. REDNI BROJEVI

Od brojeva 1–4 redni brojevi se grade posebnim osnovama: *prvi, drugi, treći, četvrti.* Od svih ostalih brojeva grade se dodavanjem na kardinalni broj pridevskih nastavaka *-i, -a, -o* (*peti, peta, peto* itd.), s tim što se u

sedam i *osam* gubi vokal *a*: *sedmi, -a, -o, osmi, -a, -o*. Od *sto* redni broj glasi *stoti*. Od *hiljadu, milion, milijarda* gradi se nastavkom *-iti*: *hiljaditi, milioniti, milijarditi*.

Promena rednih brojeva

Redni brojevi se menjaju kao određeni pridevi (v. tabelu 9) i slažu se u rodu, broju i padežu sa imenicom: *deseta strana; u trećoj ligi; citat iz dvanaestog poglavlja; Petar Prvi, vladavina Petra Prvog* i sl.

Kod složenih brojeva samo poslednja reč dobija oblik rednog broja, a pišu se odvojeno, kao i kardinalni: *pedeset deveti* (59), *sto sedamdeset prvi* (171), *dve hiljade trista dvadeseti* (2.320).

Pisanje ciframa

U pisanju ciframa koriste se ili rimski brojevi (pre svega za vekove: *u XVIII veku* i sl.) ili arapski s tačkom na kraju: *na 86. strani*. Tako se pišu i godine, budući da se u srpskom iskazuju rednim brojem: *Godine 1972. došao je u Beograd*. Tačka se ne piše ukoliko sledi neki drugi znak interpunkcije, kao što su crta, zagrada ili zapeta. Otuda će u nabrajanjima, npr. *na 9, 17, 35, 41. i 58. strani*, samo poslednja dva broja imati tačku.

8.3. ZBIRNI BROJEVI

U savremenom jeziku zbirni brojevi se sve ređe upotrebljavaju, ali ipak ima slučajeva u kojima se ne mogu zameniti kardinalnim brojevima.

Prema 2 zbirni broj glasi *dvoje*, prema 3 *troje*, prema 4 *četvoro*; za brojeve od 5 naviše obrazuju se nastavkom *-oro* (*petoro, šestoro* itd.). U složenim brojevima samo poslednja reč dobija zbirni oblik, npr. *sto dvadeset sedmoro* (127). Od brojeva 21, 31, 41 itd. ne postoji zbirni oblik, jer ga nema ni za broj *jedan*.

Ovi brojevi se menjaju po padežima, ali je ta promena uglavnom zastarela; donekle su još u upotrebi samo dativi–lokativi *dvoma* (od *dvoje*) i *troma* (od *troje*). Na isti način menja se i zamenica *oboje*, s dativom–lokativom *oboma*.

Upotreba zbirnih brojeva

8.3.1. Zbirni brojevi se upotrebljavaju u tri slučaja:

(a) uz zbirne imenice, koje posle njih stoje u genitivu: *troje dece, sedmoro braće, desetoro gospode*[30];

(b) za nabrajanje ljudskih bića različitog pola, ispred imenice u genitivu (*dvanaestoro ljudi* = ukupno 12 žena i muškaraca, *imao je šestoro dece* = imao je ukupno šest sinova i kćeri), posle zamenice u genitivu (*nas dvoje*, rečeno o muškarcu i ženi, *njih petoro* itd.) ili bez ičega (npr. *stan za četvoro*);

(c) ponekad u apstraktnom smislu, npr. *Treba znati dvoje* (= dve stvari, dve činjenice).

Kao što je rečeno gore za kardinalne, i zbirni brojevi najčešće se upotrebljavaju u skamenjenom akuzativu, npr. *Dobio sam pisma od troje ljudi; Živim u malom stanu sa četvoro dece.*

Brojni pridevi

8.3.2. Od iste osnove kao zbirni brojevi izvedeni su **brojni pridevi**, s nastavcima za sva tri roda: *dvoji, dvoje, dvoja; troji, -e, -a; četvori, -e, -a; petori, -e, -a* itd. Dekliniraju se kao zamenica *moj* (v. tabelu 13), ali većina padežnih oblika danas je zastarela.

Ovi oblici se danas upotrebljavaju samo uz imenice koje nemaju jednine (*pluralia tantum*), i to praktično samo u ženskom i srednjem rodu: *dvoje makaze, četvore naočari, troja vrata, petora kola.*

8.4. BROJNE IMENICE

Približni brojevi

8.4.1. Dodavanjem sufiksa *-ak* na osnovu kardinalnih brojeva dobijaju se imenice sa značenjem približnog broja: *desetak* (= oko deset), *dvanaestak, petnaestak, dvadesetak, tridesetak* itd. do *devedesetak*. Za stotine

---

[30] Za brojeve 2–4 može se upotrebiti i kardinalni broj, a imenica je tada u obliku dvojine: *dva* (*tri, četiri*) *deteta, brata, gospodina*. Za imenice kao *braća* i *gospoda*, pošto označavaju muškarce, može se upotrebiti i brojna imenica na *-ica*: *sedmorica braće, desetorica gospode* (v. niže, 8.4.3).

ove imenice glase *stotinak, dvestotinak* itd. Sve se upotrebljavaju kao nepromenljive.

8.4.2. Nazivi za razlomke grade se sufiksom *-ina* od rednog broja (osim reči *polòvina* = ½): *trećìna, četvrtìna, petìna* i tako dalje. Menjaju se kao imenice II deklinacije, npr. *dve trećine* (2/3), *pet osmina* (5/8) i sl. Ne postoje za brojeve s poslednjom cifrom 1 ili 2, kao ni za *hiljadu, milion, milijardu*, gde se mora upotrebiti redni broj s imenicom *deo*: *dvadeset prvi deo* (1/21), *hiljaditi deo* (1/1000) itd.[31] Od *sto* se kaže *stotinka* (obično kad je reč o 1/100 sekunde) ili češće *stoti deo*.

Razlomci

8.4.3. Od zbirnih brojeva grade se imenice sa sufiksom *-ica*: *dvojica, trojica, četvorica, petorica* i tako dalje, takođe za složene brojeve, npr. *sto trideset sedmorica* (137). Sa istim sufiksom je i *obojica*. Ne postoje za brojeve s poslednjom cifrom 1, kao ni za *sto, hiljadu, milion, milijardu*.

Imenice na *-ica*

Ove brojne imenice označavaju isključivo muškarce; ne mogu se odnositi na skup muškaraca i žena (gde bi se upotrebili zbirni brojevi tipa *dvoje*, v. gore 8.3.1), za žene, niti za nežive pojmove. Kao i za kardinalne brojeve, imenica dolazi posle njih u genitivu množine (npr. *desetorica dečaka*), a lična zamenica ispred njih u genitivu (*vas dvojica, njih dvanaestorica* i sl.). Pogodne su zato što se menjaju po drugoj deklinaciji (samo u jednini, budući da već znače množinu) i mogu se javiti u svim padežima, za razliku od nepromenljivih ili teško promenljivih kardinalnih brojeva, npr. *Došao je s petoricom drugova; Poziv je poslat devetorici svedoka.*

---

[31] U matematici se oba broja čitaju kao kardinalni, npr. *jedan kroz dvadeset jedan* (1/21), *tri kroz pedeset* (3/50) itd.

9. GLAGOLI

9.1. KATEGORIJE PROMENE

Glagoli dele s ličnim i prisvojnim zamenicama kategoriju **lica** i **broja** (tri lica jednine i tri množine). Čisto glagolske kategorije su **način, vreme, stanje (dijateza)** i **vid**.

Finitni i infinitni oblici

Oblici koji razlikuju lice i broj nazivaju se **lični** ili **finitni**, a oni koji glase jednako za svih šest lica – **nelični** ili **infinitni** (vidi 9.8). U ove druge spadaju infinitiv, radni pridev (aktivni particip), trpni pridev (pasivni particip), glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli.

Dva participa, kao i obični pridevi, mogu imati muški, ženski ili srednji rod. Tako se razlikuje npr. *Došao sam* (kad govori muškarac) i *Došla sam* (kad govori žena), *Primljen si* (rečeno muškarcu) i *Primljena si* (rečeno ženi).

9.2. UPITNI OBLIK

Inverzija

Izjavna rečenica se može pretvoriti u pitanje na dva načina. Jedan je inverzija glagola i subjekta, pri čemu posle glagola obavezno dolazi upitna enklitika *li*:

(Deca spavaju.) Spavaju li deca?

Od pomoćnih glagola *biti* i *hteti* tada se umesto enklitičkih upotrebljavaju puni (naglašeni) oblici (v. 9.13.1, 9.13.2), npr.:

(Dobro sam uradio.) *Jesam* li dobro uradio?

(Brzo će ozdraviti.) *Hoće* li brzo ozdraviti?

Da li

Drugi način je da se ispred izjavne rečenice stavi spoj *da li* (izg. dàli), uporediv sa ruskim *если* ili francuskim *est-ce que*. Pri tom treba paziti da eventualne enklitike dođu na drugo mesto, posle njega:

Da li deca spavaju?
Da li *sam* dobro uradio?
Da li *će* brzo ozdraviti?
(Poznaješ ga.) Da li *ga* poznaješ?

Vidi i 9.6.4.1, 9.6.6.2. Za pitanja s rečcom *zar* vidi 13.3.

9.3. ODREČNI OBLIK

Za negiranje prezenta, aorista i potencijala ispred glagola se stavlja rečca *ne*, pri čemu treba voditi računa o mestu enklitike, npr:

(Lift radi.) Lift *ne* radi.
(Dugo biste čekali.) *Ne* biste dugo čekali.

Naglasak je katkad na negaciji a katkad na glagolu, što zavisi od toga kakav je akcent u osnovi glagola (v. 3.4.1).

Nemam, nisam, neću

Glagoli *imati, biti* i *hteti* imaju u prezentu posebne odrečne oblike *nemam, nisam,* odnosno *neću* (v. 9.12, 9.13.1.1, 9.13.2.1). Budući da su poslednja dva pomoćni glagoli, *nisam* se koristi za odrečni oblik perfekta, a *neću* za odrečni oblik futura, npr.:

(Juče je padao sneg.) Juče *nije* padao sneg.
(Pobedićemo.) *Nećemo* pobediti.

Pitanja s negacijom

Za odrečna pitanja uglavnom se koristi odrečni oblik sa enklitikom *li*:

Ne biste *li* hteli malo torte?
Nismo *li* se negde već videli?

Upotreba rečce *zar* u odrečnim pitanjima (v. 13.3) pokazuje da se odrečan odgovor smatra manje verovatnim:

Zar deca ne spavaju?
Zar juče nije padao sneg?

Vidi i 9.6.4.2, 9.6.6.3.

9.4. VID

Kao i u drugim slovenskim jezicima, glagolski vid (aspekt) predstavlja značajnu teškoću za strance koji uče srpski. Vid ne spada u promenu glagola, nego za svaki pojedini glagol treba odrediti da li je po vidu **svršeni** (**perfektivan**) ili **nesvršeni** (**imperfektivan**).

9.4.1. Nesvršeni glagoli iskazuju radnju u toku, koja traje izvesno vreme u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, bez ograničenja. Uz to, gotovo svi se mogu upotrebiti i kao **iterativni** (**učestali**), ako iskazuju radnju koja se više puta ponavlja. Nesvršen je, na primer, glagol *pisati* u rečenici *Učenici pišu zadatak.* Iterativan je isti glagol u rečenici *Pisaću ti svakog dana.*

Nesvršeni i učestali glagoli

U malom broju slučajeva postoji glagol samo sa iterativnim značenjem. Takvi su npr. *ručavati* i *večeravati* naspram nesvršenih *ručati* i *večerati*, ili *vidati* naspram svršenog i nesvršenog *videti* (v. niže, 9.4.3).

9.4.2. Svršeni glagoli iskazuju završenu radnju, npr. *napisati* u rečenici *Napisao sam pismo.* Pri tom treba razlikovati nekoliko podvrsta perfektivnosti:

Vrste svršenih glagola

– **trenutno-svršeni glagoli**, za radnju koja traje sasvim kratko, praktično se obavlja u trenutku, npr. *pasti, udariti, dati, uzeti, skočiti, pući* i sl.;

– **početno-svršeni glagoli**, koji označavaju početak radnje, npr. *zapevati* (= početi pevati), *zaspati* (= pasti u san), *potrčati, poleteti, progovoriti*;

– **završno-svršeni glagoli**, koji pokazuju da je radnja privedena kraju, npr. *pojesti, napuniti, pročitati, otpevati, izgoreti.*

Detaljnijom analizom značenja dolazi se i do drugih podvrsta svršenog vida, kao što su **ingresivni** ili **intenzivni** glagoli, koji pokazuju da je radnja trajala izvesno vreme, npr. *poživeti* (= živeti izvesno vreme), *zaigrati se* (= prepustiti se igri, ne vodeći računa o vremenu), *uležati se* (= predugo ležati), *potrajati, porazgovarati*

itd., ili **sativni** glagoli, za radnju koja je dovedena do krajnjih granica, do zasićenosti, npr. *najesti se, naigrati se, nagledati se, namučiti se, naspavati se* itd.

9.4.3. Izvestan manji broj glagola ima osobine oba vida, zbog čega ih nazivamo **dvovidskim** (biaspektualnim). Glagol *videti,* na primer, nesvršen je u *Pred sobom je video beskrajnu ravnicu* (= pred očima je imao...), a svršen u *Obradovao se kad me je video* (= kad me je ugledao), bez razlike u obliku. Takvi su i glagoli *čuti, razumeti, ručati, večerati* i drugi, a naročito većina glagola stranog porekla sa sufiksima *-ovati, -irati* ili *-isati,* npr. *organizovati, formirati, operisati.* **Glagoli sa dva vida**

Samo u prezentu dvovidski je glagol *kazati* : nesvršen u *Svi to kažu* (= svi to govore), svršen u *Čekam da mi kažu šta se desilo.* U prošlom vremenu (*kazao sam*) i u budućem (*kazaću*) on je svršen, jer označava trenutni iskaz.

9.4.4. Po samoj svojoj prirodi, svršeni glagol **ne može se upotrebiti u sadašnjem vremenu u nezavisnoj rečenici**, jer radnja koju iskazujemo prezentom jeste radnja u toku, pa zahteva nesvršeni glagol. Tako kažemo *Čitam knjigu,* ali nije moguće **Pročitam knjigu.* Svršeni prezent je moguć u zavisnoj rečenici, npr. *Oni traže da pročitam knjigu* ili *Ako pročitam knjigu, javiću vam,* jer se tu zapravo odnosi na budućnost (relativni prezent). **Upotreba svršenog glagola**

Izuzetno, i u nezavisnoj rečenici upotrebiće se svršeni prezent kad označava uobičajenu, redovno ponovljenu radnju, npr:

> On svakog dana *dođe, pogleda* robu, ali ništa ne *kupi.*

9.4.5. Vidski parovi. – Poneki običniji glagoli, npr. *imati, morati, smeti, izgledati, postojati, stanovati, važiti, uticati* i dr., isključivo su nesvršeni i naspram njih nema odgovarajućeg svršenog. Mnogo je češći slučaj da za isti pojam postoje dva glagola, jedan svršeni

a drugi nesvršeni, inače jednaki po značenju. Za takve glagole kažemo da obrazuju **vidski par**. Nažalost, nema nikakvih jasno prepoznatljivih obeležja po kojima bi se moglo odrediti koji je glagol svršen, a koji nesvršen.[32] Jedini siguran način je da glagol naučimo u kontekstu i vidimo kakvu radnju izražava.

Perfektivizacija sufiksom

Naspram nesvršenog glagola *dremati* postoji svršeni *dremnuti* (u prezentu: *dremnem*), sa značenjem 'dremati kratko vreme (i probuditi se)'. Sličan je odnos nesvršenog *spavati* i svršenog *odspavati* 'spavati izvesno vreme'. Pretvaranje nesvršenog u svršeni glagol naziva se **perfektivizacija**. U prvom slučaju ona je izvršena dodavanjem sufiksa *-nu-* (*-n-*). Sa istim sufiksom može se od nesvršenog *jaukati* dobiti *jauknuti*, od *mlatiti – mlatnuti*, od *tresti – tresnuti*, od *viriti – virnuti*, od *ljutiti se – ljutnuti se* itd.[33]

Perfektivizacija prefiksom

U drugom slučaju perfektivizacija je izvršena dodavanjem prefiksa *od-*. Na isti način, pomoću drugih prefiksa, može se od nesvršenog *pisati* dobiti svršeni *napisati*, od *čitati – pročitati*, od *stariti – ostariti*, od *igrati – odigrati*, od *kriti – sakriti*, od *pitati – upitati*, od *čuditi* (*se*) *– začuditi* (*se*) i slično. Dok je u ovim primerima prefiks promenio samo vid glagola, u mnogim drugim slučajevima on donekle menja i značenje, npr. u *dopisati* 'dodati nešto napisanom', *podmetnuti* 'metnuti ispod', *odseći* 'sečenjem odstraniti', *preplivati* 'plivati preko (vode)' i sl. Vidi i 16.3 i dalje.

Ubacivanje *-va-*

9.4.5.1. Imperfektivizacija, tj. pretvaranje svršenog glagola u nesvršeni, postiže se pre svega zamenom

[32] M. Stevanović navodi kao primer parove glagola *krenuti* i *venuti*, *reći* i *peći*, *sesti* i *plesti*, *kazati* i *bazati* i druge; mada se oblikom gotovo potpuno podudaraju, u svakom paru prvi glagol je svršen, a drugi nesvršen.

[33] Ovde se podrazumeva da naspram glagola koji se završavaju na *-nuti* postoji i drugi, nesvršen, od iste osnove. Inače sam završetak *-nuti* ne govori ništa o rodu glagola, jer postoje i nesvršeni glagoli, kao *tonuti*, *venuti*, *brinuti*, *čeznuti* i drugi.

glagolskih završetaka *-ati, -iti* ili *-eti* sa *-ávati, -ívati,* odnosno *-évati* (sva tri imaju dugouzlazni akcent). Tako od svršenog *obećati* dobijamo nesvršeni *obećavati,* od *primorati – primoravati,* od *uvažiti – uvažavati,* često i s jotovanjem, kao u *ispuniti – ispunjavati, opkoliti – opkoljavati, udesiti – udešavati* itd. Od svršenog *pokriti* nesvršeni je *pokrivati,* od *izbaciti – izbacivati,* od *dočekati – dočekivati,* s jotovanjem *navaliti – navaljivati, dosaditi – dosađivati* itd. Od svršenog *uspeti* nesvršeni je *uspevati,* prema *zastareti* imamo *zastarevati,* od *oboleti – obolevati* itd.

Drugi načini imperfektivizacije su:

– dodavanjem sloga *-ja-* ispred nastavka za infinitiv, npr. *ustati* (svršeno) – *ùstajati* (nesvršeno), *ispiti – ispíjati, razbiti – razbíjati;* Ubacivanje *-ja-*

– ubacivanjem vokala *i* u osnovu, npr. *ubrati – ubírati, isprati – ispírati, umreti – ùmirati, izreći – izrícati, uzeti* (*uzmem*) – *ùzimati,* s jotovanjem *pomenuti – pòminjati, početi* (*počnem*) – *pòčinjati* itd.; Ubacivanje *-i-*

– zamenom vokala *o* iz svršenog glagola vokalom *a* (najčešće dugouzlaznim), npr. *stvoriti – stvárati, napojiti – napájati, zamoriti – zamárati, prelomiti – prelámati, pomoći* (*pomognem*) – *pomágati,* s jotovanjem *roditi – rádati, nasloniti – nàslanjati,* s promenom suglasnika *skočiti – skákati, uložiti – ulágati* itd. Zamena vokala

U ređim slučajevima imperfektivizacija se vrši samo promenom akcenta, npr. *òpevati* (svršeno) – *opévati* (nesvršeno), *pògledati* (baciti pogled) – *poglédati* (iterativno: povremeno bacati poglede).

9.4.5.2. Kod nekih glagola neizvesno je koji je smer promene, tj. da li je u pitanju perfektivizacija ili imperfektivizacija. Može se, u svakom slučaju, konstatovati da je u mnogim parovima svršeni glagol na *-iti,* a nesvršeni na *-ati,* npr. *spremiti – spremati, primiti – primati, baciti – bacati, lupiti – lupati,* s jotovanjem *platiti – plaćati, skupiti – skupljati* itd. *-Iti* naspram *-ati*

Nekoliko parova češćih glagola koji se ne uklapaju u dosad navedene obrasce: *kupiti* (svrš.) – *kupovati* (nesvrš.), *dići – dizati, pasti – padati, sresti – sretati, povući – povlačiti, obući – oblačiti, svući – svlačiti.*

Glagoli na *-laziti*

Svršeni glagoli izvedeni prefiksom od glagola *ići* imaju nesvršene parnjake sa supletivnom osnovom *-laziti*: *otići* (*odem*) – *odlaziti, izići/izaći* (*iziđem/izađem*) – *izlaziti, ući* (*uđem*) – *ulaziti, poći* (*pođem*) – *polaziti, doći* (*dođem*) – *dolaziti, proći* (*prođem*) – *prolaziti, naći* (*nađem*) – *nalaziti* i dr.

Nositi, voditi, voziti

9.4.5.3. Nesvršeni glagoli *nositi, voditi* i *voziti* imaju po dva niza prefiksalnih izvedenica. Dodat na tu osnovu, prefiks pokazuje pravac kretanja, ali ne menja vid: ostaju nesvršeni *donositi, unositi, iznositi, odnositi, prenositi* itd.; *dovoditi, uvoditi, izvoditi, odvoditi, prevoditi*[34] itd.; *dovoziti, uvoziti, izvoziti, odvoziti, prevoziti* itd.

Za perfektivizaciju služe osnove *-neti/-nesem, -vesti/-vedem* odnosno *-vesti/-vezem*, koje su vezane (tj. javljaju se isključivo s prefiksom). Treba uočiti da svršeni glagol prema *voditi* i svršeni glagol prema *voziti* glase jednako u infinitivu, ali ne i u prezentu:

NESVRŠENI	SVRŠENI
nositi (donositi, itd.)	doneti (donesem), uneti (unesem), izneti (iznesem), odneti (odnesem), preneti (prenesem) itd.
voditi (dovoditi, itd.)	dovesti (dovedem), uvesti (uvedem), izvesti (izvedem), odvesti (odvedem), prevesti (prevedem) itd.
voziti (dovoziti, itd.)	dovesti (dovezem), uvesti (uvezem), izvesti (izvezem), odvesti (odvezem), prevesti (prevezem) itd.

[34] 'Voditi preko nečega', odakle je proizišlo danas češće značenje prevođenja s jednog jezika na drugi.

9.4.5.4. Glagol *reći* nema nesvršenog parnjaka, ali se u toj ulozi upotrebljava glagol *govoriti*. Primeri: *Reći i govoriti*

Šta je *rekao* onaj čovek? – Šta *govori* onaj čovek?
Rekla je da će otići. – Uvek je *govorila* da će otići.

9.5. NAČINI (MODUSI)

O **indikativu** se ne mora posebno govoriti, jer je to neobeleženi način, koji ne izražava nikakav poseban odnos prema stvarnosti i kome pripada ogromna većina svih glagolskih iskaza. Načini koji izražavaju stav govornika prema stvarnosti jesu **imperativ** i **potencijal** (kondicional). Neki gramatičari svrstavaju među načine i **futur drugi** (v. 9.7.6), s obzirom na njegovo značenje.

9.5.1. Imperativ – (zapovedni način) postoji u 2. licu jednine i u 1. i 2. licu množine. Za treća lica nema posebnog oblika, ali se upotrebljava rečca *neka* ili *nek* sa 3. licem jednine, odnosno množine prezenta, npr. *Neka uđe taj gospodin; Nek se deca igraju.*

Postoje dve vrste nastavaka za imperativ:

2. L. JD.	1. L. MN.	2. L. MN.
-j	-jmo	-jte
-i	-imo	-ite

Za određivanje oblika imperativa treba poći od 3. lica množine prezenta. Ako se ono završava na *-ju* ili *-je*, imperativ će biti na *-j*, *-jmo*, *-jte*, npr. **Imperativ na** *-j, -jmo, -jte*

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
čekati	čekaju	čekaj, čekajmo, čekajte
piti	piju	pij, pijmo, pijte
razbiti	razbiju	razbij, razbijmo, razbijte
verovati	veruju	veruj, verujmo, verujte
sejati	seju	sej, sejmo, sejte

razumeti	razumeju	razumej, razumejmo, razumejte
napojiti	napoje	napoj, napojmo, napojte
brojati	broje	broj, brojmo, brojte

U manjem broju glagola koji u 3. l. mn. prezenta ispred nastavka *-ju* ili *-je* imaju **dug vokal** (naglašen ili nenaglašen), imperativ će biti na *-i, -imo, -ite,* npr:

Imperativ na *i, -imo, -ite*

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
prodavati	pròdāju	prodaji, prodajimo, prodajite
gajiti	gáje	gaji, gajimo, gajite
blejati	bléje	bleji, blejimo, blejite

Imperativ na *-i, -imo, -ite* imaju i svi ostali glagoli:

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
krenuti	krenu	kreni, krenimo krenite
tresti	tresu	tresi, tresimo, tresite
brisati	brišu	briši, brišimo, brišite
skakati	skaču	skači, skačimo, skačite
dizati	dižu	diži, dižimo, dižite
držati	drže	drži, držimo, držite
govoriti	gòvorē	govòri, govòrimo, govòrite

9.5.1.1. U glagolima kao *peći, vući, seći,* koji u 3. l. mn. prezenta imaju *peku, vuku, seku,* glas *k* će usled sibilarizacije (3.5.5) preći u *c* : *peci* (*pecimo, pecite*), *vuci* (*vucimo, vucite*), *seci* (*secimo, secite*). **Suglasničke promene**

U glagolima *sesti* (3. l. mn. *sednu*), *leći* (3. l. mn. *legnu*), *pomoći* (3. l. mn. *pomognu*), pored oblika imperativa *sedni, legni, pomogni* češći su oblici bez *-n-*: *sedi* (*sedimo, sedite*), *lezi* (sa sibilarizacijom), *pomozi* (takođe).

9.5.1.2. Samo u imperativu upotrebljava se defektni glagol *hajde* (*hajdemo, hajdete*). Sa odredbom za pravac kretanja on znači 'poći', npr. *Hajdemo u park.* S veznikom *da* i glagolom u prezentu služi za iznošenje predloga (npr. *Hajde da gledamo televiziju*). *Hajde* (*ajde, ajd*) upotrebljava se i samostalno, kao uzvik, sa značenjem podsticanja, umirivanja i drugo, o čemu se iscrpniji podaci mogu naći u rečniku. *Hajde*

9.5.1.3. Za **odrečni** imperativ najčešće se koristi defektni glagol *nemoj* (*nemojmo, nemojte*), koji ide sa infinitivom, npr. *Nemoj mi smetati,* ili s veznikom *da* i prezentom, npr. *Nemoj da mi smetaš, Nemojte da kasnite.* Upotrebljava se i samostalno kad se drugi glagol podrazumeva, npr. *Da li da dođem? – Nemoj!* (= nemoj doći). *Nemoj*

Imperativ može biti negiran rečcom *ne,* kao i drugi glagolski oblici, ali to važi pre svega za glagole **nesvršenog vida**, npr. *Ne čekaj; Ne bojte se.* Negirani svršeni imperativ javlja se samo u određenim ustaljenim konstrukcijama, kao *Ne zaboravi da...* ili *Ne ubij* (biblijska zapovest); ali nije moguće npr. **Ne napiši to pismo,* nego samo *Nemoj napisati* (*Nemoj da napišeš*) *to pismo.* **Odrečni imperativ**

9.5.2. Potencijal (kondicional), koji se naziva i pogodbeni način ili mogući način, gradi se od radnog prideva i kraćeg oblika aorista glagola *biti* (v. 9.13.1.3). Zavisno

od roda subjekta, u drugom i trećem licu postoje po tri oblika, a u prvom po dva (budući da niko ne govori o sebi u srednjem rodu):

JEDNINA	MNOŽINA
1. radio/radila bih	1. radili/radile bismo
2. radio/radila/radilo bi	2. radili/radile/radila biste
3. radio/radila/radilo bi	3. radili/radile/radila bi[35]

Potencijal u prošlosti

Za mogućnu radnju u prošlosti katkad se upotrebljava prošli potencijal, sastavljen od potencijala glagola *biti* i radnog prideva, npr. *Bio bih došao da ste me zvali*. On nije mnogo uobičajen i najčešće se zamenjuje običnim kondicionalom (*Došao bih da ste me zvali*).

9.5.2.1. Upotreba potencijala. – Osnovna upotreba je u pogodbenim rečenicama, o čemu v. 21.3.13 i dalje. Pored toga, slično kondicionalu u drugim jezicima, ovaj način izražava mogućnu, pretpostavljenu radnju, kao u

Ko *bi pomislio* da će nas tako prevariti!
Nema dokaza koji *bi* to *potvrdili*.

Služi i za ublažavanje tvrdnje, npr.:

Rekao bih da to nije tačno.
Projekat *bi mogao* da uspe.
Ne *bih znao*. (Odgovor na pitanje, učtiviji i manje odsečan nego *Ne znam*).

Izražavanje želje

U prvom licu često se potencijalom izriču želje, npr.:

Htela bih da pogledam radnju.
Molio bih čašu vode.

Umesto glagola *hteti* može se u potencijal staviti i sam glagol koji iskazuje željenu radnju, npr.:

---

[35] Budući da su oblici pomoćnog glagola enklitike, oni će doći **ispred** participa ako prethodi subjekt ili neka druga reč: *ja bih radio, mnogo bih radio, žene bi radile* i sl.

U govornom jeziku postoji tendencija da se oblik *bi* proširi na svih šest lica (dakle i *ja bi radio, mi bi radili, vi bi radili*), ali takvi oblici ne spadaju u standardni jezik.

Mi *bismo* malo *odspavali* (= Hteli bismo malo da odspavamo).

U dijalogu se u ovom značenju može upotrebiti i sam pomoćni glagol, uz izostavljanje radnog prideva:

– *Biste* li (= Biste li hteli) malo torte? – Hvala, ne *bih*.

Ponavljanje u prošlosti

9.5.2.2. Jedna specifična upotreba srpskog potencijala je za radnju koja se ponavljala u prošlosti:

Što *bi zaradio,* to *bi* odmah i *potrošio,* i zato nikad ništa nije stekao.

9.6. VREMENA

Prosta i složena vremena

Glagolskih vremena ima ukupno sedam. Prosta vremena su prezent, aorist i imperfekt. Složena vremena, tj. ona sastavljena od dve ili tri reči, jesu perfekt, pluskvamperfekt, futur I (koji je delimično i prosto vreme, v. niže) i futur II.

Kao što smo već napomenuli govoreći o potencijalu, radni pridev u složenim vremenima može imati tri roda, osim u prvom licu gde ima dva. Položaj enklitika *sam, si* itd. prema radnom pridevu zavisi od toga da li im prethodi neka druga reč: *video sam,* ali *ja sam video, odmah sam video; bila je videla,* ali *gospoda je bila videla* i sl.

Kada se dva ili više složenih vremena nižu jedno za drugim sa istim subjektom, pomoćni glagol se obično ne ponavlja:

Bezdušni kočijaš ih *je* psovao, grdio i udarao bičem.

U sledećim odeljcima opisujemo samo način obrazovanja vremena, dok se o njihovom značenju i upotrebi govori kasnije, od 9.7 nadalje.

9.6.1. Prezent (sadašnje vreme). – Lični nastavci za prezent su:

U JEDNINI	U MNOŽINI
1. -*m*	1. -*mo*
2. -*š*	2. -*te*
3. -ø (nulti nastavak)	3. -*e*, -*u* ili -*ju*

Prvo lice prezenta navodi se uz infinitiv u svakom boljem rečniku. Treba obratiti pažnju na glagole *moći* i *hteti*, čije je prvo lice jednine na -*u*: *mogu*, odnosno *hoću* (v. 9.12, 9.13.2).

3. lice množine prezenta

Što se tiče trećeg lica množine, treba voditi računa o sledećim pravilima:

– Ako se 1. lice jednine završava na -*im*, nastavak 3. l. mn. je -*e* i dodaje se na okrnjenu osnovu (bez završnog -*i*), npr. *vidim – vide, držim – drže, nosim – nose.*

– Ako se 1. lice jednine završava na -*em*, nastavak 3. l. mn. je -*u* i dodaje se na okrnjenu osnovu (bez završnog -*e*), npr. *kažem – kažu, padnem – padnu, pijem – piju, kupujem – kupuju, prospem – prospu*; izuzetak su glagoli navedeni u sledećem pravilu.

– Ako se 1. lice jednine završava na -*am*, nastavak 3. l. mn. je -*ju*, npr. *dam – daju, čitam – čitaju, spavam – spavaju.* Isti je nastavak i kod glagola *smeti* (*smeju*), *umeti* (*umeju*), *razumeti* (*razumeju*), *uspeti* (*uspeju*), *dospeti* (*dospeju*), *prispeti* (*prispeju*) i *snabdeti* (*snabdeju*).

Navedimo primere prezenta s različitim nastavcima u 3. licu množine:

vidi-m	*vidi-mo*	*kaže-m*	*kaže-mo*	*peva-m*	*peva-mo*
vidi-š	*vidi-te*	*kaže-š*	*kaž-ete*	*peva-š*	*peva-te*
vidi	*vid-e*	*kaže*	*kaž-u*	*peva*	*peva-ju*

Osnova trećeg lica množine razlikuje se od ostalih lica samo u glagolima na *-ći, -čem* (v. 9.11.7.3), npr. *peći – pečem, seći – sečem, teći – tečem, tući – tučem, vući – vučem, obući – obučem,* gde 3. l. mn. ima osnovu na *-k*: *peku, seku, teku, tuku, vuku, obuku.*[36]

Promena osnove u 3. licu množine

9.6.2. Aorist se gradi od svršenih, a vrlo retko od nesvršenih glagola. Ima dve vrste ličnih nastavaka. Prvi se upotrebljavaju za glagole na *-ti* i glase:

Glagoli na *-ti*

-h	*-smo*
-ø (nulti)	*-ste*
-ø (nulti)	*-še*

Dodaju se neposredno na infinitivnu osnovu (onu koja se dobija kad se od infinitiva odbaci nastavak *-ti*):

(videti)		(kazati)		(čuti)	
vide-h	*vide-smo*	*kaza-h*	*kaza-smo*	*ču-h*	*ču-smo*
vide	*vide-ste*	*kaza*	*kaza-ste*	*ču*	*ču-ste*
vide	*vide-še*	*kaza*	*kaza-še*	*ču*	*ču-še*

9.6.2.1. Kod glagola na *-sti* ili *-ći* osnova se uzima iz trećeg lica množine, odbacivanjem nastavka *-u* (npr. *pojesti: pojed-u, ispeći: ispek-u*) odnosno nastavka *-nu,* kod glagola kao *pasti: pad-nu, sresti: sret-nu, podići: podig-nu, pući: puk-nu.* Na tu osnovu se dodaju nastavci za aorist koji glase:

Glagoli na *-sti* i *-ći*

-oh	*-osmo*
-e	*-oste*
-e	*-oše*

[36] Razlika je izazvana glasovnom promenom *k > č,* koja deluje ispred nastavka *-em, -eš* i ostalih, ali ne ispred *-u*. Analogna razlika javlja se i u dva danas retka glagola, *strići – strižem* (3. lice množine *strigu*) i *vrći – vršem* (3. lice množine *vrhu*).

Primeri:

(*pojesti*)		(*sresti*)	
pojed-oh	*pojed-osmo*	*sret-oh*	*sret-osmo*
pojed-e	*pojed-oste*	*sret-e*	*sret-oste*
pojed-e	*pojed-oše*	*sret-e*	*sret-oše*

Ispred nastavka *-e* dolazi do palatalizacije *k* > *č*, *g* > *ž*:

(*pući*)		(*podići*)	
puk-oh	*puk-osmo*	*podig-oh*	*podig-osmo*
puč-e	*puk-oste*	*podiž-e*	*podig-oste*
puč-e	*puk-oše*	*podiž-e*	*podig-oše*

9.6.3. Imperfekt postoji samo od nesvršenih glagola. Nastavci, donekle slični onima za aorist, uvek sadrže dugo *a* i glase:

-āh	*-āsmo*
-āše	*-āste*
-āše	*-āhu*

uz retku varijantu *-ijāh*, *-ijāše* itd. Kod glagola na *-iti* i na *-nuti* dolazi do jotovanja osnove. Budući da je ovo vreme danas krajnje retko u upotrebi (umesto njega upotrebljava se perfekt nesvršenog vida), dajemo samo obrasce za *pevati* i za *nositi* (ovaj drugi s jotovanjem):

pevah	*pevasmo*	*nošah*	*nošasmo*
pevaše	*pevaste*	*nošaše*	*nošaste*
pevaše	*pevahu*	*nošaše*	*nošahu*

9.6.4. Perfekt. – Danas daleko najčešće prošlo vreme, perfekt je sastavljen od radnog prideva glagola koji se menja i enklitičkih oblika prezenta glagola *biti* (v. 9.13):

Radni pridev *sam*

video/videla sam	*videli/videle smo*
video/videla/videlo si	*videli/videle/videla ste*
video/videla/videlo je	*videli/videle/videla su*

U trećem licu jednine **povratnih glagola** pomoćni glagol *je* gotovo se uvek izostavlja, jer se stapa s prethodnom zamenicom *se*: *On se rodio 1797. godine* (običnije nego *On se je rodio...*).

Se* umesto *se je

9.6.4.1. Upitni oblik perfekta se gradi s dužim (naglašenim) oblicima prezenta od *biti* (*jesam, jesi, jeste, jesmo, jeste, jesu*) i upitnom rečcom *li*, npr.:

Jesam li dobro video?
Jeste li videle ovo?

ili pomoću konstrukcije *da li*, npr.:

Da li sam dobro video?
Da li ste videle ovo?

9.6.4.2. Odrečni oblik se gradi s negiranim prezentom glagola *biti* (*nisam, nisi, nije, nismo, niste, nisu*), dakle *nisam video, nisi video* itd.

9.6.5. Pluskvamperfekt (davno prošlo vreme) tvori se na dva načina. Ispred radnog prideva glagola koji se menja može doći perfekt glagola *biti*, u kom slučaju ceo oblik ima tri reči:

***Bio sam* + radni pridev**

bio sam video/bila sam videla	*bili smo videli/bile smo videle*
bio si video/bila si videla/ bilo si videlo	*bili ste videli/bile ste videle/bila ste videla*
bio je video/bila je videla/ bilo je videlo	*bili su videli/bile su videle/bila su videla*

U starijem jeziku, pre svega u književnosti, umesto perfekta može se upotrebiti imperfekt od *biti*, koji i sam ima dve varijante – dužu *bejah, bejaše, bejaše, bejasmo, bejaste, bejahu* i kraću *beh, beše, beše, besmo, beste, behu* :

***Bejah* + radni pridev**

be(ja)h video/videla	*be(ja)smo videli/videle*
be(ja)še video/videla/videlo	*be(ja)ste videli/videle/ videla*
be(ja)še video/videla/videlo	*be(ja)hu videli/videle/ videla*

Samo na ovaj način obrazuje se pluskvamperfekt glagola *biti* (*bejah bio*), jer ne postoji **bio sam bio*.

9.6.6. Futur I (buduće vreme). – Složen je od enklitičkih oblika glagola *hteti* (v. 9.13.2) i infinitiva glagola koji se menja. Ako mu prethodi subjekt ili neka druga reč, enklitika dolazi ispred infinitiva i piše se odvojeno:

ja ću videti	*mi ćemo videti*
ti ćeš videti	*vi ćete videti*
on (ona, ono, Petar...) će videti	*oni (one, ona, drugovi...) će videti*

U nizu od dva ili više futura sa istim subjektom pomoćni glagol se ne ponavlja:

Jednog dana on *će završiti* studije, *oženiti se* i *potražiti* stan.

Futur kao jedna reč

9.6.6.1. Ako nema prethodne reči, enklitika dolazi iza infinitiva i spaja se s njim, pri čemu otpada infinitivni nastavak *-ti*, tako da futur gubi osobine složenog vremena:

videću	*videćemo*
videćeš	*videćete*
videće	*videće*

Kod glagola na *-sti*, *s* ispred *ć* prelazi u *š* usled jednačenja po mestu izgovora (3.5.2). Tako od *rasti* imamo *rašću*, od *tresti* – *trešću*, od *prevesti* – *prevešću* itd.

Futur glagola na -ći

Glagoli sa infinitivom na *-ći* ne srastaju, nego se i u ovom položaju pišu kao dve reči:

doći ću	*doći ćemo*
doći ćeš	*doći ćete*
doći će	*doći će*

Zapaziće se da su u futuru 3. lice jednine i 3. lice množine uvek jednaki među sobom.

9.6.6.2. Upitni oblik futura gradi se s punim (naglašenim) oblicima prezenta od *hteti* i upitnom rečcom *li*:

hoću li videti?
hoćeš li videti?

itd.,
ili sa strukturom *da li* ispred nenaglašenih oblika:

da li ću videti?
da li ćeš videti?

itd.

9.6.6.3. Odrečni oblik futura se gradi s odrečnim oblicima od *hteti* (*neću, nećeš, neće, nećemo, nećete, neće,* 9.13.2.1): *neću videti, nećeš videti* itd.

9.6.7. Futur II. – Upotrebljava se samo u zavisnim rečenicama, o čemu v. 9.7.6. Sastavljen je od svršenog prezenta glagola *biti* (*budem, budeš* itd.) i radnog prideva glagola koji se menja:

Budem + **radni pridev**

budem video/videla	*budemo videli/videle*
budeš video/videla/videlo	*budete videli/videle/videla*
bude video/videla/videlo	*budu videli/videle/videla*

9.7. UPOTREBA VREMENA

9.7.1. Prezent. – Pored osnovne upotrebe, za radnju koja se zbiva u trenutku govora, prezent se može, kao i u mnogim drugim jezicima, upotrebiti za živopisno pripovedanje prošlosti (**istorijski prezent**), npr:

Istorijski prezent

Godine 1927. Aljehin *pobeđuje* Kapablanku i *postaje* svetski prvak u šahu.

Praćen odredbom za vreme, može označavati i budućnost:

Sutra *dolazim* kod tebe.

9.7.1.1. U zavisnoj rečenici, budući da u srpskom ne postoji slaganje vremena, prezent može označavati prošlu radnju istovremenu s prošlom radnjom u glavnoj rečenici (**relativni prezent**):

Relativni prezent

Rekla mi je da *ima* mnogo novca.

Pitao sam ga šta *traži* u mojoj sobi.

Sa futurom u glavnoj rečenici, prezent svršenog glagola u zavisnoj rečenici može označavati buduću radnju, gde je ekvivalentan futuru II (v. niže):

Oni će igrati tango dok ne *padnu* od umora (= dok ne *budu pali* od umora).

Ako *nađem* (= Ako *budem našao*) ključ, doneću ti ga.

9.7.2. Aorist je tipično narativno vreme kojim se iskazuju svršene radnje u književnoj prozi:

– Dobar dan – *reče* nepoznati, *skide* šešir i *predstavi se.*

U običnom govoru upotrebljava se samo sa afektivnom vrednošću, tj. za izražavanje nekog jačeg osećanja. Tako npr.:

Afektivna vrednost aorista

Šta *uradi,* čoveče!

(prekorno)

Rekoh ja tebi!

(prekorno, u smislu: rekao sam ti, ali me ti nisi slušao)

Ode voz!

(sa žaljenjem, često i figurativno, u smislu 'propuštena je prilika'. Da je u pitanju čista informacija, upotrebio bi se perfekt: *Otišao je* voz).

Modalno upotrebljeni aorist može neki put označavati i budućnost, kao u čestom izrazu *Odoh ja* (= otići ću: upotreba aorista pokazuje da će se radnja ostvariti u najbližoj budućnosti) ili u primerima kao *Ubi me ova vrućina!,* gde se aoristom izražava žalba ili nelagodnost.

Gnomski aorist je onaj upotrebljen u poslovicama i izrekama, npr.:

Ko se dima ne *nadimi*, taj se vatre ne *nagreja* (smisao: ko nije spreman na neprijatnosti, taj neće ostvariti svoj cilj).

9.7.3. Perfekt. – Danas daleko najčešće prošlo vreme, naročito u govornom i medijskom jeziku, perfekt može dobrim delom da zameni ostala tri prošla vremena – pluskvamperfekt, aorist, a pogotovu imperfekt. Pošto se anteriornost u srpskom ne iskazuje tako strogo kao u jezicima koji nemaju glagolskog vida, perfekt često označava prošlu radnju **pre druge prošle radnje**, umesto pluskvamperfekta. Primeri:

Perfekt za prethodnu radnju

Otišla sam po kofer koji *sam ostavila* u garderobi (običnije nego: koji *sam bila ostavila*).

Ako u rečenici koju smo u 9.7.1.1. naveli kao primer za relativni prezent, *Rekla mi je da ima mnogo novca*, zamenimo prezent perfektom, on će označavati radnju **pre** one izražene perfektom *rekao*:

Rekla mi je da *je imala* mnogo novca (ali je potom osiromašila).

Perfekt u naredbama

Veznik *da* s perfektom može izražavati energičnu naredbu, kao u:

Da se nisi makao! (oštrije nego *Nemoj se maći* ili *Ne miči se.*)

Smesta da si došao! (oštrije nego *Dođi smesta.*)

9.7.3.1. Krnji perfekt. – Krnjim perfektom nazivamo perfekt u kome nema pomoćnog glagola, to jest koji se svodi na sam radni pridev. Pri tom ne računamo one slučajeve gde je pomoćni glagol izostavljen da se ne bi ponavljao u nizu od više perfekata (v. 9.6) niti one gde se glagol *je* stopio s povratnom zamenicom *se* koja prethodi (9.6.4).

Krnji perfekt se u književnosti upotrebljava radi življeg pripovedanja, posebno u bajkama, koje počinju formulama kao što su:

Bio jednom jedan car...

U današnjem govoru služi da se istakne aktuelnost prošlog događaja, npr.: **Sa značenjem aktuelnosti**

Jesi li čuo? *Pukla* cev na trećem spratu!

Otuda se redovno koristi i u novinskim naslovima, npr:

Pala vlada

Počelo svetsko prvenstvo u fudbalu

U napomenama uz knjige, članke i sl. piše se *Preveo X. X., Za štampu priredio Y. Y.* i slično, što je način da se izbegne upotreba pasiva.

Gnomski krnji perfekat javlja se u poslovicama ili u ustaljenim izrazima, kao:

Pošto *kupio*, po to i *prodao*

(smisao: prenosim ono što sam čuo, ne garantujući za tačnost)

Bilo pa *prošlo*

(o nečemu što je zauvek završeno, što se ne može vratiti).

Optativnu vrednost, tj. izražavanje želje, krnji perfekt ima u kletvama kao *Ubio te bog!; Đavo te odneo!*, ali i u uzvičnim izrazima *živeo!* (*živela! živeli!* itd.) i *dobro došao!* (*dobro nam došli!* itd.). Tako je i u čestoj izreci **Optativno značenje**

Pomenulo se, ne povratilo se

(o nekom ružnom dogadaju iz prošlosti).

Konstrukcija od dva uzastopna radna prideva istog roda i broja, od kojih je drugi negiran, ima koncesivnu vrednost, u smislu da je svejedno da li se radnja događa ili ne: **Koncesivno značenje**

Hteo ne hteo, naređenje moraš izvršiti.

Radili ne radili, plata vam je ista.

9.7.4. Pluskvamperfekt. – Označava radnju koja se završila pre druge prošle radnje:

Već *je bio ostario* (*bejaše ostario*) i oči ga nisu služile kao ranije.

U zavisnim rečenicama obično se zamenjuje perfektom: vidi primere gore, 9.7.3.

9.7.5. Futur I. – Gotovo uvek označava buduću radnju, uključujući i slučajeve gde je upotrebljen u funkciji naredbe (*Odnećeš ovo pismo i reći ćeš...*). Pošto nema slaganja vremena, upotrebljava se i za prošlu radnju posle druge prošle radnje (relativni futur), npr.:

Rekao sam da *ćete se posvađati* i tako je i bilo.

Narativni futur

Takva upotreba može se javiti i u nezavisnoj rečenici (narativni futur), npr.:

Pesnik *će se* i kasnije *zaljubljivati*, ali nikada *neće prežaliti* Lenku.

Narativni futur može poslužiti kao stilski obeleženo sredstvo za najavu direktnog govora, npr.:

Predadoše vojvodi darove, a on *će* ih *upitati*: »Otkuda to?«

Često se pri tom izostavlja glagol u infinitivu i ostaje samo enklitika *će*, u formulama kao *a on će:..., a on će na to:..., na šta će ona:...*, posle kojih sledi replika u dijalogu.

Futur II nesvršenih glagola

9.7.6. Futur II. – Ovo je jedino vreme koje se upotrebljava **samo u zavisnim rečenicama**, i to pogodbenim, vremenskim i odnosnim (relativnim). Futur drugi predstavlja buduću radnju kao mogućnu, neizvesnu, zbog čega ga neki gramatičari svrstavaju među načine. Futur drugi **nesvršenih** glagola po pravilu izražava buduću radnju istovremenu s drugom budućom radnjom:

Spremiću stan dok ti *budeš spavao*.

Ako ne *budu slušali*, neće ništa naučiti.

Futur II svršenih glagola

Futur drugi **svršenih** glagola označava buduću radnju **pre druge buduće radnje**:

Uzmi ono što *budeš našao*.

Ako *budemo saznali* nešto, odmah ćemo vam javiti.

Posle složenog veznika *pre nego* označava radnju **posle druge buduće radnje**:

Pre nego što *budem pošla*, javiću vam se.

U većini slučajeva futur II se može zameniti prezentom istoga vida, npr.: *Zamena prezentom*

Spremiću stan dok ti *spavaš.*
Uzmi ono što *nađeš.*
Ako *saznamo* nešto, odmah ćemo vam javiti.

Od glagola *biti* uglavnom se upotrebljava samo svršeni prezent *budem*, mada on može da gradi i futur II sa samim sobom kao pomoćnim (*budem bio*).

U pogodbenim rečenicama, veznik *ako* može se zameniti rečcom *li* koja se ubacuje između pomoćnog i glavnog glagola futura II, npr. *ne budu li slušali = ako ne budu slušali; budemo li saznali nešto = ako budemo saznali nešto.* Ovo *li* može doći i posle prezenta svršenih glagola, npr. *saznamo li nešto = ako saznamo nešto.* *Rečca li*

9.8. NELIČNI GLAGOLSKI OBLICI

9.8.1. Radni pridev. – Nastavci za radni pridev (aktivni particip) glase:

JEDNINA: *-o/-ao, -la, -lo*
MNOŽINA: *-li, -le, -la*

U jednini muškog roda, nastavak *-o* (koji je nastao od nekadašnjeg *-l*) dodaje se na osnove koje se završavaju samoglasnikom, a nastavak *-ao* na one koje se završavaju suglasnikom. Osnove određujemo na četiri načina.

(1) Za sve glagole sa infinitivom na *-ti* kome prethodi vokal, nastavak radnog prideva doći će na infinitivnu osnovu, dobijenu odbacivanjem nastavka *-ti*. Primeri: *Glagoli na -ti*

peva-ti	*peva-o, peva-la, peva-lo*
kupi-ti	*kupi-o, kupi-la, kupi-lo*
uze-ti	*uze-o, uze-la, uze-lo*
ču-ti	*ču-o, ču-la, ču-lo*

(2) Za glagole čiji je infinitiv na *-sti* osnovu uzimamo iz 3. lica množine prezenta, odbacujući njegov lični nastavak *-u*: *Glagoli na -sti*

tresti	*tres-u*	*tres-ao, tres-la, tres-lo*
gristi	*griz-u*	*griz-ao, griz-la, griz-lo*
crpsti	*crp-u*	*crp-ao, crp-la, crp-lo*
zepsti	*zeb-u*	*zeb-ao, zeb-la, zeb-lo*
rasti	*rast-u*	*rast-ao, ras-la, ras-lo* (*od *rastla, *rastlo*)

Ukoliko nastavku *-u* u 3. licu množine prethodi *t, d, tn* ili *dn*, ti suglasnici ne ulaze u radni pridev:

plesti	*plet-u*	*ple-o, ple-la, ple-lo*
jesti	*jed-u*	*je-o, je-la, je-lo*
bosti	*bod-u*	*bo* (*od *bo-o*), *bo-la, bo-lo*
sresti	*sret-n-u*	*sre-o, sre-la, sre-lo*
pasti	*pad-n-u*	*pa-o, pa-la, pa-lo*

Glagoli na *-ći*

(3) Za glagole sa infinitivom na *-ći*, osim onih koji su izvedeni od glagola *ići*[37], osnovu takođe uzimamo iz 3. lica množine prezenta:

peći	*pek-u*	*pek-ao, pek-la, pek-lo*
seći	*sek-u*	*sek-ao, sek-la, sek-lo*
tući	*tuk-u*	*tuk-ao, tuk-la, tuk-lo*
moći	*mog-u*	*mog-ao, mog-la, mog-lo*

Ako se 3. lice množine završava na *-nu*, suglasnik *n* ne ulazi u radni pridev:

reći	*rek-n-u*	*rek-ao, rek-la, rek-lo*
nići	*nik-n-u*	*nik-ao, nik-la, nik-lo*
maći	*mak-n-u*	*mak-ao, mak-la, mak-lo*
pomoći	*pomog-n-u*	*pomog-ao, pomog-la, pomog-lo*
stići	*stig-n-u*	*stig-ao, stig-la, stig-lo*
leći	*leg-n-u*	*leg-ao, leg-la, leg-lo*
dići	*dig-n-u*	*dig-ao, dig-la, dig-lo*

Ići i izvedenice

(4) Od glagola *ići* i svih njegovih prefiksalnih izvedenica, odbacujemo završetak *-ći* i dodajemo nastavke *-šao, -šla, -šlo*:

---

[37] Da je glagol izveden od *ići* može se videti po prezentu. Od glagola *ići* i *otići* 1. lice prezenta se završava na *-dem*, a od svih ostalih na *-dem* (*ući – udem, naći – nadem* itd.). Vidi 15.5.3.7.

ići	*išao, išla, išlo*
otići	*otišao, otišla, otišlo*
doći	*došao, došla, došlo*
ući	*ušao, ušla, ušlo*

Na isti način grade radni pridev i *izići/izaći, naći, naići, obići, proći, preći, prići, sići, poći* i još nekoliko drugih glagola.

9.8.1.1. Osnovna funkcija radnog prideva je da ulazi u sastav složenih vremena (perfekta, pluskvamperfekta, futura II) i potencijala. Izvestan manji broj prideva od neprelaznih glagola upotrebljava se i atributivno, analogno pravim pridevima, npr. *odrastao čovek, iščezli gradovi, učestale pretnje, zardalo sečivo, uginula krava, osedele vlasi* i sl. To su ipak samo pojedinačni slučajevi koji se beleže u rečnicima, i to ponekad sa specifičnim značenjem (vidi 18.2.1).

Glagolska i atributivna upotreba

9.8.2. Trpni pridev (pasivni particip). – Kao i svi oblici pasiva, trpni pridev postoji samo od prelaznih glagola, i to ne od svih: poneki česti glagoli, kao *imati, značiti, razumeti, mrzeti,* nemaju trpnog prideva. U ponekim slučajevima moguć je trpni pridev od povratnih glagola, npr. *zaljubljen* prema *zaljubiti se, nasmejan* prema *nasmejati se, načitan* prema *načitati se* (načitan čovek = onaj koji je mnogo čitao).

Za građenje trpnog prideva postoje četiri nastavka: *-n* (*-na, -no*), *-en* (*-ena, -eno*), *-ven* (*-vena, -veno*) i *-t* (*-ta, -to*). Svi se menjaju po padežima kao pridevi s nepalatalnim završetkom (v. tabelu 9): *čitan, čitanog, čitanom* itd.

9.8.2.1. Nastavak *-n, -na, -no* dolazi na infinitivnu osnovu glagola na *-ati* (onu koja se dobija odbacivanjem nastavka *-ti*): tako od *čita-ti* imamo *čita-n,* od *pozva-ti pozva-n,* od *izabra-ti izabra-n* itd. Izuzetak su neki glagoli na *-nati,* o kojima v. niže, 9.8.2.4 pod c.

Trpni pridevi na *-n*

Trpni pridevi na -*en*

9.8.2.2. Nastavak *-en, -ena, -eno* dolazi na prezentsku osnovu lišenu završnog *-e* ili *-i*, i to u sledećim tipovima glagola:

(a) glagoli sa infinitivom na *-sti: krasti,* prezent *kradem – kraden; dovesti, dovedem – doveden; pojesti, pojedem – pojeden; ubosti, ubodem – uboden; plesti, pletem – pleten; potresti, potresem – potresen; ugristi, ugrizem – ugrizen* itd.;

(b) glagoli sa infinitivom na *-ći* i prezentom na *-čem*: *peći,* prezent *pečem – pečen; seći, sečem – sečen; tući, tučem – tučen; vući, vučem – vučen; obući, obučem – obučen* itd.[38];

(c) glagoli sa infinitivom na *-iti* i prezentom na *-ijem: ubiti,* prezent *ubijem – ubijen; popiti, popijem – popijen; razviti, razvijem – razvijen* itd.[39]

(d) glagoli na *-iti* ili *-eti* s prezentom na *-im*: *stvoriti,* prezent *stvorim – stvoren; krojiti, krojim – krojen; umanjiti, umanjim – umanjen; uplašiti, uplašim – uplašen; tražiti, tražim – tražen* itd. Ako je na kraju prezentske osnove nepalatalni suglasnik, dolazi do jotovanja po pravilima iznetim u 3.5.6.1: *naseliti, naselim – naseljen; voleti, volim – voljen; zameniti, zamenim – zamenjen; vratiti, vratim – vraćen; roditi, rodim – rođen; videti, vidim – viđen; počistiti, počistim – počišćen; zamisliti, zamislim – zamišljen; ugasiti, ugasim – ugašen; izraziti, izrazim – izražen; ubaciti, ubacim – ubačen; sklopiti, sklopim – sklopljen; ljubiti, ljubim – ljubljen; slaviti, slavim – slavljen; spremiti, spremim – spremljen* itd.

---

[38] Tu spadaju i glagoli *reći, izreći, doreći,* čiji prezent može biti *reknem, izreknem, doreknem,* ali i *rečem, izrečem, dorečem,* odakle trpni pridevi *rečen, izrečen, dorečen* (češća je negacija *nedorečen* = koji nije izrečen do kraja).

Palatalizacija (v. 3.5.4), usled koje je *k* iz osnove *pek-, sek-* itd. postalo *č,* može delovati i na suglasnik *g* (> *ž*) i *h* (> *š*), ali tu je reč o danas retkim glagolima kao *žeći,* prez. *žežem – žežen, strići, strižem – strižen, vrći, vršem – vršen.*

[39] Neki od ovih glagola imaju trpni pridev na *-ven,* o čemu v. niže.

9.8.2.3. Nastavak *-ven, -vena, -veno* dolazi na infinitivnu osnovu, i to:

Trpni pridevi na *-ven*

(a) kod glagola na *-iti, -ijem* ukoliko naspram njih postoji nesvršeni na *-ivati*: takvi su *politi*, prezent *polijem – poliven* (i drugi na *-liti*); *skriti, skrijem – skriven* (i drugi na *-kriti*); *umiti, umijem – umiven; šiti, šijem – šiven* itd.[40]

(b) kod glagola na *-uti* (ali ne onih na *-nuti*, o kojima v. niže): *naduti – naduven, obuti – obuven, izuti – izuven*[41];

(c) kod nekih, uglavnom nepravilnih, glagola na *-eti*: *mleti – mleven, požnjeti – požnjeven, odenuti – odeven, snabdeti – snabdeven.*

9.8.2.4. Nastavak *-t, -ta, -to* dolazi na infinitivnu osnovu, i to:

Trpni pridevi na *-t*

(a) kod glagola na *-nuti: prekinuti – prekinut, nadahnuti – nadahnut, užasnuti – užasnut, zabrinuti – zabrinut, trgnuti – trgnut, zamrznuti – zamrznut* itd.[42]

(b) kod glagola na *-eti* s nepravilnim prezentom u kome se javlja nazal *m* ili *n*: *uzeti, uzmem – uzet; oteti, otmem – otet; sažeti, sažmem – sažet; prožeti, prožmem – prožet; početi, počnem – počet; načeti, načnem – načet; zapeti, zapnem – zapet; napeti, napnem – napet; prokleti, prokunem – proklet* itd.

(c) kod nekih glagola na *-ati*, naročito ako prethodi glas *n: poznati – poznat, priznati – priznat, poravnati – poravnat, proračunati – proračunat* itd. Tu spada i glagol *dati – dat* i njegove prefiksalne izvedenice: *izdati – izdat, predati – predat, prodati – prodat, do-*

---

[40] Naspram svršenog *dobiti* nesvršeni je *dobijati* i (danas ređe) *dobivati*; otuda je i njegov trpni pridev *dobijen*, ređe *dobiven*.

[41] Ovako je nastalo i *čuven* od glagola *čuti*, ali se danas upotrebljava samo kao pravi pridev, u značenju 'dobro poznat, slavan'.

[42] Pojedini glagoli imaju varijantu infinitiva na *-ći*, koja je danas često običnija nego ona na *-nuti*: *pomaći/pomaknuti, dotaći/dotaknuti, uzdići/uzdignuti* i sl. Trpni pridev je i u tom slučaju samo *pomaknut, dotaknut, uzdignut*.

dati – dodat i dr. Kod njih postoje, mada ređe, i trpni pridevi na *-n: dan, izdan, predan* itd.

(d) Trpni pridev na *-t* imaju i neki glagoli sa slogotvornim *r* u osnovi, među kojima su najčešći *utrti – utrt* i *zastrti – zastrt*, kao i glagoli na *-suti, -spem* (osnova svršenih prefiksalnih glagola koji odgovaraju nesvršenom *sipati*), to jest *prosuti – prosut* i drugi za koje vidi 9.12.

9.8.2.5. Što se tiče prefiksalnih glagola na *-neti* (prezent *-nesem*), koje smo pomenuli u 9.4.5.3, oni imaju dva podjednako uobičajena oblika trpnog prideva, na *-nesen* (*donesen, ponesen, zanesen, unesen, prenesen, iznesen* itd.) i na *-net* (*donet, ponet, zanet, unet, prenet, iznet* itd.).[43]

Trpni pridevi na *-nesen* i na *-net*

9.8.2.6. Upotreba trpnog prideva. – Trpni pridev služi za građenje pasiva (v. 9.10). Pored toga, u principu svaki trpni pridev može se upotrebiti i atributivno, uz imenicu, npr. *kuvano meso, pozajmljen novac, udata žena* i sl.

9.8.3. Glagolski prilog sadašnji. – Oblik analogan onome što se u nekim jezicima zove gerund (gerundij), glagolski prilog sadašnji postoji samo od nesvršenih glagola. Gradi se dodavanjem nastavka *-ći* na treće lice množine prezenta, npr. *čitaju-ći* (od *čitati*), *skaču-ći* (od *skakati*), *vuku-ći* (od *vući*), *govore-ći* (od *govoriti*), *idu-ći* (od *ići*) itd.

Upotrebljava se sa vrednošću priloške odredbe i ima uvek isti subjekt, kao i glagol u predikatu. Označava istovremenu radnju, pri čemu može značiti i način, uzrok, sredstvo itd. Primeri:

Priloška vrednost

[43] Nisu pravilni jotovani oblici *donešen, prenešen* i sl., mada se često sreću u praksi. Oni su nastali pogrešnom analogijom prema *donošen* od *donositi, prenošen* od *prenositi* i sl., gde je jotovanje opravdano, jer je prezent na *-im*: v. gore, 9.8.2.2. pod (d).

Izađoše iz kafane *vičući* i *pevajući.*
Sedeći na terasi, mogla je sve da vidi.
Kuvajte osam minuta na umerenoj vatri *stalno mešajući.*

Prilog kao particip

9.8.3.1. Kao i svi prilozi, glagolski prilog je nepromenljiv. Poslednjih decenija, međutim, sve češće se oblici na *-ći* upotrebljavaju kao pridevi koji se menjaju po rodu, broju i padežu, sa vrednošću **participa prezenta**. Ovakvi participi postoje samo od ponekih glagola i označavaju **stalnu osobinu**. Ne mogu se (kao u ruskom ili u većini zapadnoevropskih jezika) upotrebiti umesto relativne rečenice: vidi primere u 15.3.1.8.

9.8.4. Glagolski prilog prošli gradi se od svršenih glagola, samo izuzetno od nesvršenih. Osnova je ista kao u radnom pridevu. Nastavak glasi *-vši* (danas retko *-v*) za glagole čiji je infinitiv na *-ti* (vidi 9.8.1 pod 1), a *-avši* (danas retko *-av*) za glagole na *-sti* i *-ći* (vidi isti odeljak pod 2, 3, 4). Primeri:

INFINITIV	RADNI PRIDEV	GL. PRILOG PROŠLI
kupiti	*kupi-o*	*kupivši*
uzeti	*uze-o*	*uzevši*
zagristi	*zagriz-ao*	*zagrizavši*
pasti	*pa-o*	*pavši*
ispeći	*ispek-ao*	*ispekavši*
pomoći	*pomog-ao*	*pomogavši*
stići	*stig-ao*	*stigavši*
reći	*rek-ao*	*rekavši*
otići	*otiš-ao*	*otišavši*
doći	*doš-ao*	*došavši*

Jednakost subjekta

Kao i glagolski prilog sadašnji, upotrebljava se sa vrednošću priloške odredbe i ima uvek isti subjekt kao i glagol u predikatu. Označava prethodnu radnju, npr:

Došavši u grad, zaposlio se kao pekar.
Zauzeli su prvo mesto na tabeli *pobedivši* sve protivnike.

Naslutivši prevaru, odbili smo svaki razgovor s njima (uzročno značenje).

Neki put je radnja glagolskog priloga istovremena s radnjom u predikatu, tako da glagolski prilog prošli ima praktično isto značenje kao i sadašnji:

Čuvši (= čujući) korake iza sebe, požuri da se sakrije.

Prošao je kraj nas ne *primetivši* (= ne primećujući) nas.

9.9. PRELAZNI, NEPRELAZNI I POVRATNI GLAGOLI

Prelazni glagoli su oni koji mogu imati direktni objekt (u akuzativu), npr. *želeti* (koga, što), *gledati, dodirnuti, naći, uzeti, osloboditi.*

Neprelazni su oni koji ne mogu imati direktni objekt, npr. *spavati, hodati, leteti, cvetati, ostati, rasti.* Mnogi od njih mogu imati indirektni (nepravi) objekt u dativu, npr. *prići* (kome, čemu), *odgovoriti, verovati, zahvaliti, dosaditi.* Ređi je nepravi objekt u instrumentalu, npr. uz glagole *vladati, upravljati* (kim, čim), *rukovati* (čim), ili uz glagole kretanja sa imenicama za delove tela, npr. *klimnuti glavom, mahnuti rukom.*

I prelazni glagoli mogu pored direktnog imati indirektni objekt, npr. u *Odnesite paket* (akuzativ) *primaocu* (dativ).

Vrste povratnih glagola

9.9.1. Povratni glagoli su oni koji imaju uza sebe povratnu enklitičku zamenicu *se,* jednaku u svim licima. Zamenica se javlja i u infinitivu i u glagolskim prilozima i uvek se piše odvojeno: *pojaviti se, pojavljujući se, pojavivši se.* Povratni glagoli se mogu podeliti na četiri grupe:

(a) **Prelazno-povratni** su oni koji bi bez zamenice bili prelazni i koji pokazuju da subjekt vrši radnju na

samom sebi: *prati se, oblačiti se, hvaliti se, hraniti se, spremiti se, čuvati se, približiti se, predstaviti se* itd.

(b) **Medijalni** takođe imaju naspram sebe prelazni glagol, ali se radnja događa u subjektu, a ne vrši je on na sebi: *roditi se, plašiti se, čuditi se, razvijati se, otvoriti se, napuniti se.* Dok se prelazno-povratni mogu parafrazirati uz pomoć naglašene povratne zamenice, npr. *prati se* = *prati* (*samog*) *sebe,* kod medijalnih je to nemoguće (*roditi se* ne znači *roditi samog sebe*).

(c) **Uzajamno-povratni (recipročni)** podrazumevaju dva ili više subjekata koji vrše radnju jedan na drugom, npr. *voleti se, mrzeti se, zbližiti se, tući se, sresti se, dogovoriti se, razlikovati se* itd. Neki od njih, kao prva dva navedena, mogu se upotrebiti samo u licima množine, ali većina ih ima i jedninu, s tim da se drugi subjekt ili subjekti podrazumeva(ju), npr. *Moj sin se stalno tuče* (podrazumeva se: s drugom decom).

(d) **Apsolutni povratni** su oni koji postoje isključivo u spoju s povratnom zamenicom, npr. *nadati se* (ne postoji **nadati* niti **Ja nadam*). Izražavaju obično osećanja, kao *diviti se, ponositi se, stideti se, bojati se, kajati se,* ponašanje kao *smejati se, rugati se, truditi se,* ili uzajamnu radnju kao *boriti se, takmičiti se, prepirati se* itd. Tu spadaju i glagoli koji znače boju, kao *beleti se, crveneti se,* kao i oni s prefiksom *na-* koji pokazuju da je radnja izvršena do krajnje mere, do zasićenja, tipa *najesti se* (v. 16.3.5).

9.9.2. Poneki glagoli mogu biti neprelazni ili povratni, bez razlike u značenju: *šetati* = *šetati se, brinuti* = *brinuti se, žuriti* = *žuriti se* itd. Neobavezno *se*

9.9.3. Bezlična upotreba glagola. – Bezličnom ili besubjekatskom (= bez subjekta) nazivamo onu glagolsku konstrukciju u kojoj nije određen subjekt, vršilac radnje. Takva konstrukcija postoji samo u trećem licu

jednine, a participi (radni i trpni pridev) upotrebljavaju se u srednjem rodu jednine.

Bezlični glagoli

Neki neprelazni ili povratni glagoli po svom osnovnom značenju su bezlični i sami za sebe mogu činiti rečenicu, npr. *Sviće; Grmi; Pljušti; Veje; Smrkava se* (u prošlom vremenu: *Svitalo je; Grmelo je* itd.). Ukoliko dobiju subjekt, naročito kad su figurativno upotrebljeni, oni postaju lični, npr.:

Sviće dan (*Sviće* zora).
Iza brda su *grmeli* topovi.
Pljušte udarci sa svih strana.

9.9.3.1. Bezličnu upotrebu imamo i u sledećim slučajevima:

Kopulativni glagoli

(a) S nekim kopulativnim glagolima, tj. onima koji bez dopune u predikatu, zavisne ili naporedne rečenice nemaju potpun smisao:

Ispalo je sasvim dobro.
Čini se da je sve u redu.
Izgleda da smo pogrešili (Pogrešili smo, *izgleda*).

Značenje postojanja

(b) S glagolom *imati* (u prezentu), odnosno *biti* (u prošlom, budućem vremenu i u potencijalu) u značenju postojanja (= engl. *there is*, fr. *il y a*, nem. *es gibt*, rus. *есть* i sl.):

Ima jedan problem.
Nema nikakvih problema.
Bilo je dosta ljudi na šetalištu.
Biće velikih iznenađenja.[44]

Subjektivno osećanje

(c) U spoju priloga ili prideva srednjeg roda s glagolom *biti* i dativom, koji izražava subjektivno osećanje, npr.:

Kako vam *je* ovde? – *Lepo* nam *je*.

---

[44] Kao što se vidi iz primera, uz ove glagole imenica po pravilu ide u genitivu, osim u sadašnjem vremenu u jednini, i to samo u potvrdnom obliku, ako je imenica brojiva (kao ovde *problem*). S nebrojivom imenicom išao bi genitiv, npr. *Ima vode; Nema vode.*

Vojnicima je bilo hladno.
Bilo bi vam *teže* da ste sami.

9.9.3.2. Glagol *trebati* upotrebljava se kao bezličan (slično francuskom *falloir*) kada je u spoju s drugim glagolom, npr.: **Bezlično *trebati***

Treba da sačekamo.
Trebalo je odmah da me pozoveš.
Ne bi trebalo da ja učestvujem u tome.

U ovim rečenicama lice vršioca radnje pokazano je u zavisnoj rečenici konstrukcijom *da* + prezent (*da sačekamo, da pozoveš, da učestvujem*), dok je sam glagol *trebati* uvek u trećem licu jednine.[45]

S glagolom u infinitivu cela složena rečenica je bezlična, dakle bez određenog vršioca radnje:

Treba *sačekati.*
Ne bi trebalo *učestvovati* u tome.

Ukoliko *trebati* nije u spoju s drugim glagolom, nego sa imenicom ili zamenicom koje označavaju potrebnu stvar, menja se normalno kroz sva lica. Pri tom je imenica ili zamenica u subjektu, dok osoba kojoj je nešto potrebno stoji u dativu: ***Trebati* sa subjektom**

Treba *mi* tvoja pomoć.
Stare novine *nikome* ne trebaju.
Detetu su trebale nove cipele.

9.9.4. Bezlično i pasivno SE. – Većina prelaznih i neprelaznih glagola može postati bezlična ukoliko im se doda enklitička zamenica *se*. To je ona ista zamenica koja služi za građenje povratnih glagola (9.9.1), s tim što u ovom slučaju ide isključivo s trećim licem jednine. Primeri: **Bezlično značenje**

Videlo se da je umoran.

---

[45] Nisu pravilni oblici s promenom glagola *trebati*, kakvi se mogu čuti u govoru manje obrazovanih ljudi: *Trebamo* da sačekamo; *Trebao si* da me pozoveš i sl.

U ovoj fabrici *se* malo *radi.*
Priča se da je zaljubljen.
Sve *se može* kad *se hoće.* (izreka)

Sa imenicom ili zamenicom u dativu, bezlično *se* pokazuje da osoba označena dativom želi, da je spremna ili raspoložena da vrši radnju označenu glagolom. Otuda rečenice kao:

Detetu se spava (= dete je pospano).
Jedu mi se bombone (= osećam želju za bombonama).
Nama se nije izlazilo (= nismo imali volje da izađemo).

Pasivno značenje

Upotrebljeno s prelaznim glagolom i uz navođenje predmeta radnje, bezlično *se* dobija **pasivnu** vrednost, npr.:

Ova knjiga *se* lako *čita.*
Prodaje se motorni čamac.
Čarape *se peru* u mlakoj vodi.

Kao što bi bilo i uz glagol u pasivu, predmet radnje u ovim rečenicama je subjekt (*knjiga, čamac, čarape*).

9.10. PASIV

Pasiv (trpno stanje) u načelu se gradi kao i u drugim jezicima, tj. od trpnog prideva (participa pasivnog) i odgovarajućeg vremena glagola *biti.* Ono što bi u aktivnoj konstrukciji bio objekt (npr. *Uradiću posao na vreme*), u pasivnoj postaje subjekt, kao u:

Posao će biti urađen na vreme.

Dvojako značenje prezenta

Pri tom treba obratiti pažnju na to da prezent pasiva (*sam, si, je...* + trpni pridev) može imati dvojaku vrednost. On je pravi prezent samo kad opisuje **stanje** ili **osobinu**, npr:

Vrata *su otvorena.*
Staklo *je premazano* zaštitnim slojem.

Ako iskazuje **radnju**, ista struktura značiće prošlo vreme, npr.:

Škola *je otvorena* 1932. godine.

Za iskazivanje sadašnje radnje najčešće će se upotrebiti bezlično-pasivno *se*, opisano u prethodnom odeljku, npr.:

Danas *se otvara* škola za strane jezike.

Ako je reč o uobičajenoj radnji, može se upotrebiti i prezent od *bivati* (iterativnog glagola naspram glagola *biti*):

Svako *biva nagrađen* prema zaslugama.

9.10.1. Pri upotrebi pasiva u srpskom retko se navodi vršilac radnje (agens). Pokatkad, ali samo u zvaničnom izražavanju, on se može uvesti strukturom *od strane* + genitiv (ili samo *od* + genitiv), npr.: Vršilac radnje

Presuda je potvrđena *od* (*strane*) *Vrhovnog suda.*

Za neživ agens može se upotrebiti instrumental, npr.:

Grad je pogođen *zemljotresom.*

Obuzet *radošću*, sve nas je počastio pićem.

Ipak, agens najčešće ostaje neiskazan, jer je glavna upotreba pasiva za radnje čiji se vršilac ne zna ili nije bitan. U jezicima s fiksnim redom reči pasiv često služi da bi se vršilac radnje pomerio u tzv. rematski položaj, tj. u naglašeniji deo rečenice. U srpskom bi takav pasiv (npr. »Amerika je otkrivena od strane Kolumba.«) zvučao krajnje neprirodno. Umesto njega upotrebila bi se aktivna rečenica, u kojoj je isti red reči omogućen padežnim nastavcima koji jasno pokazuju šta je objekt, a šta subjekt: *Ameriku je otkrio Kolumbo.*

9.11. TIPOVI PROMENE GLAGOLA

Između osnove i ličnih nastavaka, kod raznih glagola, umeću se različiti vokali (npr. *ter-a-m, ber-e-m, žur-i-m*). Pri tom i u osnovi može doći do glasovnih izmena (npr. *uzeti: uzm-em, peći: peč-em, pek-u, pec-i*). Posledica toga je takva raznovrsnost da u srpskom nije

moguće uspostaviti praktičnu podelu na konjugacije, kao recimo u latinskom ili u romanskim jezicima. Gramatičari su, istina, delili glagole na šest ili sedam »vrsta«, ali svaka od njih ima i podvrste, katkad veoma različite među sobom.

Infinitiv i 1. lice jednine prezenta

Umesto »vrsta« ovde ćemo dati podelu prema završetku infinitiva i prvog lica jednine prezenta, što su oblici pod kojima se glagoli navode u svakom boljem rečniku. Iz njih je moguće izvesti i ostale oblike glagola, imajući u vidu pravila koja smo dali u odeljcima 9.5 – 9.10.

U sledećem pregledu, za prvi primer u svakom obrascu promene navodimo infinitiv i prezent, za ostale samo infinitiv, osim kada u prezentu dolazi do glasovnih promena kao što je jotovanje.

Izvedenice s prefiksom

Treba imati u vidu da se izvedenice pomoću prefiksa menjaju kao i osnovni glagol, npr. kao *dati, dam* menjaće se i *dodati, izdati, odati, predati, prodati* itd.

Za svaki tip navodimo i treće lice množine, koje je važno zbog osnove, a uz to i 2. lice imperativa i trpni pridev, kao oblike koji su često nepravilni. Podrazumeva se da mnogi glagoli nemaju trpnog prideva, jer nisu prelazni.

9.11.1. Glagoli na *-ti*

9.11.1.1. Infinitiv na -**ati**, prezent na -**am**: *pitati, pitam*; tako i *dati, gledati, znati, slušati, igrati, čuvati, spavati, uvažavati, navikavati* itd.

3. lice množine prezenta: *pitaju*
Imperativ: *pitaj*
Trpni pridev: *pitan, -a, -o*

9.11.1.2. **-ati, -em**: (A) *orati, orem;* tako i *kašljati, lajati, počinjati, rvati se* itd.;

(B) s jotovanjem: *pisati, pišem;* tako i *kretati – krećem, glodati – glođem, vezati – vežem, plakati – plačem, lagati – lažem, deformisati – deformišem, kapati – kapljem, hramati – hramljem* itd.

(C) sa izmenom osnove u prezentu: *zvati – zovem, brati – berem, prati – perem, klati – koljem* itd.;
3. l. mn.: *oru, pišu, zovu*
Imp.: *ori, piši, zovi*
T. p.: *oran, pisan, zvan*

9.11.1.3. **-ati, -im**: *držati, držim*; tako i *ležati, čučati, blejati, zaspati, pljuštati, zviždati, bojati se* itd. Nepravilno: *stajati* (pored *stojati*) – *stojim.*
3. l. mn.: *drže*
Imp.: *drži*
T. p.: *držan*

9.11.1.4. **-ovati, -ujem**: *poštovati, poštujem*; tako i *kupovati, verovati, putovati, trgovati, mirovati, kovati, psovati, trovati, napredovati, razlikovati* itd.
3. l. mn.: *poštuju*
Imp. *poštuj*
T. p.: *poštovan.*

9.11.1.5. **-evati, -ujem**: *bičevati, bičujem*; tako i *kraljevati, carevati, prijateljevati, mačevati* itd.
3. l. mn.: *bičuju*
Imp.: *bičuj*
T. p.: *bičevan*
PAZI: glagoli kao *uspévati, zagrévati, isménati, zahtévati* itd. imaju prezent *uspevam, zagrevam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.1.6. **-avati, -ajem**: *davati, dajem*; tako i *udavati, poznavati, priznavati* itd.
3. l. mn.: *daju*
Imp.: *daji*[46]
T. p.: *davan*

---

[46] Ovaj imperativ je sasvim neuobičajen, a umesto njega se upotrebljava imperativ od svršenih glagola *dati* (*daj*), *poznati (poznaj)* itd.

9.11.1.7. **-ivati, -ujem**: *darivati, darujem;* tako i *kazivati, oplakivati, zagađivati, pobeđivati, dobacivati, objavljivati, sahranjivati* itd.

3. l. mn.: *daruju*

Imp.: *daruj*

T. p.: *darivan*

PAZI: glagoli kao *osnívati, dozívati, potkívati, zalívati* itd. imaju prezent *osnivam, dozivam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.1.8. **-uvati, -ujem**: *pljuvati, pljujem*; tako i *bljuvati, kljuvati.*

3. l. mn.: *pljuju*

Imp.: *pljuj*

T. p.: *pljuvan*

PAZI: glagoli kao *duvati, čuvati, obuvati, izuvati* itd. imaju prezent *duvam, čuvam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.2. Glagoli na *-eti*

9.11.2.1. **-eti, -em**: (A) sa *-e-* u svim oblicima: *umeti, umem*; tako i *smeti, razumeti, uspeti, dospeti, prispeti, naspeti.*

3. l. mn.: *umeju*

Imp.: *umej*

Radni pridev: *umeo, umela, umelo*

T. p.: nema

(B) Bez *-e-* u 3. licu množine, imperativu i radnom pridevu: *umreti, umrem*; tako i *dopreti, upreti, nadreti* i još nekoliko ređih.

3. l. mn.: *umru*

Imp. *umri*

R. p.: *umro, umrla, umrlo*

T. p.: nema

NAPOMENA: ovako se menjaju i *nazreti, prezreti,* ali u radnom pridevu čuvaju *-e-*: *nazreo,-ela,-elo, prezreo,-ela,-elo.*

(C) Sa izmenom osnove u prezentu: *uzeti, uzmem; oteti, otmem; zapeti, zapnem; popeti, popnem; početi, počnem; začeti, začnem; kleti, kunem; mleti, meljem; peti, penjem; doneti, donesem* (i drugi na *-neti, -nesem*) itd.

3. l. mn.: *uzmu, otmu, zapnu, popnu, počnu, začnu, kunu, melju, donesu* itd.

Imp.: *uzmi, otmi, zapni, popni, počni, začni, kuni, melji, donesi* itd.

T. p.: *uzet, otet, zapet, popet, počet, začet, klet, donet* itd.; izuzetak je *mleven* od *mleti.*

9.11.2.2. **-eti, -im**: *videti, vidim*; tako i *želeti, trpeti, živeti, goreti, leteti, ogladneti, vrteti, smrdeti* itd.

3. l. mn.: *vide*

Imp.: *vidi*

T. p.: *viđen, željen, (pre)trpljen, (do)življen*; ostali nemaju trpnog prideva.

9.11.3. Glagoli na *-iti*

9.11.3.1. **-iti, -im**: *nositi, nosim*; tako i *gasiti, voziti, krojiti, moliti, krstiti, graditi, ljubiti, misliti, žuriti, govoriti, skočiti, tumačiti, trošiti* itd.

3. l. mn.: *nose*

Imp.: *nosi*

T. p.: *nošen*

9.11.3.2. **-iti, -ijem**: *biti, bijem*; tako i *piti* (*pijem*), *viti, liti, šiti, kriti, umiti itd.*

3. l. mn.: *biju*

Imp.: *bij*

T. p.: *bijen, (raz)vijen,* ali *liven, šiven, (sa)kriven, umiven*

NAPOMENA: svaki od ovih glagola ima dosta prefiksalnih izvedenica: *ubiti, dobiti, razbiti* itd.; *popiti, ispiti, napiti se* itd.; *razviti, saviti, naviti* itd.; *izliti, uliti, proliti* itd.; *sašiti, ušiti itd.; sakriti, pokriti, otkriti* itd.

9.11.4. Glagoli na *-uti*

9.11.4.1. -uti, -ujem: *čuti, čujem*; tako i *obuti, izuti* i još poneki.

3. l. mn.: *čuju*

Imp.: *čuj*

T. p.: *čuven* (danas samo kao pravi pridev, v. 9.8.2.3), *obuven, izuven* itd.

9.11.4.2. -nuti, -nem: *dirnuti, dirnem:* tako i *nagnuti, upregnuti, trgnuti, pljunuti, tonuti, ginuti, venuti, viknuti, šapnuti* itd.; takođe *maknuti, taknuti, niknuti, naviknuti, puknuti, crknuti* itd., koji imaju alternativni infinitiv na *-ći* (v. 9.11.7.1).

3. l. mn.: *dirnu*

Imp.: *dirni*

T. p.: *dirnut*

NAPOMENA: ovako se menja i glagol *stati, stanem* (nekadašnje *stanuti*) i njegove prefiksalne izvedenice *postati, zastati, prestati, ustati* itd. ali radni pridev je *stao, stala, stalo*; trpnog prideva nema.

Za glagole na *-suti* vidi 9.12.

9.11.5. Glagoli na *-sti*. – Svi imaju prezent na *-em, -eš, -e, -emo, -ete, -u,* ali se ispred nastavka javljaju različiti suglasnici koji u infinitivu nisu vidljivi. Trpni pridev (ukoliko postoji) ima nastavak *-en*.

9.11.5.1. plesti, pletem, tako i *omesti, cvasti* itd.

Imp.: *pleti*

R. p.: *pleo, -la, -lo*

T. p.: *pleten*

9.11.5.2. sresti, sretnem itd.

Imp.: *sretni*

R. p.: *sreo*

T. p.: nema

9.11.5.3. **dovesti, dovedem** (i drugi na *-vesti*, svršeno naspram *voditi*); tako i *jesti, presti, krasti* itd.

Imp.: *dovedi*
R. p.: *doveo*
T. p.: *doveden*

9.11.5.4. **dovesti, dovezem** (i drugi na *-vesti*, svršeno naspram *voziti*); tako i *vésti – vézem, gristi, musti* itd.

Imp.: *dovezi*
R. p.: *dovezao*
T. p. *dovezen*

9.11.5.6. **pasti, padnem** (i drugi na *-pasti*); tako i *sesti*.

Imp.: *padni* (ali *sedi*, pored *sedni*)
R. p.: *pao*
T. p.: nema (ali od prelaznog *napasti* je *napadnut*)

9.11.5.7. **tresti, tresem**, tako i *spásti – spásem*[47], *pásti – pásem* (= jesti travu i druge biljke, o životinjama).

Imp.: *tresi*
R. p.: *tresao*
T. p.: *tresen*

9.11.5.8. **rasti, rastem** (i drugi na *-rasti*).

Imp.: *rasti*
R. p.: *rastao*
T. p.: nema

9.11.5.9. **crpsti, crpem**, tako i prefiksalna izvedenica *iscrpsti*.

Imp.: *crpi*
R. p.: *crpao*
T. p.: *crpen*[48]

---

[47] Ovaj glagol se u novije vreme javlja i u obliku *spasiti – spasim*, oni *spase*, s radnim pridevom *spasio*, trpnim *spašen* (kao tip *nositi*, v. gore). Drugo je *spàsti – spàdnem*, od *pasti – padnem* s prefiksom *s-*.

[48] Danas češće u obliku *(is)crpiti, (is)crpim*, s trpnim pridevom *(is)crpljen*.

9.11.5.10. **grepsti, grebem**, tako i *ogrepsti, dupsti, izdupsti.*

Imp.: *grebi*
R. p. *grebao*
T. p.: *greben*[49]

9.11.6. Glagoli na ***-rti*** (slogotvorno **r**)

trti, trem i **tarem**, slično i prefiksalne izvedenice *potrti, zatrti, satrti, utrti; zastrti* (pored *zastreti*) *zastrem, prostrti* (pored *prostreti*) *prostrem*

Imp.: *tari*
R. p.: *tro, trla, trlo*
T. p.: *trven* i *trt*

9.11.7. Glagoli na ***-ći***

9.11.7.1. **maći, maknem**: tako i *taći, nići, navići, pući, crći* (v. gore pod *-nuti, -nem*)

3. l. mn.: *maknu*
Imp.: *makni*
R. p.: *makao*
T. p.: *maknut*

9.11.7.2. **dići, dignem**: tako i *stići, pomoći, leći, pobeći, izbeći* itd.

3. l. mn.: *dignu*
Imp.: *digni*
R. p.: *digao*
T. p.: *dignut*

9.11.7.3. **peći, pečem**: tako i *seći, teći, tući, vući* (i drugi na *-vući*), *obući* itd.

3. l. mn.: *peku*
Imp.: *peci*
R. p.: *pekao*
T. p.: *pečen*

---

[49] Umesto *grepsti* danas je češće *grebati – grebem*, t. p. *greban*, umesto *(iz)dupsti* češće je *(iz)dubiti – (iz)dubim*, s trpnim pridevom *(iz)dubljen*.

9.11.7.4. strići, strižem

3.l. mn.: *strigu*
Imp.: *strizi*
R. p.: *strigao*
T. p.: *strižen*

9.11.7.5. ići, idem: tako i *otići, odem* ili *otidem* (ovo drugo danas pretežno knjiški ili pokrajinski).

Ostali glagoli sa osnovom glagola *ići* imaju *d* u prezentu: *izići, izidem* (takođe *izaći, izađem*), *prići – pridem, sići – siđem, doći – dođem, obići – obidem, naići – naiđem, preći – pređem, proći – prođem, ući – uđem, naći – nađem* itd.

3. l. mn. je *idu, odu* ili *otidu, iziđu* (*izađu*), *pridu, siđu, dođu* itd.

Imperativ je *idi, otidi, iziđi* (*izađi*), *priđi, siđi, dođi* itd.

Radni pridev je *išao* (*išla, išlo*), *otišao, izišao/izašao, prišao, sišao, došao* itd.

Glagolski prilog prošli je *išavši, otišavši, izišavši/izašavši, prišavši, sišavši, došavši* itd.

Trpni pridev od *preći* je *pređen*, od *naći nađen*; ostali glagoli su većinom neprelazni.

9.12. NEPRAVILNI GLAGOLI

Izvan dosad navedenih obrazaca promene ostaje nekoliko običnijih glagola:

– **zreti**, *zrim, zriš*... i ređe *zrem, zreš*...; 3. lice množine je *zru*, radni pridev *zreo, zrela, zrelo*. Tako i svršeni *dozreti, sazreti, prezreti*[50], s glagolskim prilogom prošlim *dozrevši* itd.

– **prosuti**, *prospem*, 3. l. mn. *prospu*, imp. *prospi*, radni pridev *prosuo, -la, -lo*, glag. prilog prošli *prosuvši*,

---

[50] *Prezreti, prezrim* u značenju 'postati suviše zreo': razlikovati od *prezreti, prezrem* (v. 9.11.2.1) sa značenjem koje odgovara imenici *prezir*.

trpni pridev *prosut, -a, -o*. Tako se menjaju i drugi glagoli na *–suti, -spem* (prefiksalni svršeni naspram nesvršenog *sipati*): *posuti, nasuti, zasuti, dosuti, rasuti, obasuti* itd.

– **slati**, *šaljem*, 3. l. mn. *šalju*, imp. *šalji*, radni pridev *slao, -la, -lo*, trpni pridev *slat, -a, -o* i *slan, -a -o*. Svršeni *poslati* ima prezent *pošaljem* i *pošljem*, 3.mn. *pošalju* i *pošlju*, imp. *pošalji* i *pošlji*, r. p. *poslao, -la, -lo*, g. pr. prošli *poslavši*, t. p. *poslan, -a, -o* i *poslat, -a, -o*. Tako i *odaslati, razaslati*.

– **žeti**, *žanjem* i ređe *žnjem*, 3. l. mn. *ž(a)nju*, imp. *ž(a)nji*, r. p. *žeo, -la* i *žnjeo, -la*, t. p. *žnjeven*. Tako i svršeni *požnjeti* (retko *požeti*), *pož(a)njem*, g. pr. prošli *požnjevši* (retko *poževši*), t. p. *požnjeven*.

– **imati**, *imam* menja se kao i drugi na *-ati, -am* (v. 9.11.1.1), s tim što nema trpnog prideva. U prezentu, međutim, ima posebne odrečne oblike:

nemam	*nemamo*
nemaš	*nemate*
nema[51]	*nemaju*

– **moći** ima nepravilan prezent:

mogu	*možemo*
možeš	*možete*
može	*mogu*

Radni pridev je *mogao*; nema imperativa ni trpnog prideva.

---

[51] Upotrebljava se i kao negacija od egzistencijalnog *ima* (= *there is, il y a, es gibt*), npr. *Nema benzina na pumpi*, ili u familijarnom izrazu *nema veze* (= nije važno). U prošlom i budućem vremenu ovaj glagol se negira na uobičajen način: *nisam imao, neću imati*.

9.13. POMOĆNI GLAGOLI

Tri prezenta od *biti*

Pomoćni glagoli su *biti* i *hteti*.

Glagol *biti* ima dva, odnosno tri prezenta: nesvršeni u punom obliku *jesam*, u enklitičkom *sam* (v. 3.3.3.2) i svršeni prezent *budem*.[52]

jesam	*jesmo*	*sam*	*smo*	*budem*	*budemo*
jesi	*jeste*	*si*	*ste*	*budeš*	*budete*
jest(e)	*jesu*	*je*	*su*	*bude*	*budu*

Upotreba kraćeg oblika

Enklitički oblik *sam, si* itd. upotrebljava se posle naglašene reči, npr. *Mi smo ovde, Svi su zadovoljni, Kraj tebe sam* i sl. Posebno se upotrebljava s pridevom radnim za građenje perfekta (*došao sam* itd., v. 9.6.4).

Upotreba dužeg oblika

9.13.1. Naglašeni oblik u trećem licu jednine prvobitno je glasio *jest*, dok je danas znatno običniji oblik *jeste*. Naglašeni oblici se upotrebljavaju u četiri slučaja:

(1) Za pitanja u prezentu (ukoliko ne koristimo konstrukciju sa *da li*, v. 9.2). Pri tom se treće lice jednine ispred *li* svodi na *je*, koje je u ovom slučaju naglašeno. Primeri:

Jesam li dobro uradio?
Je li stigao šef?
Je li zadovoljan?
Jesmo li svi ovde?
Jeste li se odmorili?

(2) Ako je izostavljen imenski deo predikata, ili radni pridev posle pomoćnog glagola:

– Jesu li svi ovde? – *Jesu.*
Ja nisam ništa pio te noći, ali moji drugovi *jesu* (= pili su).

[52] Neki gramatičari govore o posebnom glagolu *jesam*, koji ima samo prezent (nema infinitiva), dok pravim prezentom od *biti* smatraju *budem*. Smatramo da takvo razdvajanje nije opravdano, jer rečenicama s glagolom *biti* u prošlom ili budućem vremenu (npr. *Bio sam spreman, Biću spreman*) odgovaraju u prezentu oblici sa *(je)sam* (*Spreman sam*), dok **Budem spreman* nije moguće. Otuda se i u rečnicima odrednica *jesam* uvek upućuje na odrednicu *biti*.

(3) Ako se pridaje poseban naglasak glagolu *biti*, npr:

Ja *jesam* za demokratiju, ali ovo je previše.
Jeste majstor taj Pera, mora mu se priznati!

(4) Ako se glagol *biti* nađe daleko od drugog mesta u rečenici, tako da se ne može upotrebiti enklitika:

Najveći filmski komičar svih vremena, po jednoglasnom mišljenju kritičara, *jeste* Čarli Čaplin.

Negirani prezent od *biti*

9.13.1.1. Za negaciju u prezentu postoje posebni oblici:

nisam	*nismo*
nisi	*niste*
nije	*nisu*

Upotreba prezenta *budem*

9.13.1.2. Svršeni prezent *budem, budeš* itd., kao i prezenti svršenih glagola (v. 9.4.4), ne dolazi u nezavisnoj rečenici, nego samo u zavisnoj, gde se odnosi na budućnost ili relativnu budućnost:

Izaći ćemo kad *bude* toplije.
Ako *budeš* neposlušna (*Budeš* li neposlušna), kazniću te.
Kao dete želeo sam da *budem* pilot.

Kao pomoćni glagol služi za građenje futura II (v. 9.7).

Prosta vremena od *biti*

9.13.1.3. Ostali prosti oblici glagola *biti*:

AORIST		IMPERFEKT	
bih	*bismo*	*bejah, beh*	*bejasmo, besmo*
bi	*biste*	*bejaše, beše*	*bejaste, beste*
bi	*biše*	*bejaše, beše*	*bejahu, behu*

IMPERATIV

- - -	*budimo*
budi	*budite*
(*neka bude*)	(*neka budu*)

Radni pridev: *bio, bila, bilo,* mn. *bili, bile, bila.*

Glagolski prilog sadašnji: *budući*[53].

Aorist se samostalno vrlo malo upotrebljava, ali kao pomoćni glagol služi za građenje potencijala (v. 9.5.2), u kom slučaju 3. lice množine glasi *bi.*

Glagolski prilog sadašnji koristi se uglavnom u okviru uzročnog veznika *budući da* (= pošto, s obzirom na to da).

Složena vremena od *biti*

9.13.1.4. Složeni oblici glagola *biti* :

FUTUR		PERFEKT	
biću	*bićemo*	*bio/bila sam*	*bili/bile smo*
bićeš	*bićete*	*bio/bila/bilo si*	*bili/bile/bila ste*
biće	*biće*	*bio/bila/bilo je*	*bile/bile/bila su*

POTENCIJAL

bio/bila bih	*bili/bile bismo*
bio/bila/bilo bi	*bili/bile/bila biste*
bio/bila/bilo bi	*bili/bile/bila bi*

FUTUR II

budem bio/bila	*budemo bili/bile*
budeš bio/bila/bilo	*budete bili/bile/bila*
bude bio/bila/bilo	*budu bili/bile/bila*

Ukoliko prethodi subjekt ili neka druga naglašena reč, enklitika će doći ispred radnog prideva: *ja ću biti, možda ćemo biti; ja sam bio, ovde smo bili; već bih bila, svi biste bili* itd.

Futur drugi od *biti* se retko upotrebljava, pošto mu je značenje isto kao i značenje samog oblika *budem*: *kad budeš bio gotov = kad budeš gotov.*

[53] Trpnog prideva nema, pošto glagol nije prelazan. Glagolski prilog prošli glasio bi *bivši,* ali se danas ne upotrebljava u toj funkciji, nego kao pridev (*bivši, -a, -e*) u značenju 'raniji', 'nekadašnji'.

Duži i kraći oblik prezenta

9.13.2. Glagol *hteti* ima puni i enklitički oblik prezenta. Prvo lice jednine se završava na *-u*, kao i kod glagola *moći* (v. 9.6.1, 9.12):

hoću	*hoćemo*	*ću*	*ćemo*
hoćeš	*hoćete*	*ćeš*	*ćete*
hoće	*hoće*	*će*	*će*

Oblik *ću, ćeš* itd. služi isključivo za građenje futura. Oblik *hoću, hoćeš* itd. upotrebljava se u značenju 'želeti', a kao pomoćni samo u upitnom futuru (*Hoću li te videti?, Hoćete li doći?*, v. 9.6.6.2).

Negirani prezent od *hteti*

9.13.2.1. Negirani prezent ima posebne oblike:

neću	*nećemo*
nećeš	*nećete*
neće	*neće*

Ovi oblici ispred infinitiva služe za negirani futur (*Sutra neću raditi*). Ispred konstrukcije *da* + prezent imaju značenje htenja (*Neću da radim* = Ne želim da radim), mada se u govornom jeziku i ta konstrukcija čuje sa značenjem futura. Ista semantička razlika, u zavisnosti od prethodne rečenice, može se javiti i za samostalno upotrebljen glagol *hteti*:

– Hoćeš li raditi sutra? – *Neću* (= Neću raditi).
– Metni igračke na mesto! – *Neću!* (= Ne želim).

Aorist od *hteti*

9.13.2.2. Od ostalih prostih vremena donekle se upotrebljava samo aorist, sa po dva oblika:

htedoh, hteh	*htedosmo, htesmo*
htede, hte	*htedoste, hteste*
htede, hte	*htedoše, hteše*

Radni pridev: *hteo, htela, htelo,* mn. *hteli, htele, htela*

Trpni pridev: nema

Gl. prilog sadašnji: *hoteći*

Gl. prilog prošli: *htevši*

9.13.2.3. Složeni oblici od *hteti*:

FUTUR

hteću	*htećemo*
htećeš	*htećete*
hteće	*hteće*

PERFEKT

hteo/htela sam	*hteli/htele smo*
hteo/htela/htelo si	*hteli/htele/htela ste*
hteo/htela/htelo je	*hteli/htele/htela su*

POTENCIJAL

hteo/htela bih	*hteli/htele bismo*
hteo/htela/htelo bi	*hteli/htele/htela biste*
hteo/htela/htelo bi	*hteli/htele/htela bi*

FUTUR II

budem hteo/htela	*budemo hteli/htele*
budeš hteo/htela/htelo	*budete hteli/htele/htela*
bude hteo/htela/htelo	*budu hteli/htele/htela*

Položaj enklitike

Ukoliko prethodi subjekt ili neka druga naglašena reč, enklitika će doći ispred radnog prideva: futur *ja ću hteti*, itd.; perfekt *svi smo hteli*, itd.; potencijal *možda biste hteli*, itd. Negirani futur je *neću hteti*, itd., negirani perfekt *nisam hteo*, itd., negirani potencijal *ne bih hteo*, itd.

10. PRILOZI

10.1. FUNKCIJA PRILOGA

Prilozi su nepromenljive reči (osim što se neki od njih porede, v. niže, 10.6) koje određuju (modifikuju) pojedinu reč ili celu rečenicu. Rečenične priloge imamo npr. u: **Rečenični prilozi**

Ukratko, cilj je postignut.
Srećom niko nije povređen.
Vi ste *verovatno* negde pogrešili[54].

Prilog najčešće određuje **glagol**, kao u:

Svedok je govorio *tiho* i *ubedljivo*

a može takođe da određuje **pridev**, kao u:

Zaključak je *potpuno* jasan

ili drugi **prilog**, kao u:

Vratio se *vrlo* rano.

Pored toga, prilozi za količinu mogu stajati uz imenicu ili imeničku zamenicu, o čemu vidi sledeći odeljak.

10.2. ZNAČENJE PRILOGA

Po značenju prilozi se obično dele na: **Podela po značenju**

– priloge za **mesto**, npr. *ovde, tamo, blizu, gore, dole, uvis, napred, naokolo, mestimično* itd., uz upitne priloge kao *gde, kud(a), odakle* itd.;

---

[54] Ovakve priloge neki gramatičari svrstavaju među rečce (v. 13.1), ali time rečce postaju nesrazmerno velika kategorija. Razlog za svrstavanje među priloge vidimo i u tome što mnogi rečenični prilozi nastaju od srednjeg roda prideva, dakle kao i oni koji određuju pojedine reči (v. 10.2): takvi su *verovatno, očigledno, sigurno, nesumnjivo, neosporno, navodno, jednostavno, konačno* i drugi. Često jedan isti prilog, zavisno od konteksta, može odredivati rečenicu (npr. *To* ***jednostavno*** *nije tačno*) ili pojedinu reč (npr. *Zadatak se rešava* ***jednostavno***).

– priloge za **vreme**, npr. *sad(a), nekad(a), sutra, dugo, davno, često, odmah, večeras, zimi, noću, lane, povremeno* itd., uz upitne priloge kao *kad(a), otkad(a), dokle* itd.;

– priloge za **način**, npr. *tako, nekako, uspešno, pažljivo, lako, neprimetno, junački, stojećki* itd., uz upitni *kako*;

– priloge za **količinu**, npr. *malo, mnogo, pomalo, nekoliko, suviše, dosta, sasvim, nedovoljno* itd., uz upitni *koliko*;

– priloge za **uzrok**, npr. *zato, otuda, stoga*, uz upitni *zašto*.

Neodređena (neodbrojana) količina se u srpskom, mnogo češće nego pridevima, iskazuje prilozima za količinu uz koje stoji imenica ili imenička zamenica u genitivu, npr. *mnogo ljudi, malo vode, previše uzbuđenja, nekoliko pisama, mnogo toga, dosta svega* i slično. **Prilozi uz imenicu**

10.3. PRILOZI PO POSTANKU

Najveći deo priloga postao je od drugih vrsta reči. Oni koji su nastali od prideva najčešće imaju oblik srednjeg roda jednine prideva, npr.: **Prilozi od prideva**

PRIDEV	PRILOG
brz avion	*brzo* leti
lepa devojka	*lepo* si govorio
daleko mesto	odlazim *daleko*
mirno dete	sedi *mirno*

Tako postaju i od glagolskih trpnih prideva, npr. *opravdano* (se buni), *preterano* (glasan), *uvređeno, oduševljeno* i sl.

Od prideva na *-ski* (*-čki,- ški*) prilog je jednak muškom rodu jednine (s kratkim krajnjim *-i* namesto dugoga u pridevu), npr. (borio se) *lavovski*, (on živi) *carski, matematički* (tačan), *vraški* (teško).

10.4. PRILOŠKI SISTEMI

Mnogi prilozi imaju zajedničke osnove sa **zamenicama**. Trojni sistem koji smo videli kod pokaznih zamenica, sa osnovama *ov-* (za blizinu govorniku), *t-* (za blizinu sagovorniku) i *on-* (za udaljenost od obojice), javlja se i u prilozima za mesto:

Osnove *ov-*, *t-*, *on-*

gde?	*ovde*	*tu*	(*onde*), *tamo*
(*kamo?*),*kud*(*a*)?	*ovamo*	*tamo*	*onamo*
kud(*a*)? (= kojim putem?)	*ovuda*	*tuda*	*onuda*

Prilozi za mesto

Kao što se vidi iz upitnih priloga u prvoj koloni, prilozi u prvom horizontalnom redu iskazuju mesto u prostoru (npr. *Ja sam ovde*), oni u drugom redu cilj kretanja (npr. *Dođi ovamo*), oni u trećem redu put kojim treba proći (npr. *Prođi ovuda*). Pravilnost sistema narušena je u dve tačke. Prvo, oblik *tamo* više ne označava samo cilj kretanja nego i (udaljeno) mesto, namesto priloga *onde* koji se danas oseća kao zastareo ili knjiški.[55] Drugo, upitni prilog *kuda*? više ne znači samo 'kojim putem?' nego i 'prema kom cilju?', namesto priloga *kamo*, koji je danas pretežno hrvatski.

Prilozi za način

10.4.1. Iste tri osnove srećemo u prilozima za način i onima za količinu:

kako?	*ovako*	*tako*	*onako*
koliko?	*ovoliko*	*toliko*	*onoliko*

[55] Ova razlika počela je da se gubi i kod upitnih priloga (prva kolona) i kod onih za blizinu (druga kolona), pa su u govoru česti oblici kao *Gde ideš?* ili *On je došao ovde*. Gramatike, međutim, priznaju kao pravilne samo oblike za cilj kretanja, dakle *Kuda (kamo) ideš?* i *On je došao ovamo*.

Primera radi, nastavnik će reći *Ovako se piše* o rečima koje je sam napisao na tabli, *Tako se piše* gledajući ono što učenik piše u svesci, *Onako se piše* pokazujući na svesku nekog drugog, daljeg učenika. *Ovoliko novca* odnosilo bi se na novac koji držim u ruci, *toliko novca* na novac mog sagovornika, *onoliko novca* na novac koji je daleko od obojice, ili koga se sećamo iz prošlosti. Kada prostorni odnosi nisu precizirani, upotrebiće se prilozi *tako* i *toliko*, npr.:

Kako je želeo, *tako* mu se i dogodilo.
Primera ima *toliko* da ih je teško nabrojati.

10.4.2. Sa istim prvim delovima koje smo videli u neodređenim zamenicama u 7.6 imamo i nekoliko priloga za mesto, vreme i način: **Prilozi na *ne-*, *ni-*, *i-*, *sva-***

gde?	kud(a)?	kad(a)?	kako?
negde	nekud(a)	nekad(a)	nekako
(svagde), svud(a)	(svukuda), svud(a)	(svagda), uvek	svakako
nigde	nikud(a)	nikad(a)	nikako
igde	ikud(a)	ikad(a)	ikako

Prilozi u prvoj koloni pokazuju mesto, a u drugoj cilj kretanja. Umesto sistemskih oblika *svagde* i *svukud(a)* danas se mnogo češće upotrebljava prilog *svud(a)*. U trećoj koloni, *svagda* je uglavnom zastarelo, ustupajući mesto prilogu *uvek*.

Prilozi u četvrtom redu upotrebljavaju se s dvostrukom negacijom: **Odrečni prilozi**

Ne vidim ga nigde.
Ne idem nikuda.
Nikada ga nisam video.
To nikako ne želim.

Prilozi u petom redu javljaju se u pitanjima ili u pogodbenim rečenicama:

Jesi li ga igde video?
Ako ikuda pođeš...

Hoće li se to ikad završiti?
Da sam ikako mogao, došao bih.

10.5. SLOŽENI PRILOZI

Složeni prilozi uglavnom nastaju spajanjem predloga s nekom drugom vrstom reči. To može biti predlog + imenica, npr. *dogodine, izjutra, smesta, začudo, pobogu, uvis, nizbrdo, predveče, usput* (od *uz put*) itd.; predlog + pridev, npr. *naveliko, izdaleka, ubuduće, ukratko, doskora* itd.; predlog + prilog, npr. *zamalo, unazad, odranije, naovamo, otad* (i *od tada*); predlog + zamenica, kao u *zatim, potom, stoga, nadasve* itd.

Prilozi s predlogom

Neki prilozi za mesto u spoju s predlogom menjaju oblik. Tako,

UMESTO	KAŽE SE
**do gde*	*dokle*
**od gde*	*odakle*
**do ovde*	*dovde*
**od ovde*	*odavde*
**do tu*	*dotle*
**od tu*	*odatle*
**od dole*	*odozdo*

Slično tome, mada je moguć spoj *do tamo*, češće se kaže *donde*; umesto retkog *od tamo* bolje je *odande*, a pored *odgore* imamo oblik *odozgo*.

10.6. POREĐENJE PRILOGA

Mogu se porediti svi prilozi koji su nastali od opisnih prideva. Komparativ je uvek jednak komparativu srednjeg roda prideva, a superlativ superlativu srednjeg roda (dakle s dodatkom prefiksa *naj-* komparativu). Primera radi, od priloga koje smo naveli u 10.3,

komparativ i superlativ bi glasili *brže/najbrže, lepše/najlepše, dalje/najdalje, mirnije/najmirnije.*

Nepravilna komparacija

S promenjenom osnovom su komparativ i superlativ od *dobro* (*bolje/najbolje*), *loše* ili *rđavo* (*gore/najgore*), *mnogo* (*više/najviše*), *malo* (*manje/najmanje*). Od priloga *blizu* stepeni poređenja su *bliže* i *najbliže.*

11. PREDLOZI

Predlozi stoje ispred imenice ili zamenice i izražavaju različite (prostorne, ali i vremenske i druge) odnose prema njoj. Uglavnom su nenaglašeni (proklitike), jer čine akcenatsku celinu sa sledećom rečju. Jedino predlog *radi* (i ponekad *uprkos*) može doći i posle imenice ili zamenice, npr. *sebe radi* (= *radi sebe*).

Predlozi u srpskom ne mogu doći ispred glagola.[56]

11.1. PRAVI I NEPRAVI PREDLOZI

Pravim predlozima nazivamo one reči koje se upotrebljavaju isključivo u funkciji predloga. Nepravi su oni koji su sekundarno stekli funkciju predloga, a inače pripadaju nekoj drugoj vrsti reči. Njih možemo podeliti u četiri grupe:

Predlozi i prilozi

(a) Prilozi koji su istovremeno i predlozi, npr. *pre, posle, blizu, preko*[57], *širom* i dr. Uporedimo ih u jednoj i drugoj funkciji:

PRILOG	PREDLOG
Posle smo otišli na večeru.	Naći ćemo se *posle* časa.
Park je tu *blizu*.	Park je *blizu* moje kuće.
Pređi *preko*, molim te.	Ona se nagla *preko* stola.

Imenice s vrednošću predloga

(b) Imenice koje mogu postati predlozi, npr. *mesto, kraj, duž, put* i dr. Primeri: *Uradiću to ja mesto tebe* (= umesto tebe); *Sedeli smo kraj puta* (= pored puta); *Podoše duž reke* i sl.

---

[56] Ne spadaju u standardni jezik spojevi *za* sa infinitivom, kakvi se mogu čuti u govoru, npr. *za poneti* (u pekarama i sl.) ili *to je bilo za očekivati* (pravilno: *to se moglo očekivati*).

[57] S dugosilaznim akcentom (*prêko*) kao prilog, nenaglašeno kao predlog.

(c) Imenice u instrumentalu, kao u: **Instrumental**

Tokom vožnje su razgovarali.

Krug se crta *pomoću* šestara.

Povodom stogodišnjice objavljeno je dosta članaka,

tako *i prilikom, putem, posredstvom* i dr.

(d) Složeni predlozi, u kojima je na prvom mestu pravi predlog, a na drugom predlog ili imenica, npr. *između, ispred, navrh, nakraj, namesto, umesto, uoči, posred* itd. **Složeni predlozi**

11.2. IZBOR PADEŽA

Za svaki predlog nužno je znati koji padež zahteva, tj. u kom padežu mora stajati imenica ili zamenica posle njega. Poneki predlozi uzimaju po dva ili tri padeža, u zavisnosti od značenja.

Predlozi s jednim padežom

Velika većina predloga ide s **genitivom**. To su: *bez, blizu, van, do, duž, zbog, iz, iza, izvan, između, iznad, ispod, ispred, kod, kraj, mesto, mimo, navrh, nakon, nakraj, nasred, od, oko, osim* (*sem*), *pokraj, poput, pored, posle, pre, preko, protiv, radi, uvrh, umesto, uoči* i još nekoliko ređih. Svi nepravi predlozi idu s genitivom, osim *uprkos* i *nasuprot*, koji idu s dativom–lokativom (ali katkad i oni s genitivom).

Samo s **dativom–lokativom** idu *k*(*a*), *pri* i *prema*.

Samo s **akuzativom** idu *uz, niz* i *kroz*.

11.2.1. Predlozi s dva padeža:

Sa instrumentalom i genitivom

– Predlog *s*(*a*) ide sa **instrumentalom** kad odgovara na pitanje *s kim, s čim*, npr. *došao je sa ocem, supa s rezancima, sukobio se s mnogim teškoćama*. Ide s **genitivom** kad odgovara na pitanje *odakle*, npr. *dolazim s puta, crepovi padaju s krova*.

S lokativom i akuzativom

– Predlozi *na, o, po* idu s **lokativom** kad znače mesto gde se nešto nalazi, npr. *čaša je na stolu, biću na*

aerodromu, dugme visi o koncu, ili kretanje unutar nekog prostora, npr. *hodao je po sobi.* Idu sa **akuzativom** kad znače cilj kretanja, npr. *ostavi čašu na sto, idem na aerodrom, okačiči torbu o ekser, idem po vodu.*

– Predlozi *nad, pod, pred, među* idu sa **instrumentalom** kad znače mirovanje, npr. *oblaci nad gradom, pas spava pod stolom, sedeli su pred kućom, medu optuženima je i jedna žena.* Idu sa **akuzativom** kad znače cilj kretanja, npr. *nagnuo se nad reku, mačka se zavukla pod sto, izašli su pred kuću, idem među divljake.* — **Sa instrumentalom i akuzativom**

11.2.2. Predlozi sa tri padeža:

– Predlog *za* ide sa **instrumentalom** kad znači *iza,* npr. *Grad mi je bio za ledima,* ili kad označava praćenje, kretanje nečijim tragom, npr. *On ide napred a ja za njim.* Ide sa **akuzativom** kad označava cilj kretanja, npr. *Gledao sam ih dok nisu zašli za ugao.* Ide s **genitivom** kad označava vreme trajanja, kao u izrazu *za života* (= dok je [neko] bio živ). — **Sa instrumentalom, akuzativom i genitivom**

– Predlog *u* ide s **lokativom** kad znači mesto gde se nešto nalazi, npr. *zec u šumi, poglavlje u knjizi.* Ide sa **akuzativom** kad znači cilj kretanja, npr. *Zec pobeže u šumu.* Ide s **genitivom** u značenju pripadnosti, npr. *svadbeni običaji u Srba.* (U ovom poslednjem značenju danas je običniji predlog *kod.*) — **S lokativom, akuzativom i genitivom**

11.2.3. Primetimo još da postoji korelacija između predloga *u* i *iz,* odnosno *na* i *sa* (+ genitiv). U oba slučaja prvi predlog (s lokativom) označava prisustvo u nekoj tački ili (sa akuzativom) kretanje ka toj tački; drugi predlog (s genitivom) znači udaljavanje od te tačke ili ukazuje na poreklo iz nje. Primeri: — ***U* prema *iz*, *na* prema *sa***

Jedemo *u* restoranu.	Dolazim *iz* restorana.
←- - - - - - - - - - →	
Idemo *u* restoran.	Moj poznanik *iz* restorana.

Igramo *na* stadionu.	Dolazim *sa* stadiona.
←- - - - - - - - - - →	
Idemo *na* stadion.	Moj poznanik *sa* stadiona.

12. VEZNICI

Veznici služe za označavanje veze među rečenicama, kao i među rečeničnim delovima. Pored onih koji su isključivo veznici, npr. *i, a, ili, da, ako, dok, čim, jer, mada* itd., neki funkcionišu i kao prilozi, pa ih nazivamo **nepravim veznicima**. Takvi su *kad*(*a*), *kako, već, pošto, samo, zato* i još nekoliko redih. Primera radi, *kad*(*a*) je prilog u *Kad se vraćaš?* a veznik u *Razgovaraćemo kad se budem vratio.*

Veznički izrazi

U funkciji veznika javljaju se i skupovi od dve, tri ili više reči, npr. *kao što, tek što, zato što, kao da, a da, budući da, ma kako, ma koliko, kako god, koliko god, osim ako, pa ipak, pa makar, a kamoli, zbog toga što, pored toga što, s obzirom* (*na to*) *da, bez obzira* (*na to*) *što* itd.

12.1. VRSTE VEZNIKA

Prema vrsti rečenica koje povezuju, veznici mogu biti **naporedni** (koordinativni, konjunktori) ili **zavisni** (subordinativni, subjunktori). Prve prema značenju delimo na:

Vrste naporednih veznika

– **sastavne** (kopulativne), npr. *i, pa, te, ni/niti*: ovaj poslednji dolazi u odrečnim rečenicama, u paru s još jednim *ni/niti* ili nekom drugom negacijom;

– **rastavne** (disjunktivne), npr. *ili* (često u paru, *ili...ili*), *bilo...bilo* (uvek u paru), *odnosno*;

– **suprotne** (adverzativne), npr. *a, ali, nego, već*;

– **zaključne** (konkluzivne), npr. *dakle, stoga, zato.*

Zavisni veznici dele se na osnovu vrste zavisnih rečenica koje uvode na vremenske, uzročne, namerne, dopusne i druge, o čemu će biti više reči u poglavlju 21.

12.2. VEZNIK DA

Veznik s najširom i najraznovrsnijom upotrebom bez sumnje je zavisni veznik *da*.[58] On se prvenstveno javlja u izričnim (objekatskim i subjekatskim) rečenicama, npr.:

Javio mi je *da* će zakasniti.
Vidi se *da* nemaš iskustva.

ali i u namernim rečenicama kao:

Priđite *da* vas pogledam.

u posledičnim kao:

Toliko je vruće *da* se asfalt topi.

u pogodbenim irealnim za prošlost i u jednoj varijanti pogodbenih za sadašnjost, npr.:

Da se nije izmakao, poginuo bi.
Pomogao bih vam *da* mogu (= kad bih mogao).

u ponekim vremenskim kao:

Ima tri nedelje *da* nisam izašao iz kuće.

u konstrukcijama koje izražavaju želju, predlog, ili energičnu naredbu:

Da se odmorimo malo.
Da se nisi makao!

uz upitne reči kao izraz nedoumice, npr.:

Šta *da* se radi?
Kako *da* mu pomognemo?

12.2.1. Struktura *da* + prezent uz modalne glagole je ekvivalentna infinitivu, npr. *Možemo da uđemo* (= možemo ući); *Nisi smeo to da radiš* (= nisi to smeo raditi). U mnogim slučajevima, bar u ekavskim govorima, ona je daleko običnija, npr. *Hoću da spavam; Boje se da priznaju istinu; Nije stigla da se odmori*: infinitiv bi ovde zvučao arhaično ili kao kroatizam.

***Da* + prezent umesto infinitiva**

[58] Kao i većina jednosložnih veznika, *da* je nenaglašeno (osim u spoju *da li*): po tome se razlikuje od potvrdne rečce *dä* ili *dâ* (v. 13.2).

12.2.2. U upotrebi katkad je teško razgraničiti veznik *da* od veznika *što*. U principu, rečenica uvedena sa *da* je izrična (iskazna) a ona sa *što* uzročna, jer *da* prvenstveno uvodi tvrdnju ili nešto što tek treba da se ostvari, a *što* gotovu činjenicu: *Da i* ...

Čujem *da* se Petar vratio.
Dobro je *što* se Petar vratio.

Katkad se oba veznika mogu naći u istom kontekstu, s minimalnom razlikom u značenju, npr.

Žali se *da* su ga zaboravili (= on tvrdi, sa žaljenjem, da su ga zaboravili).
Žali se *što* su ga zaboravili (= on se žali zato što su ga zaboravili).

U govoru se neretko čuju oblici kao *Šteta je da niste došli* ili *Ovaj metod ne samo da je lakši nego je i prijatniji*, za koje bi većina gramatičara rekla da su pravilniji s veznikom *što*.

12.3. OSTALI VEZNICI

Što, i ređe *da*, u kombinaciji s pokaznom zamenicom srednjeg roda *to* u odgovarajućem padežu služe kao nominalizatori, kada treba zavisnu rečenicu u imeničkoj funkciji (subjekta, objekta, dopune) uvesti u upravnu. Primeri: **...o i da kao nominalizatori**

To što voli da crta još ne znači da će biti slikar.
Petlići se raspoznaju po *tome što* se tuku.
Nije bilo reči o *tome da* kandidati sami sebe predlažu.

12.3.1. Veznici *kao* i *nego* povezuju reči, dok im se za uvođenje rečenica dodaje *što*, odnosno *da*, zavisno od značenja. Primeri za jednu i drugu funkciju:

(a) Zaposlio se *kao* prodavac.
(b) Došao sam *kao što* sam obećao.
Veje *kao da* nikada neće prestati.
(a) Imaš više sreće *nego* pameti.

(b) Platio si više *nego što* je trebalo. *Nego što, nego da*
Bolje je da se vratimo *nego da* uzalud čekamo.

Predlog *osim* postaje veznik u spoju sa *što*:

Nije uradila ništa, *osim što* je obrisala prašinu.

I vezniku *tek* dodaje se *što* kada uvodi rečenicu, ali uz promenu značenja. Sámo *tek* upućuje na radnju koja kasni, npr.: *Tek što*

Mogu da dođem *tek* iduće nedelje.
Tek sam danas saznao za nesreću.

dok je *tek što* ekvivalentno sa *čim*, tj. ukazuje na kratkoću vremenskog razmaka:

Tek što sam zaspao, probudio me je telefon.

12.3.2. Veznik *i* ima osnovno značenje spajanja, kako među rečima (*juče i danas*) tako i među rečenicama (*Uključio sam peć i sada je toplo*). Treba ga razlikovati od rečce *i* sa značenjem 'takođe', kao u:

I danas će padati kiša.
Slično dejstvo ima *i* azotna kiselina.

12.3.3. Kad god postoji semantička razlika između dve rečenice, makar i bez izričitog suprotstavljanja, umesto *i* upotrebiće se adverzativni veznik *a*, npr.: **A umesto i**

U Novom Sadu je pet stepeni, *a* u Beogradu sedam.
Mališan recituje *a* njegova sestra peva.

A će se takođe upotrebiti kad spajamo dve potvrdne rečenice od kojih druga sadrži rečcu *i* (= takođe), ili dve odrečne od kojih druga sadrži veznik *ni*:

Juče je padala kiša, *a* i danas će (*a* padaće i danas).
Juče nije padala kiša, *a* ni danas neće (*a* neće ni danas).

Spoj *a da* upotrebljava se za isključne rečenice,

analogno nemačkom *ohne dass*, francuskom *sans que* i sl.[59], ali uz negirani glagol:

Prešao je granicu *a da* mu nisu tražili pasoš.

12.3.4. Veznik *ni* ima duži oblik *niti*, koji nije mnogo uobičajen u spajanju reči: *Ni i niti*

Nisu sačuvani njegovi portreti *ni*(*ti*) fotografije.

ali je obavezan u spajanju rečenica:

Nemam zaštitnika *niti* mi je potreban.

12.3.5. Veznik *pa* označava redosled (npr. *Operi prednje pa zadnje staklo*) ili uzročno-posledični odnos (*Radili su pa se umorili*) i služi u nabrajanju (*Najbliži Suncu je Merkur, pa Venera, pa Zemlja...*); često se kombinuje s predlogom *do* (*od petka pa do ponedeljka; Vodio je loptu od centra pa [sve] do gol-linije*). Za upotrebu *pa* kao rečce vidi niže, 13.4.4. *Veznik pa*

[59] Pod uticajem stranih oblika javlja se i u srpskom *bez da* (*Prešao je granicu bez da su mu tražili pasoš*), ali je taj oblik nedopušten u standardnom jeziku.

13. REČCE

13.1. DEFINICIJA

Rečce (partikule, čestice) veoma su heterogena grupa reči, sastavljena uglavnom od reči koje se ne daju svrstati u ostalih devet vrsta, ili od onih koje su u starijim gramatikama uključivane među priloge ili među veznike. U ovoj gramatici priznali smo prilozima mogućnost da određuju i cele rečenice (v . 10.1), čime se broj partikula donekle smanjuje.

Po značenju, rečce možemo podeliti na sledeće podvrste: rečce za potvrđivanje ili odricanje, upitne rečce i ostale rečce.

13.2. REČCE ZA POTVRĐIVANJE ILI ODRICANJE

Za **potvrđivanje** odnosno **odricanje** služe rečce *da* odnosno *ne*. Ova druga ima isti oblik bilo da stoji za sebe (npr. *Hvala, ne,* u odgovoru na ponudu) ili da služi za negiranje glagola (npr. *Ne pušim*).

13.3. UPITNE REČCE

Rečca *li*

Za građenje **upitnih rečenica** služi rečca *li*, posle glagola (*Mogu li da uđem?*) ili ispred njega, u spoju *da li* (*Da li mogu da uđem?*). Posle upitne reči izražava neizvesnost, npr.:

> Koliku li platu ima ministar? (= Pitam se koliku platu ima...)
> Gde li sam ostavio ključeve?

Rečca *zar*

Upitna rečca *zar* izražava čuđenje (*Zar je već podne?*), služi za pitanja na koja se očekuje odrečan

odgovor (*Zar želiš da nastradaš?*), odnosno potvrdan odgovor ako je pitanje u odrečnom obliku (*Zar nisam lep?*).

13.4. OSTALE REČCE

Rečca *nek*(*a*), s glagolom u 3. licu jednine ili množine, izražava želju (*Neka nam nova godina bude srećnija*), odnosno služi za ekvivalent imperativa u trećem licu (v. 9.5.1). *Nek(a)*

13.4.1. Za pokazivanje, odnosno privlačenje pažnje, služe rečce *evo, eto, eno*. One obrazuju sistem vezan za blizinu prvom, drugom, odnosno trećem licu, analogan onom koji smo videli kod pokaznih zamenica (7.3) i kod priloga (10.4.1). Imenica ili zamenica posle njih obično stoji u genitivu. Primeri: *Evo, eto, eno*

Evo me, stigao sam.
Eto šta si uradio!
Eno tvog auta, tamo na kraju parkinga.

13.4.2. Značenje neograničenog izbora ili koncesivnosti imaju partikule koje smo videli u spoju sa zamenicama (7.6.4) ili s prilozima: ispred zamenice ili priloga dolazi *ma* (*ma koji, ma gde*), iza zamenice odnosno priloga *god* (*koji god, kako god*), u oba položaja *bilo* (*bilo kakav = kakav bilo, bilo kako = kako bilo*). Takvo značenje može imati i *makar* (*makar koji, makar kako*), pored toga što je koncesivni veznik, u rečenicama kao *Ne povlačim se makar me ubili.* *Ma, god, bilo, makar*

13.4.3. Različite vrste stava prema radnji, potvrđivanja, isticanja, neizvesnosti, sumnje, suprotnosti itd. iskazuju rečce srodne s prilozima, kao što su *baš, upravo, taman* (npr. *Baš sam tebe tražio*), *možda, valjda* (npr. *Možda se varam*), *ipak, međutim, doduše* (adverzativne, npr. *Ipak se okreće* = ital. *Eppur si muove*), *čak, štaviše* (npr. **Rečce srodne s prilozima**

Popeo se čak na Himalaje; Nije hladno, štaviše vruće mi je), *bar* ili *barem* (npr. *Trebaće ti bar pola sata hoda*), *ionako* (npr. *Ne smeta što je rasprodato, ionako nemam para*), *zbilja* (osnovno značenje 'zaista', ali češće za uvođenje nove teme, npr. *Zbilja, šta je bilo s tvojom diplomom?*), *naime* (za bliže objašnjenje prethodno rečenog, npr.: *Lekove treba uzimati uz jelo. Naime, lekari kažu...* itd.), *uostalom, najzad* i druge.

13.4.4. Uzvicima slične, afektivno obojene jesu rečce *ama, ta* (pre svega u funkciji emfatičnog oslovljavanja, npr. *Ama čoveče, slušaj me! Ta vi se šalite!*), *ma* (najčešće u izrazu *Ma nemoj[te]?* koji znači iznenađenje, a još češće ironičnu nevericu), *ala* (za divljenje, npr. *Ala je lepa ova bašta!*), *pa*, s više značenja: čuđenje, negodovanje (*Pa zar sam ja za to kriv? Pa dokle ti misliš da čekamo?*), energično potvrđivanje (*Pa naravno!*), popuštanje (*Pa dobro, neka bude po tvome*), neodlučnost, zbunjenost (u odgovorima na pitanja: – *Kako si pocepao košulju?* – *Pa... ne znam*) i drugo. Za veznik *pa* v. gore, 12.3.5. Afektivne rečce

13.4.5. Među rečce se mogu uvrstiti i **poštapalice** – reči čija je funkcija samo da popune pauze u govoru. Najčešća je *ovaj* (od pokazne zamenice, ali uvek u tom obliku), npr.:

> Hteo sam, ovaj, da pitam da li je danas, ovaj, bilo nekih poruka za mene...

Slično se upotrebljavaju i neki glagolski oblici kao *znaš, znači, kaže* (u prepričavanju tuđeg govora) i drugi.

14. UZVICI

Uzvici ne ulaze u sintaktičke veze s drugim rečima, nego ili stoje za sebe ili se prema ostatku rečenice odnose kao dve naporedne rečenice jedna prema drugoj (npr. *Jao, pogrešio sam*), katkad praćeni rečcom *pa* (*Oho, pa ovo je ukusno*). Mogu se podeliti na tri grupe: uzvici koji izražavaju osećanja, uzvici za dozivanje i onomatopeje.

14.1. UZVICI KOJI IZRAŽAVAJU OSEĆANJA

Smeh označavaju *ha-ha, ho-ho, hi-hi, he-he* (dvaput ili triput ponovljeni, odvojeni crticama ili zapetama), žalost ili bol *jao* (s varijantama *jaoj, joj, ajaoj, ajoj*), jadikovanje *avaj, kuku* i danas uglavnom regionalno *lele*, iznenađenje *(i)ju*. Ostali, kao *a, e, o* (sva tri s dugim vokalom), *ah, aha, eh, ih, oh, oho, uh, uf, hm, opa* itd., mogu izražavati različite emocije, zavisno od konteksta i situacije. Treba zapaziti da se u *ah, eh, ih, oh, uh* glas *h* uvek izgovara, a da *a, o, u* nisu njihove varijante, nego posebni uzvici.

14.2. UZVICI ZA DOZIVANJE

Uzvici za dozivanje, skretanje pažnje ili podsticanje: *alo* (*halo*: uobičajeno i kao početak telefonskog razgovora), *ej* (*hej*), *glȅ* (po postanku skraćen oblik od *gledaj*), *nâ* (pri pružanju nečega, sa značenjem 'uzmi'), *pst* (upozorenje da treba ćutati, ili tiho dozivanje), *dȅ* itd. *Hô-rȕk* je uzvik za usklađivanje pokreta pri podizanju tereta ili nekom drugom kolektivnom radu. Životinjama se upućuju uz-

vici *ajs* (pri gonjenju stoke), *pi-pi-pi* (ponovljeno više puta, pri hranjenju živine), *mac-mac-mac* (dozivanje mačke), *šic* (teranje mačke), *iš* (teranje živine i drugih ptica) itd.

14.3. ONOMATOPEJE

Onomatopeje, kao *bum, dum, tras* (udarci), *zvrrr* (električno zvonce ili telefon), često jednake osnovi odgovarajućeg onomatopejskog glagola, kao *tres, pljus, kvrc, škljoc, fiju* (vidi u rečniku *tresnuti, pljusnuti, kvrcnuti, škljocnuti, fijukati*). Životinjske glasove podražavaju *av*(*-av*) (lajanje), *grrr* (režanje), *m*(*i*)*jau* ili *m*(*i*)*jao* (maukanje), *dživ-dživ* (cvrkutanje), *bee* ili *be-e-e* (blejanje), *kukuriku* (kukurikanje) i drugi.

TVORBA REČI

Kao i drugi slovenski jezici, srpski se u znatnoj meri koristi tvorbom radi obogaćenja rečnika. Najplodniji tvorbeni postupak je **sufiksacija**, u manjoj meri se koriste **prefiksacija** i **slaganje** (kompozicija), a samo izuzetno se javlja **konverzija** (pretvaranje, preobrazba).

15. SUFIKSACIJA

Termin **sufiksacija** obično shvatamo kao sinonim za **izvođenje** (derivaciju), mada u širem smislu i prefiksacija predstavlja izvođenje. Sufiksacijom, tj. dodavanjem sufiksa osnovi, vrsta reči se može promeniti, npr. kad od imenice *rat* dobijemo pridev *rat-ni*, glagol *rat-ovati*, ali može i ostati ista, kao u *mleko, mlek-ar, mlek-ara* (sve tri su imenice).

Višeznačnost sufiksa

Nema mnogo sufiksa sa samo jednim, specifičnim značenjem. Češći su oni višeznačni, kao recimo sufiks *-ica*, koji može služiti za izvođenje ženskog roda od muškog (*kralj – kraljica*), može biti deminutivni (*kuća – kućica*), može označavati ljudsko biće muškog ili ženskog roda (*pijanica*), predmet (*lojanica* = lojana sveća), apstraktan pojam (*olakšica* od glagola *olakšati*), broj (*petica*) i mnogo šta drugo.

15.1. FONETSKE ALTERNACIJE

Na spoju između osnove i sufiksa može doći do različitih glasovnih promena, kakve smo videli u prvom delu (3.5), koje menjaju oblik osnove, a katkada i samog sufiksa. To su sledeće promene:

– **jednačenje po zvučnosti**: *golub* + *-če* → *golupče, Englez* + *-kinja* → *Engleskinja, belež*(*iti*) + *-ka* → *beleška; top* + *-džija* → *tobdžija, primet*(*iti*) + *-ba* → *primedba;*

– **jednačenje po mestu izgovora**: *stan* + *-beni* → *stambeni, pas* + *-če* → *pašče, danas* + *-nji* → *današnji;*

– **gubljenje suglasnika**: *kost* + *-ka* → *koska, lut*(*ka*) + *-če* → *luče, krst* + *-ni* → *krsni;*

– **prelazak *l* u *o*** : *sel*(*o*) → + *-ce* → *seoce*, *sel*(*o*) + *-ski* → *seoski*, *del*(*iti*) + *-ba* → *deoba*, *bran*(*iti*) + *-lac* → *branilac*, genitiv *branioca;*

– **palatalizacije** k → č, g → ž, h → š, c → č, s → š, z → ž: *uzrok* + *-ni* → *uzročni*, *krug* + *-ić* → *kružić*, *greh* + *-an* → *grešan*, *zec* + *-ica* → *zečica*, *ukras*(*iti*) + *-avati* → *ukrašavati*, *izraz*(*iti*) + *-avati* → *izražavati;*

– **jotovanje** t → ć, d → đ, l → lj, n → nj, p → plj, b → blj, v → vlj, m → mlj: *prut* + *-je* → *pruće*, *medved* + *-ji* → *medveđi*, *sel*(*o*) + *-*(*j*)*ak* → *seljak*, *kamen* + *-je* → *kamenje*, *snop* + *-je* → *snoplje*, *žab*(*a*) + *-ji* → *žablji*, *drv*(*o*) + *-je* → *drvlje*, *Rim* + *-*(*j*)*anin* → *Rimljanin*.

Višestruke alternacije

Dve ili više fonetskih alternacija mogu se kombinovati u istoj izvedenici. Tako na primer imamo:

list + *-je* → **lisće* (jotovanje) → *lišće* (jednačenje po mestu izgovora);

drug +*-stvo* → **družstvo* (palatalizacija) → **drušstvo* (jednačenje po zvučnosti) → *društvo* (gubljenje suglasnika).

Varijante sufiksa *-ski*

15.1.1. Raznolikošću fonetskih promena naročito se ističe pridevski sufiks *-ski*, koji zavisno od završetka osnove može steći i oblike *-ški*, *-čki* ili *-ki*. Svaki od tih oblika može nastati različitim putevima, kao što pokazuju sledeći primeri:

sport + *-ski*			*sportski*
tenis + *-ski*	(**tenisski*)		*teniski*
Francuz + *-ski*	(**francuzski*	**francusski*)	*francuski*
varoš + *-ski*	(**varošški*)		*varoški*
stalež + *-ski*	(**staležški*)		*staleški*
knjig(*a*) +*-ski*	(**knjižski*	**knjišski*)	*knjiški*
Vels + *-ski*	(**velšski*)		*velški*
Čeh + *-ski*	(**češski*)		*češki*
Njujork + *-ski*	(**njujorčski*	**njujoršski*)	*njujorški*
Beč + *-ski*	(**bečski*)		*bečki*
junak + *-ski*	(**junačski*)		*junački*
lovac + *-ski*	(**lovačski*)		*lovački*
mladić + *-ski*	(**mladićski*)		*mladićki*
Suec + *-ski*	(**suecski*)		*suecki*

Nepostojano *a*

Pojedini imenički i pridevski sufiksi mogu imati nepostojano *a*. Takvo *a* je u gramatici poželjno označiti na poseban način, npr. stavljanjem u zagradu, jer ukoliko je *a* stalno, posredi je sasvim drugi sufiks, drukčije promene i značenja. Primera radi, nije isti sufiks -(*a*)*k* u *ùčinak*, gen. *ùčinka* (od glagola *učiniti*) i sufiks -*āk* u *zèmljāk*, gen. *zemljáka* (od *zemlja*); nije isti pridevski sufiks -(*a*)*n* u *plodan, plodna, plodno* i sufiks -*an* u *zvezdan, zvezdana, zvezdano*.

15.2. IMENIČKI SUFIKSI

Od nekoliko stotina imeničkih sufiksa, ovde ćemo ukazati samo na nekoliko desetina najčešćih i najrasprostranjenijih. Shodno onome što smo gore rekli o višeznačnosti sufiksa, primetiće se da se pojedini sufiksi javljaju u više raznih grupa po značenju.

Sufiksi i rod

Među sufiksima za ljudska bića, velika većina se odnosi na muškarce. Odgovarajući izrazi za žene uglavnom se prave od muških, dodavanjem sufiksa koje zovemo mocionima (v. niže 15.2.6). Poneke imenice važe jednako za oba roda (pre svega one na -*ica* i -*lica*, v. 15.2.3), dok za neke (npr. *borac, debeljko, glavonja*) uopšte nema ženskog oblika.

Slovom *a* u zagradi označavamo nepostojano *a*.

15.2.1. Sufiksi za vršioca radnje (nomina agentis)

-(a)c, npr. *pisac* (G *pisca*), *borac, trgovac, prodavac* itd.

-l(a)c: *nosilac* (G *nosioca*, mn. *nosioci*, G mn. *nosilaca*), *prevodilac, čitalac* itd.

-āč (dugo *a*): *vozač, pevač, nosač* itd.

-telj: *učitelj, ljubitelj, snimatelj* itd.

-nik: *putnik, savetnik, predsednik* itd. (v. i sledeći odeljak).

-**ar**: *kuvar, čuvar, zidar* itd. (v. i sledeći odeljak).

Dva sufiksa, ograničena na mali broj reči, odnose se samo na žene kao vršioce radnje:

-**lja**, npr. *pralja, tkalja, dojilja*;

-**ara**, npr. *vračara, gatara.*

15.2.2. Sufiksi za zanimanja

-**ar**: *knjižar, mesar, krčmar, časovničar, matematičar* itd.

-**nik**: *radnik, nastavnik, privrednik* itd.

-**āš** (dugo *a*): *harmonikaš, orguljaš* itd.; *košarkaš, rukometaš, skijaš* itd.

-**džija**: *šeširdžija, čamdžija, jorgandžija* itd.

-**ist(a)**[60]: *ekonomist(a), mašinist(a)* itd.; *violinist(a), flautist(a)* itd.; *ragbist(a), džudist(a)* itd.

15.2.3. Sufiksi za osobine ljudi

-**(a)c**: *belac* (G belca), *starac, stranac, brbljivac* itd.

-**āk** (dugo *a*): *veštak, čudak, divljak, glupak* itd.

-**ar**: *kockar, spletkar, besposličar* itd.

-**nik**: *jadnik, otpadnik, ljubavnik* itd.

-**džija**: *kavgadžija, galamdžija, siledžija* itd.

-**onja**: *glavonja, nosonja, mlakonja* itd.

Za muške i ženske osobe podjednako služe:

-**ica**: *tvrdica, gladnica, ulizica* itd.

-**lica**: *svađalica, varalica, propalica* itd.

-**lo**: *njuškalo, blebetalo, trčkaralo* itd.

15.2.4. Sufiksi sa značenjem pripadnosti

-**(a)c**: *omladinac* (G *omladinca*), *artiljerac, akademac* itd.

-**ov(a)c/-ev(a)c**: *esesovac* (G *esesovca*), *tolstojevac, franjevac* itd.

-**āš** (dugo *a*): *logoraš, sektaš, robijaš* itd.

---

[60] U jednini je običniji završetak *-ista* nego *-ist*, ali ove imenice su muškog roda, i množina im je na *-isti*.

15.2.5. Etnički sufiksi[61]

-(j)anin: *Beograđanin, Atinjanin, Šveđanin, Evropljanin* itd.

-(a)c: *Crnogorac* (G *Crnogorca*), *Berlinac, Danac, Brazilac* itd.

-an(a)c: *Vranjanac* (G *Vranjanca*), *Austrijanac, Amerikanac* itd.

-lija: *Nišlija, Sarajlija* (od *Sarajevo*), *Bečlija* itd.

Etnoidi:

-(j)anin: *državljanin, građanin, ostrvljanin, palančanin* itd.

15.2.6. Mocioni sufiksi

-ica: *pevačica, Mađarica, lavica* itd.; (učen-ik →) *učenica*, (svet-ac →) *svetica* itd.

-ka: *dobrotvorka, frizerka, muslimanka* itd.; (Bugar-in →) *Bugarka*, (Japan-ac →) *Japanka* itd.

-inja: *boginja, robinja, pesnikinja* itd.

-kinja: *slavistkinja, vojvotkinja* itd.; (crn-ac →) *crnkinja*, (Srb-in →) *Srpkinja* itd.

-uša: *divljakuša, prostakuša* itd.

15.2.7. Zbirni (kolektivni) sufiksi

-je: *klasje, perje, granje, lišće, cveće* itd.

-stvo: *građanstvo, seljaštvo, sveštenstvo* itd.

-ad: *unučad, burad, dugmad* itd.

-ići: *unučići, pilići, jarići* itd.[62]

---

[61] Pod **etnicima** se podrazumevaju ne samo oznake nacionalnosti nego i izvedenice iz imena gradova, država, pokrajina, kontinenata i sl. Izvedenice sa istim sufiksima iz zajedničkih imenica nazivaju se **etnoidi** (v. niže).

[62] Budući da ove imenice zamenjuju množinu, sufiksi *-ad* i *-ići* mogu se smatrati i nastavcima za množinu: v. 5.4.2.3.

15.2.8. Deminutivni (i hipokoristični) sufiksi

-ić: *mužić, crvić, papirić, brodić* itd.
-čić: *sinčić, trbuščić, ekserčić* itd.
-ica: *ženica, bubica, šumica* itd.
-čica: *grančica, stvarčica, cevčica* itd.
-(a)c: *krevetac* (G *kreveca*), *bratac* itd.
-(a)k: *cvetak* (G *cvetka*), *đavolak* itd.
-ce: *zvonce, ostrvce, pisamce* itd.
-ènce (G *-ènceta*): *detence, pilence, burence* itd.
-če (G *-četa*): *momče, devojče, prozorče* itd.

15.2.9. Augmentativni (i pejorativni) sufiksi

-ina: *vojničina, volina, komadina* itd.
-čina: *lažovčina, kafančina* itd.
-ètina: *babetina, ribetina, mačketina* itd.
-ura: *kožura, seljančura, devojčura* itd.
-ūrda (dugo *u*): *ručurda, nožurda, glavurda* itd.[63]

15.2.10. Sufiksi za sprave i oruđa

-āč (dugo *a*): *prekidač, brisač, upaljač* itd.
-lica: *grejalica, prskalica, bušilica* itd.
-lo: *brojilo, vozilo, pojačalo* itd.
-āljka (dugo *a*): *štipaljka, pisaljka, pecaljka* itd.
-īljka (dugo *i*): *cediljka, nosiljka* itd.

15.2.11. Sufiksi za mesta i prostorije

-ište: *lovište, ognjište, stepenište, sajmište, bojište* itd.
-lište: *šetalište, klizalište, lečilište* itd.
-àna: *šećerana, krečana, elektrana* itd.
-ara: *pivara, gvoždara, knjižara* itd.

---

[63] Postoji još nekoliko augmentativno-pejorativnih sufiksa koji su dobro poznati, ali se upotrebljavaju samo za po jednu ili dve imenice, npr. *kuća* → *kućerina, bara* → *baruština, trava* → *travuljina, čovek* → *ljudeskara* (od osnove plurala *ljudi*, samo u augmentativnom značenju).

-nica: *pivnica, mesnica, kovačnica, ludnica* itd.
-onica: *spavaonica, čekaonica, učionica* itd.
-ionica: *perionica, predionica, štedionica* itd.
-arnica: *mlekarnica, biletarnica, pečenjarnica* itd.
-injak: *zverinjak, mravinjak* itd.
-īk (dugo *i*): *šljivik, borik, višnjik* itd.

15.2.12. Razni sufiksi za nežive pojmove

-nica: *ulaznica, uplatnica, propusnica, dopisnica* itd.

-ka: *petrolejka* (= petrolejska lampa), *mašinka* (= mašinska puška), *nuklearka* (= nuklearna centrala) itd.

-ina: *govedina, teletina, piletina* itd. (vrste mesa).

-etina: *svinjetina, ovčetina* itd. (vrste mesa).

-ovina: *hrastovina, borovina, jelovina* itd. (vrste drvene građe).

-arina: *putarina, mostarina* itd. (naplata za prolaz).

-ovača/-evača: *lozovača, jabukovača, višnjevača* itd. (pića).

15.2.13. Sufiksi s apstraktnim i uopštenim značenjem

Od imenica:

-stvo: *junaštvo, prijateljstvo, siromaštvo* itd.; *slikarstvo, pčelarstvo, stvaralaštvo* itd.[64]

Od prideva:

-ost: *starost, hrabrost, ludost, pravilnost, upornost* itd.

-òta: *dobrota, lepota, sramota* itd.

-òća: *hladnoća, skupoća, teškoća* itd.

-ìna: *brzina, vrelina, gorčina, veličina, praznina* itd.

-ilo: *ludilo, rumenilo, mrtvilo* itd.

---

[64] Primeri iz prve grupe označavaju osobine, a oni iz druge aktivnost. Za još jedno, kolektivno značenje sufiksa *-stvo* vidi gore pod »Zbirni sufiksi«.

Od glagola:
-**a**: *tuča, osuda, zaštita, dodela, upotreba* itd.
-**nja**: *patnja, gradnja, mržnja* itd.
-**ba**: *borba, žalba, pogodba* itd.
-**idba**: *ženidba, veridba, plovidba* itd.
-**(j)ava**: *lomljava, zvonjava* itd.
-**njava**: *kuknjava, pucnjava, dernjava* itd.
-**(j)aj**: *trzaj, događaj, zagrljaj, oproštaj* itd.
-**(a)k**: *odlazak* (G *odlaska*), *boravak, postupak, nastavak* itd.
-**ež**: *dremež, grabež, crtež* itd.
-**Ø** (nulti sufiks): *plač, rast, prepis, odmor, nazeb* itd.

Glagolske imenice

15.2.14. Sufiksi *-nje* i *-će* – Sufiks *-nje* služi za građenje glagolskih imenica. Za razliku od sufiksa nabrojanih u prethodnom odeljku, od kojih se svaki vezuje tek za mali broj glagolskih osnova, imenice na *-nje* postoje gotovo od svih nesvršenih glagola, kao i od znatnog broja svršenih. Po tome su one uporedive sa imenicama na *-ing* u engleskom, ili s nemačkim poimeničenim infinitivima tipa *das Lesen*.

-Anje i *-enje*

Osnova ovih imenica je kao u trpnom pridevu (tamo gde on postoji)[65], tako da glagoli na *-ati* imaju glagolsku imenicu na *-anje* (npr. *čitanje, disanje, gledanje, zapažanje, približavanje*), a svi ostali na *-enje*. Akcent je isti i na istom slogu kao u infinitivu. Kod imenica na *-enje* dolazi do jotovanja svuda gde ono postoji u trpnom pridevu, npr. *pamtiti – pamćenje, čistiti – čišćenje, suditi – suđenje, paliti – paljenje, goniti – gonjenje, kvasiti – kvašenje, gaziti – gaženje, topiti – topljenje* itd. Bez jotovanja su *plesti – pletenje, bosti – bodenje, tresti – tresenje, gristi – grizenje*

[65] Istorijski, ove imenice su nastale dodavanjem sufiksa *-je* na trpni pridev, pri čemu je došlo do jotovanja *-n* + *-je* → *-nje*. Danas ih ipak ne možemo izvoditi na taj način, budući da postoje i od neprelaznih glagola, koji nemaju trpni pridev.

itd., jer ga nema ni u trpnom pridevu (*pleten, boden, tresen, grizen*). Od *liti, šiti, mleti* imenica glasi *livenje, šivenje, mlevenje*, prema trpnom pridevu *liven, šiven, mleven*. Za neprelazne i povratne glagole oblik glagolske imenice mora se posebno naučiti. Obično se i kod njih javlja jotovanje, po analogiji, npr. *roniti – ronjenje, kasniti – kašnjenje, truliti – truljenje, trubiti – trubljenje, diviti se – divljenje* itd., ali poneki su bez jotovanja, kao *ići – idenje, sedeti – sedenje, bdeti – bdenje, leteti – letenje, rasti – rastenje* i dr.

15.2.14.1. U principu, imenica na *-nje* izražava samo poimeničenu glagolsku radnju. Poneke ipak dobijaju i specifična značenja: takva je i sama reč *značenje*, takve su *letovanje* (= godišnji odmor), *zvanje* (= titula), *dugovanje* (= dug), *bolovanje* (= odsustvo zbog bolesti) i druge. Neke od njih pri promeni značenja menjaju i akcenat, pa tako od *ìmanje* postaje *imánje* (= posed), od *pèčenje* – *pečénje* (= pečeno meso), od *jedínjenje* – *jedinjénje* (hemijski spoj dva ili više elemenata).

Specifična značenja

15.2.14.2. Glagolske imenice od **svršenih** glagola uvek imaju dugouzlazni akcenat na slogu ispred *-nje*. One postoje samo za pojedine glagole, i to uglavnom za one prelazne s prefiksima. Mogu označavati svršenu radnju, kao *rođenje, izvršenje, izlečenje, oslobođenje, ispunjenje, razoružanje* itd., ili stanje, kao *uzbuđenje, poniženje, zagađenje, zapaljenje, zasićenje* itd., odnosno promenu stanja, kao *poboljšanje, pogoršanje, uvećanje, smanjenje, pojačanje, ubrzanje* itd.

Imenice na *-nje* od svršenih glagola

Još češće nego one od nesvršenih glagola, ove izvedenice mogu steći puno imeničko značenje. Tako imamo *predskazanje* (= prognoza), *dopuštenje* (= dozvola), *naređenje* (= naredba), *utvrđenje* (= tvrđava), *odeljenje* (= deo, odsek), *oboljenje* (= bolest), *izdanje, udubljenje* i mnoge druge.

Specifična značenja

15.2.14.3. I na sufiks *-će* grade se glagolske imenice, ali ih ima daleko manje nego onih na *-nje*. Većinom se završavaju na *-núće* (od glagola na *-nuti*), a ređe na- *íće* (od glagola na *-iti*) ili na *-éće* (glagoli na *-eti*). Sve imaju dugouzlazni akcent na pretposlednjem slogu. Tačna pravila za obrazovanje glagolskih imenica teško je dati, pa ih je bolje potražiti u rečniku.[66]

Imenice na -će

Od nesvršenih glagola vrlo je malo imenica na *-će*: to su uglavnom samo *bíće, píće* (sa dva značenja: 'pijenje' ili 'ono što se pije, napitak'), *uméće* i *čeznúće*.[67] Ostale su izvedene od svršenih glagola i znače poimeničenu svršenu radnju, npr. *začéće, prispéće* (= dolazak), *zauzéće, iščeznúće, iskliznúće, uginúće, vaskrsnúće, svanúće* (= svitanje) itd., a isto tako i rezultat radnje odnosno stanje, kao u *otkríće* (= ono što je otkriveno, pronalazak), *ulegnúće* (= uleglo, udubljeno mesto), *uganúće* (= iščašenje noge ili ruke), *dostignúće, nadahnúće, očvrsnúće* itd. *Razvíće* danas znači isto što i *razvoj* ili *razvitak*. Čisto imenička značenja stekli su *raspéće* (= raspelo, krucifiks) i *preduzéće* (= firma, kompanija).

15.3. PRIDEVSKI SUFIKSI

Pridevi se po značenju približno mogu podeliti na dve velike grupe: **opisne**, koji iskazuju neku osobinu (npr. *hladan*), i **odnosne** ili **relacione**, koji znače vezu s nekim drugim pojmom (npr. *državni* = koji se odno-

Opisni i odnosni pridevi

[66] Analogno onima na *-nje*, i ove imenice postale su dodavanjem sufiksa *-je* trpnom pridevu sa završetkom na *-t* (npr. *dostignut* + *-je* → *dostignuće*). Mnogi glagoli, međutim, danas su trpni pridev na *-t* zamenili onim na *-n* (npr. *otkriti – otkriven*, umesto zastarelog *otkrit*), dok je imenica na *-će* ostala (*otkriće*). Uz to, dosta je i neprelaznih glagola, koji su imenicu na *-će* dobili po analogiji.

[67] Beležimo dugouzlazni akcent na pretposlednjem slogu ovih imenica zato što se pišu jednako kao i 3. lice jednine futura odgovarajućih glagola (*bȉće* od *biti*, *ùmeće* od *umeti* itd.)

si na državu). Ova podela ima dosta dodirnih tačaka s pridevskim vidom (v. 6.2). Opisni pridevi po pravilu imaju i određeni i neodređeni vid. Među odnosnima, pridevi na sufikse *-ski* (*-čki, -ški, -ki*), *-ji, -nji, -ći* imaju samo određeni vid, dok oni prisvojni, na sufikse *-ov* ili *-in*, imaju samo neodređeni.

U sledećem pregledu sufikse navodimo onako kao što se čini s pridevima u rečniku: dajemo ih u neodređenom vidu (sa završetkom na suglasnik), pri čemu se – osim za prideve na *-ov* i *-in* – podrazumeva da postoji i određeni (sa završetkom na *-ī*). Ako je sufiks naveden u obliku na *-i*, to znači da postoji samo u određenom vidu. **Oblik u rečniku**

Za pojedine prideve, ipak, nije izvesno da li imaju neodređeni vid, to jest da li su odnosni ili opisni, pa se neretko dešava da isti pridev u jednom rečniku nađemo sa završetkom na suglasnik, a u drugom u obliku na *-ī*. Štaviše, jedan isti pridev može nekim značenjima spadati u opisne, a drugima u odnosne: tako *zvučan* znači 'koji jako zvuči, čujan', a *zvučni* (samo u odr. vidu) 'koji se odnosi na zvuk'; *borben* je 'spreman za borbu, ratoboran' a *borbeni* (samo u odr. vidu) 'koji se odnosi na borbu'. Ovakve parove prideva neki leksikografi daju pod istom odrednicom, dok ih drugi tretiraju kao dve zasebne reči.

15.3.1. Odnosni pridevi. – Najčešće upotrebljavan odnosni sufiks je ***-ski*** (sa svojim alomorfima koje smo videli gore pod 15.1.1). On označava razne vrste veze i pripadnosti, u odnosu na ljudska bića (*ženski, carski, kaluđerski, bogataški, junački*), na mesta i ustanove (*morski, brdski, seoski, školski, fabrički, redakcijski*), na aktivnosti (*zanatski, filozofski, umetnički, politički, biološki*) i drugo. Njime se izvode geografski i etnički pridevi: *evropski, dunavski, alpski, rumunski, češki, beogradski, pariski* itd. *-ski*

Umesto samoga *-ski*, naročito ako bi se završetak osnove sudario sa suglasničkom grupom *sk*, mnogi pridevi se izvode pomoću složenih sufiksa, koji sadrže još jednu morfemu ispred *-ski* : *-ānski* (*poštanski, proročanski, grobljanski, venecijanski*), *-īnski* (*majčinski, sestrinski, gostinski*), *-ovski*, posle palatalnog suglasnika *-evski* (*divovski, topovski, orlovski, kraljevski, marševski*).

15.3.1.1. Sufiks *-ji* pretežno služi za izvođenje prideva iz naziva životinja, ređe ljudskih ili natprirodnih bića. Ostaje neizmenjen u *pasji, kozji, mačji, lisičji, čovečji, dečji, božji, vražji* itd., dok izaziva jotovanje završnog suglasnika osnove u *medveđi, riblji, kravlji, đavolji, jesenji* itd. Javlja se i u obliku *-iji* (npr. *dečiji, božiji*), ali se on smatra manje pravilnim, osim u izvedenicama kao *ovčiji, guščiji, vrapčiji*, gde je zbog suglasničke grupe lakši za izgovor nego *-ji*. *-ji*

15.3.1.2. Sufiks *-ni* je zapravo određeni vid sufiksa *-(a)n*, koji obrađujemo niže pod opisnim pridevima. U mnogim rečima, međutim, *-ni* se javlja bez neodređenog vida i ima odnosno značenje, npr. *ručni* (od *ruka*), *nožni* (od *noga*), *trbušni, leđni, kućni, sobni, krovni, zidni, ulični, državni, severni* (tako i *južni, istočni, zapadni*), *noćni, podnevni, mesečni* itd. *-ni*

Za strane imenice na *-ija*, poreklom od latinskih na *-io -ionis*, ovaj sufiks dobija oblik *-ōni* odnosno *-iōni*: *organizacioni, koncentracioni, orijentacioni, invazioni, diskusioni* itd. S morfemom *-ov-* (*-ev-* posle palatalnih suglasnika) gradi složeni sufiks *-ōvni/-ēvni*, kao u *poslovni, kućevni,duševni* itd.

15.3.1.3. Sufiks *-an*, s postojanim *a* (ponekad se javlja samo u određenom vidu na *-ani*), služi pretežno za gradivne prideve kao *zemljan, peščan* (od *pesak*), *koštani* (od *kost*), *voštani* (od *vosak*), *uljani* itd., uz još neke kao što su *zvezdani, novčani, lančani* (od *lanac*) i dr. *-an*

15.3.1.4. Sličan prethodnom je sufiks *-en* (*-eni*). I njega nalazimo u gradivnim pridevima kao *drven, voden, staklen, gvozden, platnen, vunen*, uz dosta drugih kao *kazneni, crkveni, službeni, jedinstven, zdravstveni* itd. Oni kao *vatren, leden, meden*, još češće nego kao odnosni ('koji se odnosi na vatru' i sl.) upotrebljavaju se u opisivanju karaktera ili ponašanja. *-en(i)*

15.3.1.5. Sufiks *-nji* se javlja u manjem broju izvedenica od imenica kao *krajnji, jutarnji, večernji, subotnji, maternji*, katkad i od priloga kao u *današnji, noćašnji* (od *danas, noćas*). Oblik *-šnji* ili *-ašnji* javlja se u pridevima od priloga, *sadašnji, sutrašnji, unutrašnji, spoljašnji, jučerašnji, skorašnji*, kao i u *godišnji* (nepravilno prema *godina*). *-nji*

15.3.1.6. Sufiks *-eći* u *pileći, teleći, jareći, praseći* itd. nastaje od sufiksa *-ji* koji je dodat na osnovu genitiva (*pilet-a* itd.), ali se javlja i uz imenice koje takvu osnovu nemaju, kao u *kereći* (= *pseći*) ili *srneći.* *-eći*

15.3.1.7. Pridevi na *-aći*, od glagolskih osnova, znače da je nešto namenjeno radnji koju glagol iskazuje, npr. *pisaći* (*pisaći sto*), *šivaći* (*šivaća mašina*), *jahaći* (*jahaće odelo*). *-aći*

15.3.1.8. U novije vreme, pod uticajem stranih jezika, javlja se mnoštvo prideva na *-ći* od glagolskih osnova. Oni su u nominativu jednine muškog roda jednaki glagolskom prilogu sadašnjem (v. 9.8.3), ali se menjaju kao pridevi i imaju značenje participa prezenta: *važeći, vodeći, noseći, leteći, postojeći, tekući, rastući, putujući, vladajući, odgovarajući, zadivljujući, odlučujući, zastrašujući, umirujući, iznenađujući* i sl. To ipak nisu pravi participi, jer označavaju **stalnu osobinu**, a ne mogu zameniti odnosnu rečenicu. Tako se npr. kaže *leteća riba, leteće bube, neidentifikovani leteći objekt*, ali nije moguće **u letećem avionu* (mora se reći *u avionu* **Pridevi sa značenjem participa**

koji leti); postoji *viseći most* kao naziv za vrstu mosta, ali nije moguće **slika viseća na zidu* umesto *slika koja visi na zidu*.

Neki od ovih prideva se upotrebljavaju samo s datom imenicom, u ustaljenim izrazima kao *olakšavajuće okolnosti, osiguravajući zavod, uveličavajuće staklo, drečeća boja, stojeći* (*sedeći, ležeći*) *stav* i slično.

Prisvojni pridevi na -*ov*

15.3.1.9. Prisvojni sufiks -***ov*** (posle palatalnih suglasnika -*ev*) gradi prideve od imenica prve i druge deklinacije, i to pre svega onih koje označavaju ljude: *predsednikov, detetov, mladićev, kraljev, učiteljev* itd. Za imenice na -*r* sufiks oscilira između -*ov* i -*ev*: *direktorov, carev, pastirov* i *pastirev* itd.

Od neživih imenica prisvojni pridev mogu imati nazivi nebeskih tela (*Sunčev, Mesečev, Marsov*), kao i imena preduzeća, organizacija, klubova i sl. (*Fijatov, Partizanov*). S ovim sufiksom se tvore i pridevi od naziva drveća, i to ne samo od naziva muškog roda (*borov, hrastov, orahov*) nego i ženskog (*jabukov, brezov, trešnjev*).

Uz imenice sa završetkom -*v* sufiks dobija oblik -*ljev*: *Jakovljev, Čehovljev, Miroslavljev*. Tri imenice za oznaku bliskog srodstva, *sin, brat* i *muž*, danas uglavnom dobijaju složeni sufiks -*ovljev*/-*evljev*: *sinovljev, bratovljev, muževljev*.

Prisvojni pridevi na -*in*

15.3.1.10. Drugi prisvojni sufiks, -***in***, dolazi na imenice sa završetkom na -*a*, kako ženskog roda (*ženin, sestrin, majčin, bakin, doktorkin, učiteljičin, Marijin*) tako i one muškog roda (*tatin, sudijin, vojvodin, kolegin, Nikolin*).

I ovde neživi pojmovi obuhvataju nebeska tela (*Zemljin, Venerin*) i imena organizacija (*Akademijin, Matičin, Zvezdin*). Od zajedničkih imenica prisvojni pridev mogu dobiti *vlada* (→ *vladin*, jer nema prideva s drugim sufiksom) i još nekoliko njih u ustaljenim izrazima, kao što su *dugine boje* (= boje spektra), *ružino ulje, sojino brašno* itd.

15.3.2. Opisni pridevi. – Najčešći od svih sufiksa, -*(a)n* *-(a)n,* već smo pomenuli među odnosnim pridevima, gde ima samo određeni vid *-ni.* Pomoću njega se izvode pridevi od imenica, npr. *plodan* (*plodna, plodno*), *uzoran, slobodan, radostan, tužan, strašan, mračan* itd., od glagola (*prolazan, ugodan, zavisan, iscrpan, razoran* itd.), katkad i od drugih vrsta reči (npr. *suvišan* od priloga *suviše*).

Pridevi stranog porekla čiji sufiks potiče od grčkog –*ikós,* odnosno od latinskog *-alis* ili *-ivus* zadržavaju strani sufiks, ali mu dodaju *-*(*a*)*n,* čime se dobijaju složeni sufiksi *-ič*(*a*)*n* (*idiličan, fantastičan, simboličan, hroničan, drastičan, ekonomičan* itd.), *-al*(*a*)*n* (*centralan, formalan, maksimalan, muzikalan, senzacionalan* itd.), *-iv*(*a*)*n* (*eksplozivan, agresivan, aktivan, sugestivan* itd.).

15.3.2.1. Sufiks *-av* služi za opisivanje tipičnih osobi- *-av* na. Dodaje se na imeničke osnove, kao u *ćelav, znojav, mišićav, pegav, bodljikav, čađav* itd., ili na glagolske, kao u *drhtav, blistav, klizav, golicav, hvalisav* itd.

15.3.2.2. Sufiks *-at* označava upadljiv ili posebno raz- *-at* vijen deo tela: *glavat* (= koji ima veliku glavu), *nosat, brkat, bradat, zubat,* za životinje *rogat, repat* itd. Spajanjem tog prefiksa s pridevima na *-ni* dobija se sufiks *-nat,* kao u *mesnat, pernat, lisnat, travnat* itd.

15.3.2.3. Sufiks *-ast* označava sličnost sa imenicom *-ast* koja je u osnovi, po obliku (*kukast, kockast, jajast, loptast* itd.), po boji (*maslinast, narandžast, ljubičast* [od *ljubica* = ljubičica], *ružičast* [od *ružica* = ruža] itd.) ili po drugim osobinama, kao u *vazdušast, svilast, penast, budalast* itd. U izvedenicama od prideva izražava približnu osobinu, npr. *okruglast* (pretežno okrugao), *slatkast* (delimično sladak), *vodenast* (koji sadrži dosta vode) i sl.

15.3.2.4. Sufiks ***-it*** izražava različite veze, sa imenicama ili s glagolima, kao u *zakonit, različit, rečit, istinit, kamenit, ponosit, izrazit* itd. U spoju s morfemom *-ov* odnosno *-ev* nastaje složeni sufiks *-ovit/-evit*: *lekovit, vetrovit, šumovit, duhovit, slojevit, žuljevit* itd. *-it*

15.3.2.5. Sufiks ***-iv*** javlja se i u obliku *-ljiv;* ispred *-iv* najčešće dolazi do jotovanja, kao u *zapaljiv* od *zapaliti* ili *ranjiv* od *raniti*. Ima dva osnovna značenja. Jedno je značenje tipične osobine ili ponašanja, gotovo uvek u obliku *-ljiv*, koji dolazi na osnovu glagola, npr. *stidljiv, lažljiv, govorljiv, ćutljiv, štedljiv, zanimljiv, promenljiv, varljiv, izdržljiv, lepljiv, smrdljiv* itd. Ređe dolazi na osnovu imenice kao u *ćudljiv, brižljiv, milostiv, vašljiv* itd. *-iv (-ljiv)*

Drugo značenje je ono koje odgovara latinskom *-abilis/-ibilis*, engl. i fr. *-able/-ible*, nemačkom *-bar*, tj. značenje mogućnosti izvršenja radnje koju označava glagol u osnovi. Neke od tih izvedenica imaju *-iv* a neke *-ljiv*, a katkad su oba moguća u istoj reči, kao u *ostvariv* = *ostvarljiv* (oba: koji se može ostvariti). Primeri su *dopustiv, oprostiv, uporediv, izlečiv, kažnjiv, upotrebljiv, razumljiv, čitljiv, opipljiv* i još mnogo drugih. Naročito se često ovakvi pridevi javljaju u negiranom obliku, npr. *neuporediv, neizlečiv, neostvarljiv, neshvatljiv, nerazumljiv* i sl. (vidi i 15.5.2, 16.2).

15.3.2.6. Nekoliko sufiksa služi za obrazovanje **prideva subjektivne ocene**, i to pre svega **deminutiva**, slično onima uz imenice (v. 15.2.8). U pridevima kao ***majušan*** (od *mali*), ***sićušan*** (od *sitan*), ***tanušan*** (od *tanak*), ***slabašan*** i ***slabačak*** (oba od *slab*) sufiks ističe značenje samog prideva. U drugima pokazuje da je osobina delimično izražena, kao u ***lepuškast*** (= prilično lep), ***debeljuškast*** (= debeo ali ne previše), ***slabunjav*** (= prilično slab), ***bledunjav*** (= pomalo bled) itd. Približnu nijansu boje iskazuju sufiksi ***-kast***, kao u *crvenkast, zelenkast, sivkast, žućkast* (od *žut*), i ***-ičast***, kao u *beličast* (od *beo*) i *plavičast*. **Deminutivi**

Za energično naglašavanje služe izvedenice sa sufiksima ***-cat*** i ***-cit***, koje se gotovo uvek upotrebljavaju naporedo sa osnovnim oblikom prideva. Tako imamo *sâm samcat* (= potpuno sam), *nov novcat* (= sasvim nov), *go golcat, zdrav zdravcat,* i sa istim značenjem *sam samcit, zdrav zdravcit* itd. *-cat i -cit*

15.4. GLAGOLSKI SUFIKSI

O sufiksima za promenu glagolskog vida bilo je reči pod 9.4.5 – 9.4.5.2.

Izvedene glagole nije lako raspoznati, jer mnogi imaju isti oblik kao i prosti: npr. *blatiti,* od imenice *blato,* menja se jednako kao i *klatiti* ili *mlatiti,* prosti glagoli. Ovde možemo navesti samo nekoliko sufiksa koji grade veći broj izvedenica, i to samo u njihovim osnovnim značenjima.

15.4.1. Sufiksom ***-ati*** izvode se glagoli od imenica, npr. *gomilati* (od *gomila*), *cvetati* (od *cvet*), *oružati* (od *oruž-je*), *koračati* (od *korak*) itd. Izvedeni od pridevske osnove, najčešće od komparativa, znače postepeno sticanje one osobine koju označava pridev, kao u *jačati, debljati* (od *debeo,* komp. *deblji*), *mekšati* i sl. *-ati*

15.4.2. Sufiksom ***-iti,*** od imeničkih osnova, izvode se glagoli koji znače radnju svojstvenu toj imenici, npr. *svedočiti* (od *svedok*), *prosjačiti* (od *prosjak*), *stražariti, gospodariti* i sl. Mogu značiti i punjenje ili pokrivanje materijom koju označava imenica, kao u *blatiti, mastiti, bojiti, soliti, šećeriti* i sl. *-iti*

S pridevskim osnovama isti sufiks iskazuje pridavanje osobine označene pridevom, kao u *puniti, oštriti, hrabriti, veseliti* itd.

15.4.3. Sufiks ***-ovati,*** posle palatalnog suglasnika ***-evati,*** uz osnovu koja znači ljudsko biće, pokazuje način *-ovati*

života karakterističan za to biće, npr. *robovati, kraljevati, carevati*. Sa osnovama od imenica neživog značenja izvode se glagoli kao *ratovati, školovati, imenovati, bičevati* i dr. Retke su izvedenice od pridevskih osnova, npr. *ludovati*, ili od priloških, kao *napredovati*.

Sufiksom *-ovati* se izvode i mnogi glagoli od stranih osnova, obično primljeni preko nemačkog (na *-ieren*) ili francuskog (na *-er*), kao *diskutovati, trijumfovati, apelovati, interesovati* (*se*) itd.

Sufiksi stranog porekla

15.4.4. Još dva sufiksa koja se javljaju u pozajmljenicama te vrste jesu ***-irati*** (npr. *programirati, drogirati, asfaltirati, filozofirati*) i ***-isati*** (prezent na *-išem*, npr. *operisati, informisati, koncentrisati, fotografisati*). Svi ovi glagoli su nesvršenog vida ili dvovidski.

Sufiks *-isati* se javlja i u manjem broju glagola od domaćih ili davno odomaćenih osnova, kao *ugljenisati, testerisati, kaldrmisati*.

Frekventativni sufiksi

15.4.5. Frekventativnim, deminutivnim ili iterativnim nazivamo one sufikse koji pokazuju da se radnja vrši učestalo i isprekidano. Najrasprostranjeniji su ***-kati***, kao u *pipkati* (= pomalo, više puta pipati), *gurkati, kopkati, govorkati* itd., ***-ucati*** kao u *svetlucati, kašljucati*, ***-uckati*** kao u *sviruckati, pijuckati, dremuckati* itd. Deminutivno značenje nalazimo i u više drugih sufiksa kao što su ***-karati*** (*trčkarati, piskarati*), ***-akati*** (*moljakati*), ***-utati*** (*skakutati*), ***-cati*** (*jurcati*) itd.

15.5. PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA

U starijim gramatikama ovaj tip tvorbe predstavljan je kao izvođenje sufiksom **iz sintagme** (npr. *besposlica* od *bez posla* plus sufiks *-ica*), što iz istorijskog aspekta i jeste način na koji su mnoge od ovih reči nastale. Ipak, ima reči koje se ne mogu izvoditi iz sintagme (npr. *po-vetar-ac*,

na-reč-je, kao i gotovo sve glagolske tvorenice), pa je na sinhronijskom planu opravdanije nazvati ih prefiksalno-sufiksalnim, što znači da na osnovu dolaze istovremeno i prefiks i sufiks. U daljem tekstu upotrebljavaćemo skraćenicu PST = prefiksalno-sufiksalna tvorenica.

15.5.1. Imeničke PST najčešće se grade sa sledećim sufiksima: Imenice

-je, npr. *bespuće* (od *bez-* + *put* + *-je*), *narečje*, *predvečerje*, *Podunavlje* (= oblast uz Dunav), *podneblje*, *razdoblje*, *sazvežde* itd.;

-ica, npr. *besposlica*, *dokolenica*, *prikolica*, *poslastica*, *potpetica*, *susnežica* itd.;

-nik, npr. *načelnik*, *beskućnik*, *sagovornik*, *doušnik*, *priručnik* itd.;

-ina, npr. *zavetrina*, *poleđina*, *pokrajina*, *omladina* itd.;

-(a)k, npr. *ponedeljak* (G *ponedeljka*), *prikrajak*, *naprstak*, *podbradak*, *dovratak* itd.;

-(a)c, npr. *vanzemaljac* (G *vanzemaljca*), *povetarac* itd.

U rečima kao *nemar*, *nepovrat*, *nedogled*, uz prefiks *ne-* i osnovu glagola *mariti*, *povratiti*, odnosno *dogledati*, imamo nulti sufiks (-Ø).

15.5.2. Pridevske PST prvenstveno imaju sufiks ***-(a)n***, odnosno ***-ni***, kao u *beskrajan* (*bez-* + *kraj* + *-(a)n*), *bespomoćan*, *nezaboravan*, *prekobrojan*, *pristrastan*, *potkožni*, *predizborni*, *vanbračni*, *međunarodni*, *zagrobni* itd. Pridevi

Dosta ih je i sa sufiksom ***-ski***: *bescarinski*, *pomorski*, *nadmorski*, *prigradski*, *prekookeanski*, *vanevropski*, s prefiksom stranog porekla *postdiplomski* itd.

Ovde možemo svrstati i prideve kao *nezajažljiv* (od *ne-* + *zajaz[iti]* +*-ljiv*), *neopisiv*, *neuništiv*, *neukrotiv*, *nesalomljiv*, pošto se javljaju samo s prefiksom i sufiksom istovremeno. Naprotiv, oni kao *neostvarljiv* **Pridevi tipa** ***nezajažljiv***

(v. 16.2) spadaju u prefiksalnu tvorbu, jer su nastali kao negacije već gotovih prideva *ostvarljiv* itd.

15.5.3. Najbrojnije **PST** su **glagolske**. Sufiks je u njima obično *-iti*, retko *-ati* ili *-eti*. Osnove su od imenica ili od prideva, izuzetno od zamenica ili brojeva. **Glagoli**

15.5.3.1. Prefiks *o-*, imeničke osnove: *oslobodili* (*o-* + *sloboda* + *-iti*), *ostvariti, ozakoniti, opametiti se, okončati* itd.

Pridevske osnove: *odobriti, omogućiti, osvežiti, otopliti, olakšati, otežati, osigurati* itd.

Sa sufiksom *-eti* su prvobitno građeni samo neprelazni glagoli od pridevskih osnova, kao *onemeti, ogoleti, osédeti* (= postati sed), dok prelazni imaju sufiks *-iti*. Otuda i danas razlikujemo *oslepeti* 'izgubiti vid' od *oslepiti* (koga) 'oduzeti (kome) vid', *otupeti* 'postati tup' od *otupiti* 'učiniti (što) tupim'. Danas se ova razlika dobrim delom izgubila, pa se tako *oživeti* upotrebljava i u neprelaznom značenju 'postati živ' i u prelaznom 'vratiti (koga) u život', dok mnogi neprelazni glagoli imaju sufiks *-iti*, kao *ozdraviti, ostariti, omršaviti* (pored *omršaveti*, sa istim značenjem). **Prelazni i neprelazni glagoli**

15.5.3.2. Prefiks *u-*, imeničke osnove: *uobličiti* (*u-* + *oblik* + *-iti*), *uvrstiti, uskladiti, unakaziti, uobičajiti* (*se*), *užurbati* (*se*) itd. ***u-***

Pridevske osnove: *uprostiti, umanjiti, uozbiljiti* (*se*), *ubrzati, učestati, ulepšati* itd.

Zamenička osnova: *usvojiti*.

Brojevne osnove: *udvojiti, utrojiti* itd.

15.5.3.3. Prefiks *po-*, imeničke osnove: *posiniti, pošumiti, pozlatiti, pogospoditi* (*se*), *posrbiti* itd. ***po-***

Pridevske osnove: *ponoviti, povisiti, poniziti, pojeftiniti* itd.; *poskupeti, poružneti, pozeleneti* itd. (sa sufiksom *-eti* su samo neprelazni glagoli).

Zamenička osnova: *poništiti*.

15.5.3.4. Prefiks *iz-*, imeničke osnove: *izobličiti, izvestiti, iskoreniti* itd. *iz-*

Pridevske osnove: *ispraviti, izjednačiti, izveštiti se* itd.

15.5.3.5. Prefiks *ob-*, imeničke osnove: *obdariti, obuzdati, opseniti* itd. *ob-*

Pridevske osnove: *obnoviti, objasniti, obnažiti* itd.

15.5.3.6. Prefiks *s-*, imeničke osnove: *združiti* (*s-* + *drug* +*-iti*), *smestiti, sprijateljiti se* itd. *s-*

Pridevske osnove: *sniziti, smanjiti, zbližiti, smekšati* itd.

15.5.3.7. Prefiks *raz-*, imeničke osnove: *razmestiti, razglasiti, raspariti* (od *par*), *razvrstati* itd. *raz-*

Pridevske osnove: *razjasniti, raznežiti, rasprostraniti* itd.

15.5.3.8. Prefiks *pri-*, imeničke osnove: *prikleštiti, prizemljiti* (*se*) itd. *pri-*

Pridevske osnove: *pričvrstiti, pritesniti, pripitomiti* itd.

15.5.3.9. Prefiks *za-*, imeničke osnove: *zaratiti, zastakliti, zakaluđeriti, zaseniti* itd. *za-*

Pridevske osnove: *zaslepiti* (*-eti*), *zacrniti, zaokrugliti* itd.

15.5.3.10. Prefiks *na-*, imeničke osnove: *nastaniti, naumiti, namagarčiti* itd. *na-*

15.6. SLOŽENO-SUFIKSALNA TVORBA

Reč može biti sastavljena od dveju povezanih osnova i sufiksa, kao u *staklo-rez-ac, pobedo-nos-an, slatko-reč-iv*. Takve reči nazivamo složeno-sufiksalnim. Bitno je uočiti da se njihove osnove ne javljaju zajedno bez sufiksa. U tome je razlika u odnosu na reči kao *kratkovid-ost* ili *zemljoradnič-ki*, koje nisu složeno-sufiksalne

već obične sufiksalne, jer je na već postojeću složenicu (*kratko|vid, zemljo|radnik*) dodat sufiks (*-ost,* odnosno *-ski*).

Pojedinačne primere složeno-sufiksalnih složenica (SST) navodimo u poglavlju o slaganju, kako za imenice tako i za prideve (u drugim vrstama reči praktično ih nema).

16. PREFIKSACIJA

Prefiksa ima znatno manje nego sufiksa. Reči s određenim prefiksom možemo naći grupisane po azbučnom redu u rečniku, a veći i bolji rečnici daju i posebne odrednice za prefikse, u kojima objašnjavaju njihova osnovna značenja.

Prefiksi i predlozi Veći deo prefiksa nastao je od predloga i, mada ne smemo izjednačavati jedne s drugima, na osnovu predloga obično je moguće naslutiti bar neka od značenja prefiksa: primera radi, *potpukovnik* je oficir koji je *pod pukovnikom*, tj. za jedan čin niži od pukovnika.

16.1. IMENICE S PREFIKSIMA

Među imenicama ima više prefiksalno-sufiksalnih tvorenica (PST: v. gore, 15.5.1) nego čisto prefiksalnih. Pojedini prefiksi – među njima prva dva i poslednja dva na sledećem spisku – javljaju se samo u PST.

bez- Prefiks ***bez-*** pokazuje odsustvo onoga što označava osnova imenice, kao u PST *bezemljaš* (*bez-* + *zemlja* +*-aš*), *beskućnik, bezakonje, bezvlašće* itd.

za- Prefiks ***za-*** ima prvenstveno značenje *iza,* kao u PST *zavetrina* (mesto »za vetrom« = »iza vetra«, tj. zaklonjeno od vetra), *zapećak, zalistak, zagorje* (oblast iza gora, tj. iza planina), *zauške* (zapaljenje žlezda iza ušiju, parotitis) itd.

među- Prefiks ***među-*** ima značenje predloga (*iz*)*među,* u prostornom smislu kao u *međusprat, međuprostor* ili u vremenskom kao u *međuigra* (= intermeco).

na- Prefiks ***na-*** dolazi samo u PST, sa značenjem predloga *na* kao u *naručje, naramenica, nakovanj* (od glagola *kovati*), *načelnik* (onaj ko je *na čelu* neke ustanove), ili bez određenog značenja kao u *narečje* (= dijalekat), *nasilje* itd.

Prefiks ***nad***- izražava više zvanje ili višu vrednost, kao u *nadvojvoda, nadbiskup, natčovek*; slično i u ponekoj PST kao *nadstrešnica* (od *streha*). *nad-*

Prefiks ***ne***- negira osnovnu imenicu, kao u *nepušač, neznanje, neuspeh, nemoral,* ili znači njenu suprotnost, kao u *neprijatelj, nesreća*; može imati i značenje zla, kao u *nečovek, nedelo*. Javlja se i u mnogim PST kao *nesanica, neženja* (sa sufiksom *-ja*), *nedonošče* (dete koje »nije doneseno«, tj. prerano je rođeno), *nekretnina* itd. *ne-*

Prefiks ***nuz***- označava nešto sporedno ili dopunsko, kao u *nusprostorija, nuspojava, nuzzarada* itd. *nuz-*

Prefiks ***o***- dolazi samo u PST, sa značenjem 'oko (čega)', kao u *ogrlica, okućnica,* ili bez određenog značenja kao u *okrilje, ogranak, opušak* itd. *o-*

Prefiks ***po***- može imati značenje 'posle', kao u *pogovor* ili u PST *ponedeljak* (= dan posle *nedelje*). Adoptivno, naknadno stečeno srodstvo označava u *pomajka, po(k)ćerka,* u PST *pobratim, posinak* i drugima. Sa različitim značenjima javlja se u mnogobrojnim PST, kao što su *poglavlje* (= glava, odeljak knjige), *poprsje, Posavlje* ili *Posavina* (= kraj oko reke Save), *poslastica, poredak, poglavar, pomorac, povetarac* itd. *po-*

Prefiks ***pod***- može značiti 'ispod' u prostoru, kao u *podnaslov* ili *potkošulja,* figurativno, kao u *potpredsednik, podstanar, podsvest, podtekst,* ili znači uži deo neke celine, kao u *podvrsta, podgrupa, potpitanje*. Prostorno značenje 'ispod' ima i u mnogobrojnim PST, kao *podzemlje, potkrovlje* (= mansarda), *podnožje, potpetica, podmornica, podočnjak* itd. *pod-*

Prefiks ***pra***- označava srodstvo u trećem kolenu u rečima *praded(a), prababa, praunuk, praunuka*. Značenje davne prošlosti (kao nemačko *ur-*) ima u rečima kao *pračovek* (= preistorijski čovek), *praotac* (= najstariji predak), *prastanovnik* itd. *pra-*

Prefiks ***pred***- označava ono što se nalazi ispred pojma označenog imenicom u osnovi (*predstraža*) ili što mu vremenski prethodi (*predjelo, predigra, pretprodaja* itd.). Ista značenja ima u PST, kao *predgrade* (od *grad*), *predsoblje, predvečerje* itd. *pred-*

Prefiks ***pri-***, sa značenjem predloga *pri*, javlja se u PST, kao *primorje, prikolica, prikrajak, priručnik* itd. *pri-*

Prefiks ***protiv-*** znači suprotno dejstvo, kao u *protivnapad, protivotrov, protivmera*, ili uzvraćanje, kao u *protivteža, protivusluga*. *protiv-*

Prefiks ***raz-***, sa osnovnim značenjem deljenja, javlja se uglavnom u PST, kao što su *razvođe* (od *voda*: granica između rečnih slivova), *razdoblje* (= period), *raskršće* (= raskrsnica) itd. *raz-*

Prefiks ***sa-***, slično predlogu *s*(*a*), ima značenje zajedništva u *saputnik, saborac, sadejstvo* i u ponekoj PST kao *sazvučje*. *sa-*

Prefiks ***su-*** je istog značenja i porekla kao i *sa-*, tako da u ponekim rečima alternira s njime, npr. *suosnivač* = *saosnivač* ; ipak, samo *su-* se javlja u rečima kao *sugrađanin, suvlasnik, suvozač* i u PST kao *suglasnik* (prevod latinizma *konsonant*), *sunarodnik* (= zemljak), *susnežica* (= sneg izmešan s kišom) itd. U mnogim novijim pozajmljenicama zamenjuje ga latinski sufiks *ko-* (*kopilot, koautor, koprodukcija*), koji se već javlja i s ponekom domaćom osnovom, kao u *kopredsednik*. *su-*

Prefiks ***u-*** se javlja samo u ponekoj PST, kao *ukućanin* (onaj ko je *u kući*, tj. član domaćinstva) ili *ukosnica*. *u-*

Prefiks ***uz-***, sa značenjem sličnim predlogu *uz*, javlja se u manjem broju PST, kao *uzrečica, uzglavlje, uzdarje* (= dar, poklon kojim se uzvraća dobijeni dar). *uz-*

16.2. PRIDEVI S PREFIKSIMA

U izuzetno velikom broju PST javlja se prefiks ***bez-***, koji zavisno od početnog suglasnika osnove može dobiti i oblike *bes-, beš-*, ili samo *be-* (vidi primere u 3.5.1, 3.5.2, 3.5.3), a u pridevu *bezazlen* (od *bez-* + *zlo* + *-en*) proširuje se glasom *-a-*. Primeri: *bezbojan, bezvazdušan, bezuslovan, beskrajan, beščastan, besposlen, bestežinski, bezglav* (s nultim sufiksom), sa stranim *bez-*

osnovama *bezalkoholan, bezrezervni, beskrupulozan* (= koji nema skrupula) itd.

Prefiks ***van-*** ima značenje predloga *van* ili *izvan* u PST *vanredan* (= koji je *izvan reda*, tj. izuzetan), *vanbračni, vanevropski, vanzemaljski* itd. *van-*

Prefiks ***do-*** ima vremensko značenje u *donedavni, doskorašnji, doživotni* (= koji traje do kraja života) itd. *do-*

Prefiks ***za-*** nalazimo u malom broju PST, kao *zagrobni* (= koji je *za grobom*, tj. posle smrti), *zakulisni* (= koji je iza *kulisa*), sa zameničkom osnovom u *zaseban*. *za-*

Prefiks ***medu-*** se javlja u *meduzavisan* i u većem broju PST, kao što su *medunarodni* (= internacionalni), *medudržavni, medugradski*; sa zameničkom osnovom je u *medusoban* (od *medu sobom*). *medu-*

Prefiks ***na-*** gradi jednu vrstu pridevskih deminutiva sa značenjem slabije izražene osobine, kao u *nagluv* (= delimično gluv) ili *nakiseo* (= pomalo kiseo). Takvo deminutivno značenje mogu imati i prefiksi *o-, po-, pri-, pro-*, koje ćemo videti niže. *na-*

Prefiks ***nad-*** se javlja u PST, u prostornom značenju, kao u *nadmorski* (pre svega u izrazu *nadmorska visina*), *nadzemni* (od *zemlja*), *nadgrobni*, ili figurativno *natčovečanski = nadljudski, natprirodan, natprosečan* itd. *nad-*

Prefiksom ***ne-*** se negiraju pridevi (*nezgodan, nezdrav, nepotpun* itd.) i glagolski trpni pridevi (*neviden, nepisan, neopran* itd.). U kombinaciji sa sufiksom *-iv* ili *-ljiv* grade se PST tipa *neuništiv, nezajažljiv*, koje smo videli u 15.5.2. Takve PST se grade i sa sufiksom *-(a)n*, npr. *nerazdvojan, neizbežan, nenadmašan* itd. *ne-*

Prefiks ***o-*** ima ograničavajuće značenje u *onizak* (= prilično nizak), *ovelik, omalen* i sl.; to značenje se često pojačava upotrebom komparativa (*oniži, oveći, omanji*). *o-*

Slično značenje ima i ***po-*** u oblicima kao *povelik* (= dosta velik), *potežak, podalek*, često u komparativu (*poveći, poteži, podalji*). Samo u komparativu upotrebljavaju se *postariji* i *pobliži*, dok neki drugi pridevi, *po-*

kao *pogolem* ili *popriličan*, nemaju komparativa. Upotrebljen u superlativu, kao u *ponajbolji, ponajveći*, prefiks daje relativno značenje 'možda ipak najbolji (najveći) od svih'.

U PST ovaj prefiks može imati vremensko značenje, kao u *poratni* (= *posleratni*), *posmrtni*, mesno značenje kao u *pograničan, pomorski*, ili se zasniva na predloškim sintagmama kao u *povoljan* (= koji je *po volji*), *pomodan* (= koji je *po modi*). Sa zameničkom osnovom je *poseban*.

Prefiks ***pod-*** gradi PST sa značenjem predloga (*is*)*pod*, npr. *podzemni, potkožni, podmorski*. *pod-*

Prefiks ***pra-***, koji smo već videli sa imenicama, pojačava značenje davne prošlosti u pridevima kao *prastar, pradavni, praiskonski*. *pra-*

Prefiks ***pre-*** može imati značenje 'suviše', kao u *preran, prevelik, prekratak* itd. Iz ovog značenja razvilo se drugo, superlativno, kao u *prelep* (= divan), *presrećan, premudar, prečasni* (sveštenička titula) itd. *pre-*

Prefiks ***pred-*** se javlja u sinonimima *pretposlednji* i *predzadnji*, kao i u više PST gde ima vremensko značenje: *predratni, predizborni, pretpraznični, predškolski* itd. *pred-*

Prefiks ***preko-*** dolazi u PST, s prostornim značenjem (*prekomorski, prekookeanski*) ili sa značenjem prelaženja neke granice, kao u *prekobrojan* ili *prekovremen*. *preko-*

Prefiks ***pri-*** je deminutivan u pridevima kao *priglup* (= pomalo glup), *priprost* (prostodušan, neuk). U PST ima značenje predloga *pri*, npr. *prigradski* (= koji je blizu grada), *prizeman* (= koji je malo iznad zemlje), *priobalski* i sl. Sa zameničkom osnovom je *priseban* (= koji je *pri sebi*, koji ne gubi mirnoću). *pri-*

Prefiks ***pro-*** javlja se kao deminutivan u *prosed* (= delimično sed), *proćelav, prohladan* itd. *pro-*

Prefiks ***protiv-*** ima isto značenje kao i predlog u PST *protivustavan, protivzakonit, protivavionski* itd. *protiv-*

16.3. GLAGOLI S PREFIKSIMA

Glagoli su vrsta reči u kojoj prefiksi imaju najširu i najraznovrsniju primenu. Dodat nesvršenom glagolu, prefiks mu najčešće menja vid u svršeni, npr. od nesvršenih glagola *pisati, želeti, vući* dobijamo svršene *napisati, zaželeti, povući*. To ipak ne znači da je svaki glagol s prefiksom svršen, jer neki svršeni glagoli mogu imperfektivizacijom (v. 9.4.5.1) postati nesvršeni, npr. *podržati* → *podržavati, ispiti* → *ispijati, prelomiti* → *prelamati* i sl.

Mnogi neprelazni glagoli postaju prelazni kada dobiju prefiks, npr. od neprelaznih *misliti, plakati, živeti* nastaju prelazni *izmisliti, rasplakati, doživeti*. Ni ovo nije opšta pojava, jer mnogi glagoli ostaju neprela-zni i s dodatkom prefiksa (npr. *doleteti* je neprelazno kao i *leteti*).

Prefiksi i predlozi

16.3.1. Glagolskih prefiksa ima oko dvadeset (ne računajući one stranog porekla). Većina ih potiče od predloga, od njih dobijaju svoje osnovno, prostorno značenje, a taj isti predlog se često koristi i u rekciji dotičnog glagola, ispred imenice ili zamenice, npr. ***u**baciti **u** kutiju, **iz**neti **iz** kuće, **na**vući **na** sebe* i sl. Pored osnovnog, međutim, svaki prefiks ima i niz drugih značenja, od kojih se neka teško mogu dovesti u vezu sa osnovnim. U pregledu koji sledi navešćemo samo najčešća značenja.

do-

16.3.2. Prefiks ***do-***, prelazno značenje: *doterati* (*do* čega), *doneti, dovući* itd. Značenje **dodira** ili **veze**: *dodirnuti, dotaći, dohvatiti, dogovarati se, dostaviti* itd. **Kompletivno** značenje: izvršenje radnje do kraja (*dovršiti, dozreti, dogoreti*) ili njeno naknadno produžavanje (*dopuniti, dosoliti, dograditi* itd.).

za-

16.3.3. Prefiks *za-*, prostorno značenje 'iza': *zamaći* (*za* nešto), *zaći, zaviriti* itd. Značenje ograđivanja ili obuhvatanja: *zagraditi, zakloniti, zatvoriti, zamotati*

itd. Značenje povezivanja ili pričvršćivanja (*za* nešto): *zalepiti, zavezati, zakačiti* itd. Značenje neželjene ili nepoželjne radnje imaju glagoli kao *zalutati, zagaziti, zagubiti,* dok oni povratni znače da radnja traje duže nego što bi trebalo: *zasèdeti se, zaraditi se, zaigrati se* itd. Značenje početka radnje (ingresivno značenje): *zàpevati, zazvoniti, zasvetleti, zaplivati* itd. Isključivo za perfektivizaciju (pretvaranje nesvršenog glagola u svršeni) služi *za-* u mnogim glagolima, kao što su *zapitati, zakasniti, zabeležiti, začuditi se* itd.

16.3.4. Prefiks *iz-*[68]: prostorno značenje analogno predlogu *iz* imamo u *izvući* (*iz* čega), *izneti, izbaciti, izići/izaći, ispasti, iskočiti* itd. **Sativnim** značenjem (od lat. *satis,* dosta) nazivamo ono koje pokazuje da je radnja izvršena koliko god je moguće, kao u *ispuniti, ispričati, izbrojati, izredati,* ili koliko god se želelo, kao u povratnim glagolima *ispavati se, izvikati se, isplakati se* i sl. **Distributivno** značenje podrazumeva veći broj subjekata, kao u *izumreti, izginuti,* ili objekata, kao u *izroditi* (mnogo dece), *ispreturati* (razne stvari) i sl. Čistu perfektivizaciju imamo u glagolima *izraditi, iskoristiti, izmeniti, izgubiti* i mnogim drugima. *iz-*

16.3.5. Prefiks ***na-***, prostorno značenje: *naneti* (na nešto), *nabaciti, naslagati, navući* itd. Sa značenjem započete ili delimično ostvarene radnje: *načeti, narušiti, napući* itd. Sativno značenje (v. prethodni pasus) imamo u *nakupiti, nahvatati, nadobijati* i sl., kao i u povratnim glagolima tipa *najesti se, naspavati se, naužívati se, načekati se* itd. Samo sa značenjem perfektivizacije su *naučiti, nastradati, napisati, nasmejati se* i mnogi drugi glagoli. *na-*

[68] *Iz-* se usled jednačenja po zvučnosti javlja i u obliku *is-* (npr. *isteći*), usled jednačenja po mestu izgovora, kao *iš-* (*iščupati*), a ispred glagola koji počinju na *s, š* ili *ž* svodi se na *i-* (npr. *isušiti, išibati, iživeti*). Ispred osnova koje počinju sa dva suglasnika često dobija dodatno *-a-*, kao u *izabrati, izazvati, izatkati.*

16.3.6. Prefiks *nad-*, prostorno značenje: *nadviti se, nadneti se* (*nad* čim), *nadleteti* (*nešto*) itd. Figurativno, u značenju superiornosti: *nadjačati, nadmašiti, nadvladati, nadglasati*, uz poneku PST, kao *nadmudriti* (= pokazati se mudrijim od koga) i *nadvisiti* (od *visok*). *nad-*

16.3.7. Prefiks *o-* ima prostorno značenje predloga *oko(lo)* u *okopati, okovati, ograditi, oplesti* itd. Otuda proističe i značenje potpunog obuhvatanja predmeta nekom tečnošću, kao u *obojiti, okrečiti, oprati, okupati* itd. Glagoli s pridevskom osnovom mogu značiti pridavanje osobine objektu ako su prelazni, npr. *osušiti* (od *suh/suv*), *ohrabriti, obogatiti* i sl., ili dobijanje osobine ako su neprelazni (pretežno PST), kao *ogladneti, ožedneti, ogluveti, ozdraviti, ostariti* itd. Sa imeničkom osnovom su *oženiti, oploditi, osramotiti, obrukati* itd., kao i oni koji znače porođaj kod životinja, kao *okotiti, oteliti se* (= roditi tele), *ojagnjiti se* (= roditi jagnje) itd. Vidi i druge primere pod 15.5.3.1. *o-*

16.3.8. Prefiks *ob-* ima isto prostorno značenje kao i *o-*, npr. *obići, obuzeti, obleteti, obigrati, obrezati* itd. U nekim glagolima dobija alomorf *oba-*, npr. *obavezati, obasjati, obasuti* (*obaspem*). S drukčijim značenjima dolazi u PST, za koje vidi 15.5.3.5. *ob-*

16.3.9. Prefiks *od-*[69] uzima od predloga značenje udaljavanja ili razdvajanja, kao u *odneti, odbaciti, odseći, oduzeti, otkinuti* itd., i u neprelaznim *odjuriti, odšetati, odlutati, otpasti* itd. Često glagoli na *od-* znače radnju suprotnu onima na *za-*, kao *u zavezati – odvezati, zaključati – otključati, zakačiti – otkačiti, zavrnuti –* *od-*

---

[69] *Od-* ima alomorfe *ot-*, ispred bezvučnih suglasnika (npr. *otpasti*), i *oda-*, uglavnom ispred dva suglasnika, kao u *odabrati, odagnati, odasuti (odaspem)*. Ispred osnova na *d-* i *t-* gubi se suglasnik, tako da ga samo po smislu možemo razlikovati od prefiksa *o-*, npr. u *odeliti* (→ *od-deliti*), *oterati* (→ *od-terati*).

odvrnuti itd. Samo svršenu radnju označava *od-* u pojedinim glagolima kao *otpevati, odigrati, odgajiti* itd.

16.3.10. Prefiks ***po-***: prostorno značenje u *politi* (*po* čemu), *posuti, poprskati,* slično u *pogaziti, pokriti* itd. Distributivno značenje (up. gore za *iz-*) može imati kad radnju obavlja više subjekata, npr. *poustajati, polegati, pomreti* itd., ili se vrši na više objekata, kao u *popisati, poubijati, pohvatati, pobacati, pokupovati* itd. U mnogim glagolima označava početak radnje (ingresivno značenje), npr. *povesti, potrčati, pokrenuti, poći, ponadati se* itd. Može značiti da je radnja trajala izvesno vreme (kontinuativno značenje), npr. *potrajati, poživeti, popričati* itd. Samo svršenu radnju označava u mnogim glagolima, kao *pojesti, pozvati, pogledati, poslati, porasti, pobeći, pokajati se* itd. Za PST vidi 15.5.3.3. *po-*

16.3.11. Prefiks ***pod-***: prostorno značenje u *podmetnuti* (*pod* nešto), *podvući, potpasti,* slično i *potkopati, potpisati, podvezati* itd. Iz konkretnog značenja 'ispod' proizlaze mnoga figurativna, kao u *podneti, podrazumevati, potkupiti, potceniti, potpomagati, podleći* itd. *pod-*

16.3.12. Prefiks ***pre-***: prostorno značenje u *preneti* (*preko* čega), *prevući, preskočiti, preplivati, preći, preleteti* itd. Radnja koja se vrši s kraja na kraj nekog predmeta: *prekriti, prekopati, pregledati, preznojiti se* itd. Radnja koja se vrši do kraja nekog perioda, dokle god je potrebno: *preživeti, pretrpeti, preboleti, preležati* itd. Značenje promene, odnosno radnje ponovljene na drugi način, imaju *preraditi, prekrojiti, preurediti, preudati se* itd. Kao i kod prideva (v. 16.2), može imati značenje 'previše', npr. *prepuniti, pretrpati, preceniti, presoliti, prejesti se* itd. *pre-*

16.3.13. Prefiks ***pred-*** retko ima prostorno značenje, i to uglavnom figurativno, kao u *predstaviti, pretposta-* *pred-*

viti, predsedavati itd. Češće je vremensko značenje: *predosetiti, predvideti, prethoditi, predstojati, pretplatiti se* itd.

16.3.14. Prefiks ***pri-***: prostorno značenje u *približiti, primaći, privući, prići* (*pri-* + *ići*) itd. Slično je značenje spajanja u *prilepiti, privezati, prišiti, prikucati* itd. Značenje nepotpune ili vremenski ograničene radnje ima u *pridržati, pritvoriti, pričekati, pričuvati, prileći* itd. Vidi 15.5.3.8. *pri-*

16.3.15. Prefiks ***pro-***: prostorno značenje odgovara predlogu *kroz*, kao u *provući* (*kroz* nešto), *proneti, proći* (*pro-* + *ići*), *protrčati, proviriti* itd. Otuda se javlja i u glagolima koji znače pravljenje rupe, otvora, kao *probiti, probušiti, probosti, prorezati* itd. Ingresivno značenje (početak radnje) ima u mnogim glagolima, kao *proraditi, prohodati, progovoriti, propevati, progledati* itd. Značenje potpunog, iscrpnog izvršenja radnje javlja se u *proučiti, pročitati, proživeti, propatiti, promrznuti* itd. Čista perfektivizacija je u *probuditi, produžiti, proliti, prokleti* i drugim glagolima. *pro-*

16.3.16. Prefiks ***raz-***[70]: prvobitno prostorno značenje bilo bi kretanje u raznim pravcima od centra, kao u *razvući, razdati, rasterati, razići se, razbežati se* itd., odakle i deljenje, komadanje neke celine, kao u *razbiti, rasturiti, rastaviti, razdvojiti, rastrgnuti, raskinuti* itd. Izazivanje nekog raspoloženja kod ljudi označavaju glagoli kao *razveseliti, ražalostiti, razbesneti, razljutiti* itd., a izazivanje nekog stanja u živim i neživim objektima glagoli kao *raspaliti, rashladiti, razbuditi, raščistiti* i sl. Poništavanje neke radnje ili njenu suprotnost znače *raz-*

---

[70] *Raz-* je podložan istim glasovnim promenama kao *iz-* (v. gore), dakle ima alomorfe *ras-* kao u *rastopiti, raš-* kao u *raščešljati, ra-* kao u *raseći, raširiti, ražalostiti, raza-* u mnogim glagolima s dva suglasnika na početku osnove, kao *razaznati, razaslati, razabrati* itd.

glagoli kao *razuveriti* (naspram *uveriti*), *razočarati* (naspram *očarati*), *razgraditi* (= *sagraditi*), *razmrsiti* (= *zamrsiti*) i drugi. Vidi 15.5.3.7.

16.3.17. Prefiks *s(a)-*[71]: osnovno je značenje spajanja, svojstveno predlogu *s*(*a*) sa instrumentalom, kao u *skupiti, sabrati, svezati, sliti, srasti, sastati se* itd. Iz upotrebe predloga *s*(*a*) s genitivom proizlazi značenje odvajanja (ablativno), kao u *svući, skloniti, zbaciti, smaknuti, sjahati* itd. Razne vrste destruktivnih radnji označavaju glagoli kao *slomiti, smrviti, zdrobiti, samleti, zgnječiti, spaliti* itd. Samo za perfektivizaciju služi u *svršiti, sačuvati, sakriti, smiriti, zgrejati* i drugim glagolima. Vidi i 15.5.3.6. *s(a)-*

16.3.18. Prefiks *u-*: prostorno značenje u glagolima *uneti* (*u* nešto), *ubaciti, uvesti, uliti, useliti* itd., kao i u neprelaznim glagolima *ući* (*u-* + *ići*), *upasti, uskočiti, utrčati* itd. Drukčijeg porekla (od staroslovenskog predloga *oy*) jesu glagoli koji znače agresivnu akciju, kao *ubiti, ukloniti, udaviti, ugušiti, ugasiti* itd., i poneki neprelazni koji znače nestajanje, kao *umreti, uginuti, umaći, uvenuti*. Mnoštvo je glagola u kojima *u-* označava samo završenu radnju: *uraditi, učiniti, upitati, umiriti, ugrejati, uslediti* itd. Mnogobrojne su i PST, za koje vidi 15.5.3.2. *u-*

16.3.19. Prefiks *uz-*[72]: prostorno značenje je kretanje nagore, kao u *uzdići, uzjahati, ustrčati, uzleteti, uspuzati se* itd. Dodat glagolima koji znače neku živu, nemirnu radnju, *uz-* pokazuje početak radnje: *uzbuniti,* *uz-*

---

[71] *S-* se ozvučava ispred zvučnih suglasnika, npr. *zbaciti*. Duži oblik *sa-* dolazi obavezno ispred *s, š, z, ž*, npr. *saseći, sašiti, sazidati, saživeti se*, a često i ispred osnova s drukčijim početkom, kao *sačekati, sagoreti, sahraniti, saopštiti*. Poneki glagoli se javljaju u dva oblika, npr. *skupiti* i *sakupiti, svladati* i *savladati*.

[72] *Uz-* postaje *us-* ispred bezvučnih suglasnika, dok produženi oblik *uza-* ima samo u dva običnija glagola – *uzabrati* i *uzavreti*.

uzvitlati, uskomešati, uzdrmati, ushodati se, uzmuvati se itd. Glagoli *ustrebati* i *uzmoći*, u jeziku književnosti, upotrebljavaju se samo u prezentu, sa značenjem futura drugog (v. 9.7.6): *ako ustreba* (= ako bude trebalo), *kad uzmognem* (= kad budem mogao) i sl.

16.4.20. Glagoli s dva prefiksa. – Glagolu koji već ima prefiks može se dodati još jedan, npr. *trpati* → *natrpati* → *prenatrpati*. Najčešće to biva s prefiksima *iz-* i *po-* u distributivnom značenju, npr. *iz-o-pijati se* (o većem broju ljudi koji su se opili) ili *po-sa-krivati* (sakriti više stvari jednu za drugom). Pored ovih, postoji dosta glagola koji su oba prefiksa dobili istovremeno, a čije se značenje mora naučiti posebno za svaki od njih. Takvi su *od-u-stati, pret-po-staviti, o-pre-deliti, s-po-taknuti, ras-po-rediti* i drugi.

Izuzetno, u glagolima distributivnog značenja mogu se javiti i **tri** uzastopna prefiksa, npr. *is-po-raz-bolevati se* (pojačanje od *porazbolevati se* = razboleti se jedan za drugim).

16.4. PRILOZI S PREFIKSIMA

Prilozi najčešće imaju prefiks samo ukoliko su postali od prideva s prefiksom, npr. *bez-dušno* od *bez-dušan*. Pravu prilošku prefiksaciju srećemo samo u malom broju reči, obično sa istim prefiksima koje smo videli kod prideva.

ne-: negacija u *nerado, nemalo, neretko, nedugo.* ***ne-***

po-: ublažava značenje priloga u *podosta, pomalo,* ***po-*** često s komparativom (*poviše, pobliže, podalje*) ili sa superlativom (*ponajviše*).

pre-: sa značenjem 'suviše' u *premalo, premnogo,* ***pre-*** *previše, preblizu* itd.

Specifično značenje imaju prefiksi ***prek(o)-*** u ***prek(o)-*** *prekjuče* 'pre dva dana, dan pre jučerašnjeg', *prek(o)sutra* 'kroz dva dana, dan posle sutrašnjeg' i danas retko ***nak(o)-*** u *nakjuče* 'pre tri dana', *nak(o)sutra* 'kroz tri dana'.

17. SLAGANJE (KOMPOZICIJA)

Svaka složenica (složena reč) sastavljena je od osnova dveju reči. Ukoliko im je na kraju dodat i sufiks, takvu reč nazivamo **složeno-sufiksalnom tvorenicom** (SST: vidi i 15.6).

Spojni vokal

Između prvog i drugog dela, većina složenica ima **spojni vokal**, kao znak međusobne veze. Taj vokal je obično *-o-*, kao u *ribolov, poljoprivreda, spasonosan, rukovoditi*, ređe *-e-* kao u *oceubica, očevidan, svojeručan*. Ukoliko se prva reč u složenici završava na *o* (kao u *drvored, dobrotvor, stonoga, malokrvan*) ili na *e* (kao u *moreplovac, višeglasan*), sam taj završetak preuzima ulogu spojnog vokala.

Složenice bez spojnog vokala su npr. *buba|švaba, pali|kuća, oči|gledan, hiljadu|godišnji, dva|deset* (vertikalnom crtom označavamo granicu između prvog i drugog dela). U njima se prvi deo obično završava na vokal, ali neki put i na konsonant, kao u *zim|zelen* ili *imen|dan*.

17.1. SRASLICE

Sraslice

Sraslicama nazivamo one složenice u kojima prvi i drugi deo zadržavaju isti oblik i isti međusobni odnos kakav su imali u sintagmi od dve reči, a jedini znak spajanja je jedinstven akcent. Takve su npr. *kućèvlāsnīk* (= kuće vlasnik), *znàtižēljan* (= znati željan), *takòzvānī* (= tako zvani), *jedànpūt* (= jedan put) i sl. Sraslice mogu zadavati teškoće u pravopisu, pošto nije uvek jasno da li ih treba pisati kao jednu reč ili kao dve.

17.2. POLUSLOŽENICE

Polusloženice su izrazi od dve reči koji čine jedinstven pojam, ali svaka zadržava svoj akcent, a u pisanju se odvajaju crticom: *spȍmēn-plȍča, lȅptīr-stàklo, rȁk-rȁna, vȉšē-mȁnjē* i slično. Među njima je i dosta izraza stranog porekla: *nâtrijum-hlòrīd, dízel-môtor, cȉmer-koléga* i sl.

Polusloženice

U pregledu koji sledi nabrojaćemo najčešće tipove složenica po vrstama reči. Drugi deo složenice obično pripada istoj vrsti reči kao i cela složenica, npr. imenica *kuća* u imeničkoj složenici *pali|kuća*, pridev *nem* u pridevskoj složenici *gluvo|nem* i slično. To ipak ne važi za složeno-sufiksalne tvorenice, jer u njima vrstu reči određuje sufiks: npr. u *krivo|klet-nik* drugi deo je osnova glagola *kleti*, ali sufiks *-nik* daje složenici imeničku vrednost.

17.3. IMENIČKE SLOŽENICE

Složenice od **dveju imenica** obično imaju spojni vokal, kao u *par*o|*brod, grad*o|*načelnik, pušk*o|*mitraljez*. Bez spojnog vokala su složenice (još češće polusloženice) stranog porekla, iz turskog kao *sahat-kula*, iz nemačkog kao *gas|maska, vizit|karta, general-major*, u novije vreme često s prvim delom iz engleskog kao *čarter-let, video-igra* i sl.

Dvoimeničke složenice

Složenice od **imenice** i **glagola** uvek su složeno-sufiksalne (SST). Najčešće imaju nulti sufiks, kao *brodo |lom* (*brod +-o- + lom*(*iti*) +-∅), *ruko|pis, ljudo|žder, kišo|bran* itd.; javljaju se i sufiksi -(*a*)*c* (*staklo|rez-ac, zakono|dav-ac* itd.), *-a* (muškog roda: *šteto|čin-a, krvo|pij-a, drvo|delj-a*) i drugi.

Složenice s glagolom

Od **prideva** i **imenice** retko su nesufiksalne (*puno|moć, Beo|grad*), a češće SST (*crveno|kož-ac, malo|grad-anin, belo|uš-ka* i sl.).

S pridevom

Zamenica + **imenica**: ovde spadaju mnogobrojne složenice s prvim delom *samo-*, od zamenice *sâm*

Sa zamenicom

(*samo|obmana, samo|volja, samo|uništenje* itd.) i poneka na *sve-* (*sve|moć, sve|znanje*).

Broj + **imenica**: *dvo|broj, tro|list, četvoro|ugao* itd. SST: *dvo|kol-ica, tro|nož-ac, tro|meseč-je* itd. Slične ovima su složenice s prvim elementom *polu-*[73], npr. *polu|krug, polu|mrak, polu|proizvod* i sl. S brojem

Glagol + **imenica**: ove složenice uglavnom označavaju ljudska bića, npr. *pali|kuća, deri|koža, vrti|rep,* retko predmete (npr. *vadi|čep*). Nazivaju se i **imperativne** složenice, jer je prvi deo nastao od imperativa drugog lica jednine na *-i* (*pali, deri, vrti*), neki put i od imperativa na *-ij* gde se glas *j* gubi, kao u *razbi|briga, ispi|čutura.* S glagolom

Prilog + **glagol** + **sufiks**: s nultim sufiksom kao u *pravo|pis, daleko|vod,* ili s drugim sufiksima, kao u *krivo|klet-nik, pravo|sud-e* (*pravo* + *sud*(*iti*) +-*je*) itd. S prilogom i glagolom

17.4. PRIDEVSKE SLOŽENICE

Imenica + **pridev**: *krvo|žedan, vatro|stalan* itd.

Imenica + **imenica** + **nulti sufiks**: *čoveko|lik, svilo|run* itd.

Imenica + **glagol** + **sufiks**: *spaso|nos-an, dobro|tvor-an, oči|gled-an itd.; miro|ljub-iv, zimo|grož-ljiv* itd.

Pridev + **imenica** + **sufiks**: *razno|vrst-an, oštro|um-an, prosto|duš-an* itd.; *donjo|grad-ski, spoljno|politič-ki* itd.; *mlado|lik, sedo|kos, prazno|glav, boso|nog* itd. (nulti sufiks).

Pridev + **pridev**: *gluvo|nem, svetlo|plav,* (polusloženice:) *crno-žut, kulturno-umetnički* itd.

Zamenica + **pridev**: *samo|zadovoljan, samo|pouzdan* itd.

Zamenica + **imenica** + **sufiks**: *svoje|vrst-an, svoje|ruč-an, sve|sloven-ski, ovo|zemalj-ski* itd.

---

[73] Od akuzativa nekadašnje imenice *pola* (= *polovina*), koja se danas upotrebljava nepromenjena, kao prilog (npr. *Ženi dajem pola plate*). Neki gramatičari svrstavaju oblik *polu-* među prefikse.

Broj + imenica + sufiks: *jedno|smer-an, dvo|sob-an, tro|del-an, sto|procent-an* itd.; *jedno|partij-ski, tro |četvrtin-ski* itd.; *tro|cifr-en, dvo|smisl-en* itd.; (s rednim brojem:) *prvo|klas-an, treće|razred-an* itd.

***Polu-* + pridev**: *polu|mrtav, polu|prazan* itd.

Prilog + pridev: *puno|mastan, opšte|narodni* itd.; (s glagolskim radnim pridevom:) *dobro|došao, novo|nastali* itd.; (s glagolskim trpnim pridevom:) *tako|zvani, mnogo|poštovani* itd.

Prilog + imenica + sufiks: *mnogo|ljud-an, malo| |krv-an, više|slož-an* itd.

Prilog + glagol + sufiks: *sporo|voz-ni, lako|misl-en* itd.

17.5. GLAGOLSKE SLOŽENICE

Složenih glagola ima znatno manje nego složenih imenica i prideva. Nešto češće se javljaju samo tri tvorbena tipa:

imenica + glagol: *ruko|voditi, bogo|huliti, dan| |gubiti* itd.;

zamenica + glagol: *samo|upravljati, samo|finansirati se* itd.;

prilog + glagol: *zlo|upotrebiti, krivo|tvoriti* itd.

Glagoli s prefiksom *o-*

Uz to, pojedini glagoli sastavljeni su od prefiksa *o-* s priloškom i glagolskom osnovom, kao *o-zlo|jediti, o-malo|važiti, o-dugo|vlačiti*. Od njih treba razlikovati one kao *o-zlovolj-iti, u-dvostruč-iti, po-jednostav-iti,* koji takođe sadrže po dve leksičke osnove, ali nisu složeni nego prefiksalno-sufiksalni, izvedeni iz složenih prideva *zlo|volj-an, dvo|struk, jedno|stav-an* i sl.

17.6. SLOŽENICE U OSTALIM VRSTAMA REČI

Zamenice, brojevi, prilozi

Kompozicija postoji i kod zamenica, brojeva i kod nepromenljivih vrsta reči, ali tu je ona tesno povezana sa značenjem, usled čega smo na nju naišli već prilikom upoznavanja s tim vrstama reči u morfologiji. Tako smo kod neodređenih zamenica videli da kombinuju formante *i-*, *ni-*, *ne-*, *sva-* sa upitnom zamenicom, kao u *i|kakav, ni|čiji, ne|čiji, sva|ko* i sl. (v. 7.6, 7.6.1). Brojevi su gotovo svi složene reči, pa na primer broj *sedamsto pedeset osam* (758) sadrži pet osnova – *sedam, sto, pet, deset* i *osam*. Za priloge smo videli (10.5) da mogu biti složeni od predloga s drugom rečju, npr. *iz|jutra, na|veliko, za|malo* i sl.; mogu sadržati iste formante kao i neodređene zamenice, npr. *ni|kuda, sva|kako*. Značenje neodređenosti imaju prilozi s reduplikacijom *gdegde* (= *ponegde*) i *katkad* (= *ponekad*), kao i polusloženice od dva slična priloga *kako-tako, manje-više, kad-tad* i sl.

Složeni predlozi

Među nepravim predlozima možemo razlikovati dve grupe složenica. Jedni, kao *iz|nad, is|pod, is|pred, iz|među* i dr. sastavljeni su od po dva prava predloga: po značenju su jednaki prostim predlozima *nad, pod, pred, među*, ali, dok ovi idu sa instrumentalom, složeni predlog traži genitiv (*nad zemljom* = *iznad zemlje*). Drugu vrstu složenica čine spojevi predloga sa imenicom, kao *na|vrh, po|vrh, na|kraj, u|mesto, na|mesto, po|put* itd., takođe s genitivom.

18. KONVERZIJA

Konverzijom (pretvaranjem, preobrazbom) nazivamo prelazak reči iz jedne kategorije u drugu bez dodavanja bilo kakvih afiksa. Taj način tvorbe, uobičajen na primer u engleskom, u srpskom je daleko manje zastupljen nego ostala tri.

Četiri vrste konverzije

Na osnovu toga u koju vrstu reč prelazi razlikujemo poimeničenje (supstantivizaciju), popridevljenje (adjektivizaciju), prelazak u priloge (adverbijalizaciju) i prelazak u predloge (prepozicionalizaciju).

18.1. POIMENIČENJE

U imenice prelaze pojedini pridevi, zadržavajući samo jedan od tri roda. Promena po padežima uglavnom i dalje ostaje pridevska, uz neke izuzetke koje ćemo videti niže.

Muški rod

U muškom rodu poimeničeno je *dragi* (gen. *dragog*(*a*): naziv za voljenog muškarca, up. nem. *der Liebste*, fr. *chéri*; odatle je i muško ime *Dragi*), *dežurni, bližnji* (religiozni termin), poneka titula kao *presvetli, velečasni* itd. Poimeničavaju se i glagolski pridevi, kao *optuženi, pretpostavljeni, potčinjeni, predsedavajući, glavnokomandujući* itd.

Prezimena

I prezimena kao *Crnjanski, Rački, Mušicki*, uključujući ona iz drugih slovenskih jezika (*Čajkovski, Stravinski, Paderevski* itd.), po postanku su pridevi i zadržavaju pridevsku promenu: gen. *Crnjanskog*(*a*), dat. *Crnjanskom*(*e*) itd.

Prezimena sa prisvojnim pridevskim sufiksom *-ov*/*-ev*, npr. *Miljanov, Markov, Delčev*, dekliniraju se kao imenice, dakle *Miljanova, Miljanovu* itd. Ipak, in-

strumental, bar kod domaćih prezimena, obično ima pridevski nastavak *-im* (*Miljanovim*), dok se za ruska prezimena javlja i imenički i pridevski instrumental (*Korsakovom* i *Korsakovim*).

18.1.1. U ženskom rodu poimeničeno je *draga*, analogno gore pomenutom *dragi* (up. nem. *die Liebste*, fr. *chérie*: odatle je žensko ime *Draga*), zatim *mlâda* (= nevesta), geometrijski termini *prava* i *kriva* (= prava linija, kriva linija) itd. Promena ovde oscilira između pridevske i imeničke, što se vidi po obliku dativa–lokativa: *veran svojoj dragoj*, ali *veran gospođi Dragi* (ime), *mladoj* i *mladi*, *tačka na pravoj* ali i *na pravi*. Za imena država i pokrajina, kao *Engleska, Češka, Nemačka, Bačka,* promena je isključivo pridevska (*u Nemačkoj* itd.). Ženskog roda je i poneko ime grada, kao *Makarska* (*u Makarskoj*), *Grocka, Bijela* i dr. **Ženski rod**

18.1.2. U srednjem rodu najvažnija su poimeničenja *dobro* i *zlo*. Promena je uglavnom imenička, kao što vidimo po obliku instrumentala (npr. *Ja to smatram velikim* ***zlom***) i genitiva množine, koji glasi *dobárā, zálā* (s nepostojanim *a*, kao za imenice tipa *rebro*, v. 5.4.2.1). **Srednji rod**

18.2. POPRIDEVLJENJE

O **popridevljenju** možemo govoriti kada glagolski pridevi (tj. participi) postanu pravi pridevi, što se vidi po mogućnosti da stoje uz imenicu kao atributi. Za trpni pridev (pasivni particip) takva upotreba je u principu uvek moguća, pa imamo bezbroj primera, kao *pobeđeni neprijatelj, izmenjeni uslovi, otvoren prozor, kuvano meso, prodata roba* itd. Neki pridevi, kao *razuzdan, zabačen, usiljen, uklet* i sl., danas su mnogo običniji nego glagoli od kojih su postali. **Od participa**

18.2.1. Od radnog prideva (aktivnog participa) atributivna upotreba je moguća samo u manjem broju slučajeva, obično tamo gde se izražava vidljivo promenjeno stanje ili osobina, npr. *omršavele ruke, promukli glas, odrasla žena, zaspalo dete, požutelo lišće, zarđali nož* i sl. Katkad pridevska upotreba povlači za sobom suženje značenja. Kaže se npr. *pali borac* u smislu borca koji je poginuo u ratu, ali nije moguće **pali čovek* namesto *čovek koji je pao* (npr. na stepenicama). Svi ovakvi pridevi su u boljim rečnicima zabeleženi pod posebnim odrednicama.

Pridevi na -*ći*

18.2.2. Pridevi na *-ći, -ća, -će* (kao u *svetleći natpis, svetleća reklama, odgovarajući smeštaj, odgovarajuće izmene* i sl.) takođe spadaju pod konverziju ukoliko se smatra da su postali od glagolskog priloga sadašnjeg na *-ći*. Ako pak tretiramo *-ći* kao sufiks (up. rusko *-щий, -щая, -щее*), koji se u muškom rodu jednine slučajno podudara s glagolskim prilogom, onda ćemo takve prideve svrstati među sufiksalne (v. 15.3.1.8).

18.3. PRELAZAK U PRILOGE

Prilozi od prideva

Prelazak u priloge je redovna i široko rasprostranjena pojava. Kao što smo videli u 10.3, prilozi mogu postati od srednjeg roda jednine opisnih prideva (npr. *Ona **tiho** govori*), uključujući i glagolske trpne prideve (npr. *Gledao ju je **zaljubljeno***), ili od pojedinih prideva na *-ski* (*-čki, -ški*), gde kao prilog služi muški rod jednine, samo bez dužine na krajnjem *-i* (npr. ***Drugarski** me je posavetovao; **politički** neprikladan*).

18.4. PRELAZAK U PREDLOGE

Prelazak u predloge videli smo kod nepravih predloga (11.1 a–c), koji su po postanku prilozi ili imenice.

SINTAKSA

19. SINTAGMA

Sintaksa izučava povezivanje reči u rečenicu i njihove međusobne odnose. Manja jedinica od rečenice jeste **sintagma**, koju definišemo kao spoj dveju ili više reči povezanih po smislu i po gramatičkim funkcijama.

Upravna reč

Jedna reč u sintagmi je **upravna** (ili **glavna**, ili **centar** sintagme), dok druge od nje zavise. Tako u *moj verni pas* zamenica *moj* i pridev *verni* zavise od imenice *pas*; u *imati uspeha* imenica u genitivu zavisi od glagola *imati*.

19.1. VRSTE SINTAGMI

Na osnovu toga kojoj vrsti reči pripada upravna reč, sintagme delimo na nekoliko tipova. Dva najvažnija su **imeničke sintagme** (kao u navedenom *moj verni pas,* ili *izložba slika,* ili *čaj sa limunom*) i **glagolske sintagme**, npr. *imati uspeha* ili *glasno vikati.* Može se govoriti i o pridevskim sintagmama (npr. *sasvim logičan*) i o priloškim (npr. *nešto sporije*). Imenička sintagma obavlja u rečenici iste funkcije kao imenica (uporedi *Moj verni pas je zalajao* i *Pas je zalajao*), glagolska sintagma je predikat kao i pojedinačni glagol, pridevska sintagma određuje imenicu kao i pridev, priloška sintagma ima funkcije priloga.

Predloško-padežna konstrukcija

U literaturi se sreće i termin **predloška sintagma**, za spojeve kao *s velikim zadovoljstvom* ili *u uglu sobe.* Budući da takva sintagma **sadrži** predlog, a po funkciji nije jednaka predlogu nego prilogu, bolji izraz bi bio **predloško-padežna sintagma** ili **predloško-padežna konstrukcija**.

19.2. SLOŽENE SINTAGME

Sintagme se u rečenici nadovezuju jedna na drugu, ali se vrlo često i uklapaju jedna u drugu. U tom slučaju govorimo o **složenoj sintagmi**. Primera radi, složena glagolska sintagma **otvoriti fabriku plastičnog posuđa** sklopljena je od glagolske sintagme *otvoriti fabriku* (upravna reč: *otvoriti*), imeničke sintagme *fabrika posuđa* (upravna reč: *fabrika*) i imeničke sintagme *plastično posuđe* (upravna reč: *posuđe*).

20. PROSTA REČENICA

20.1. DELOVI REČENICE

Predikat i subjekt

Rečenicu je lakše prepoznati nego je teorijski definisati (uobičajena leksikografska definicija, »misao iskazana rečima«, nedovoljno je precizna za potrebe gramatičara). Bitna osobina rečenice, po kojoj se razlikuje od sintagme, jeste da iskazuje vezu **predikata** (koji je uvek glagol ili glagolska sintagma) sa **subjektom** (rečju ili sintagmom o kojoj predikat govori). Subjekt i predikat su dva osnovna elementa rečenice. Rečenica koja sadrži samo njih, npr. *Voz kasni*, u školskim gramatikama se naziva **prostom** rečenicom, dok je **prosta proširena** ona koja sadrži i druge reči (dodatke subjektu, predikatu ili i jednom i drugom), npr. *Voz iz Niša danas prilično kasni.* Za ovim drugim terminom nema stvarne potrebe, pošto u praksi velika većina rečenica sadrži i druge reči osim subjekta i predikata, čime se bitno ne menja karakter rečenice. U tom smislu, svaki iskaz s po jednim subjektom i jednim predikatom nazivamo prostom rečenicom, za razliku od složene (v. 21.1 i dalje), koja je spoj više prostih rečenica.

Ostali delovi rečenice

Pored subjekta i predikata, u rečenici razlikujemo i dopune, priloške odredbe, a kao posebnu vrstu dodataka atribut i apoziciju.

20.2. SUBJEKT

Gramatički subjekt (za razliku od logičkog, za koji v. niže, 20.2.2) uvek je u nominativu. Ulogu subjekta može imati imenica (***Voz** kasni*), imenička sintagma (***Sednica upravnog odbora** je u toku; Te godine je počeo **Prvi svetski rat***) ili imenička zamenica (***Oni** će ti pomoći; **Ovo** je poklon za vas; **Šta** se dogodilo?*), a ponekad i broj (*Od cele družine ostao je samo **jedan***).

Neiskazan subjekt

20.2.1. U mnogim rečenicama subjekt nije iskazan. To se ne protivi malopredašnjem zaključku da su subjekt i predikat dva osnovna elementa rečenice, jer subjekt postoji i tada, samo što nije izgovoren ili napisan nego se »podrazumeva« (prema uobičajenom školskom terminu). To biva u dva slučaja:

(a) Ako je predikat u prvom ili drugom licu jednine ili množine, sam glagolski oblik pokazuje da je subjekt *ja, ti, mi,* odnosno *vi,* pa lična zamenica nije nužna, npr:

Čekaću te pred kućom.
Varaš se.
Poznajete li ovog čoveka?

Zamenica bi se upotrebila samo ako se naglašava vršilac radnje (npr. *Ovde* **ja** *odlučujem*), a često i uz enklitičke oblike glagola *biti,* budući da oni ne mogu doći na početak rečenice (npr. **Mi** *smo za opoziciju;* **Ti** *si genije*).

(b) Subjekt u trećem licu može se nalaziti u nekoj od prethodnih rečenica ili u rečenici sagovornika, npr.:

(Neću više da gajim *kamelije.*) Zahtevaju previše vode.
(– Je li tu *vlasnik radnje*?) – Izašao je.

Rečenice bez subjekta

Subjekt potpuno izostaje u bezličnim (besubjekatskim) rečenicama, gde vršilac radnje nije određen, npr. *Sviće; Hladno je. Dobro se živi* (v. 9.9.3).

20.2.2. Logičkim subjektom nazivamo onu imenicu, zamenicu ili imeničku sintagmu koja označava izvor radnje ili nosioca situacije, ali koja nije u nominativu nego u nekom drugom padežu. To mogu biti sledeći padeži:

(a) Genitiv, uz *biti* ili *imati,* u značenju postojanja ili nepostojanja, npr.:

Bilo je dosta *ljudi* na šetalištu.
Biće *velikih iznenađenja.*
Ima *hrane* za sve.
Nema *nikakvih problema*[74].

---

[74] U potvrdnoj rečenici, za brojive imenice u jednini, upotrebiće se nominativ, npr. *Ima jedan problem.*

(b) Dativ, uz bezlične glagole ili glagolske izraze koji označavaju neko subjektivno osećanje, npr.:

– Kako *vam* je ovde? – Lepo *nam* je.
Vojnicima je hladno.
Detetu se spava.

(c) Akuzativ, uz *biti* sa imenicom ili uz neke glagole koji izražavaju subjektivno (najčešće negativno) osećanje, npr.:

Sve *nas* je strah.
Sram neka *ih* bude!
– Zašto nije došao? – Mrzelo *ga* je.

20.3. PREDIKAT

Glagolski predikat

Obavezni sastojak predikata je glagol. Ukoliko ne sadrži ništa osim glagola, u prostom ili složenom obliku, nazivamo ga **glagolski predikat**, kao u primerima:

Zvoni telefon.
Jutros *smo se okupali* u reci.

Imenski predikat

20.3.1. Imenski predikat se sastoji od glagola *biti*, za koji kažemo da obavlja funkciju **kopule (spone)**, i druge reči koju nazivamo **imenski deo predikata**. Ta druga reč može biti imenica:

Moj brat je *inženjer.*

pridev:

Predavanje je bilo *kratko.*

prilog:

Moja kuća je *blizu.*

zamenica, imenička ili pridevska:

Ja nisam *ti.*
Sve su žene *takve.*

broj:

Četiri i tri su *sedam.*

Kao imenski deo predikata može se javiti i sintagma od prideva s imenicom u genitivu:

Deda je uvek bio *dobre volje.*

ili predloška sintagma:

Narukvica je *od srebra.*
Podaci su *u kompjuteru.*

20.3.1.1. Pridev kao imenski deo predikata mora biti u neodređenom vidu (v. 6.2), npr. *Vaš predlog je* ***zanimljiv****.* To, naravno, ne važi za prideve koji imaju samo određeni vid (npr. *Ovaj avion nije* ***mlazni***), među koje spadaju i svi komparativi i superlativi: *Drugi tepih je* ***veći****; Vaš predlog je* ***najzanimljiviji***).

Pridev u predikatu

20.3.2. I glagolski i imenski predikat slažu se sa subjektom u rodu i broju:

Slaganje u rodu i broju

Avion/Ptica leti	Avioni/Ptice lete
Avion je leteo	Avioni su leteli
Ptica je letela	Ptice su letele
Avion je brz	Avioni su brzi
Ptica je brza	Ptice su brze

Izuzetak su rečenice s pokaznom zamenicom i glagolom *biti,* tipa *Ovo je moja ćerka* (v. 7.3.2).

20.3.3. Imenskom predikatu je sličan predikat s **kopulativnim glagolima,** tj. glagolima nepotpunog značenja, koji zahtevaju **predikatnu dopunu (predikativ).** Ta dopuna može biti imenica ili pridev, a zavisno od glagola biće u različitim padežima. Najčešće je u nominativu:

Predikatna dopuna

Postao je *umetnik.*
Ostala sam *poslednja.*
Ispašćemo *smešni.*
Zovem se *Marija.*
Nemoj se praviti *glup.*

U akuzativu:

Njegova izjava predstavlja *uvredu* veličanstva.
Poslednja odluka znači *izmenu* propisa[75].

---

[75] Ukoliko se tumači **značenje reči,** uz glagol *značiti* ide nominativ: *Latinska reč* ***mutatio*** *znači* ***izmena****.*

S predlogom *za* i akuzativom:

Smatraju me *za grešnicu*.

Izabran je *za gradonačelnika*.

Za koga me ti držiš?

U instrumentalu:

Nazvan je *ocem* otadžbine.

Procena se pokazala *netačnom*.

Odgovor mi se čini *ispravnim*.

U današnjem jeziku instrumental se rede upotrebljava, tako da bi poslednja dva primera mogla glasiti i: *Procena se pokazala netačna,* odnosno *Odgovor mi se čini ispravan.* S druge strane, uz glagol *smatrati* instrumental je uobičajen bar koliko i konstrukcija *za* + akuzativ: *Smatraju me grešnicom*.

20.4. DOPUNE

20.4.1. Pravi objekt. – Dopune se u nekim gramatikama tretiraju kao istoznačne s terminom **objekti,** s tim što razlikujemo **pravi (direktni) objekt** i razne vrste **nepravih (indirektnih) objekata**. Pravi objekt je imenska reč u akuzativu bez predloga, koja dopunjava značenje prelaznih glagola, kao u: **Pravi objekt**

Napišite mi *adresu*.

Video sam *nekoga* u dnu sobe.

Mesto objekta je po pravilu iza glagola, ali on može stajati i ispred glagola kad to zahteva smisao iskaza, pri čemu akuzativni oblik pokazuje da nije subjekt, npr.: **Položaj objekta**

Lekove treba uzimati redovno.

Nekoga od njih sam već video.

Položaj nenaglašenih zamenica kao objekata zavisi isključivo od pravila o enklitici (*Poznajem ga,* ali *Ja ga poznajem*: v. 3.3.3.3).

20.4.1.1. Akuzativ pravog objekta **zamenjuje se genitivom** u dva slučaja:

(a) Kada objekt označava neodređenu količinu čega ili deo od ukupnog broja (partitivni genitiv), npr.:

Kupiću *hleba* i *vina*.
Imate li *vremena*?
Doneo sam vam *kolača*.

(b) Posle odrečnog glagola često se upotrebljava objekt u genitivu (tzv. slovenski genitiv), npr.: **Genitiv uz negaciju**

Neću im dati ni *dinara*.

(Up. u potvrdnom obliku: Daću im *dinar*.)

Ne vidim *načina* da se to uradi.

Slovenski genitiv je tipičan za stariji i narodski jezik, dok se u današnjem govornom jeziku i posle negacije najčešće upotrebljava akuzativ. Tako bi, na primer, rečenica Vuka Karadžića »Ali on ovoga obećanja svojega ne ispuni« danas bez sumnje glasila: *Ali on ovo svoje obećanje ne ispuni* (*nije ispunio*).

20.4.2. Nepravi objekt. – Nepravim ili indirektnim objektima nazivamo sve one koji dopunjavaju značenje neprelaznih glagola. Zavisno od rekcije glagola, oni mogu biti u genitivu, dativu ili instrumentalu. Među njih obično svrstavamo i **predloške objekte**, tj. one koji se sastoje od predloga s imenskom rečju u genitivu, akuzativu, dativu–lokativu ili instrumentalu. **Nepravi objekt**

Genitiv bez predloga dolazi gotovo uvek s povratnim glagolima, npr.:

Seti se *obećanja*.
Više *ga* se ne plašim.

Genitiv s predlogom:

Sve zavisi *od rezultata*.

Dativ:

Ne prija *mi* sladoled.
Verujte *stručnjaku*.

Akuzativ s predlogom:

Princ se zaljubi *u pastiricu*.
Nisam mislio *na vas*.

Instrumental:

Vladao je ogromnim *carstvom*.
Čime se sada bavite?

Instrumental s predlogom:

Nastavićemo *s vežbama.*

Nemojte žaliti *za prošlošću.*

20.4.3. Pojedini glagoli zahtevaju po dva objekta – pravi i nepravi, pravi i predloški, ili nepravi i predloški. Tipičan takav slučaj su glagoli davanja, s jednim objektom u akuzativom i drugim u dativu: **Glagoli sa dva objekta**

Pružite *šansu mladima.*

Poslali smo *vam pozivnicu.*

Neke druge moguće kombinacije vidimo u primerima kao:

Poštedite *starce* tih *napora* (pravi + nepravi u genitivu).

Premazaćemo *tortu čokoladom* (pravi + nepravi u instrumentalu).

Zahvalio sam *mu na ljubaznosti* (nepravi u dativu + lokativ s predlogom).

20.4.4. Dopune imenica, prideva i priloga. – Analogni nepravim objektima glagola jesu padežni, odnosno predloški oblici koji dopunjavaju smisao imenica, prideva, a u redim slučajevima i priloga. Od imenica, to se pre svega odnosi na glagolske imenice (sa sufiksom *-nje* ili *-će*) i one koje označavaju neku radnju ili proces. Dopune u dativu ili u instrumentalu iste su za imenice kao i za odgovarajuće glagole: *izvinjenje čitaocima* kao *izviniti se čitaocima; rukovanje aparatom* kao *rukovati aparatom.* Neizmenjeni ostaju uglavnom i predloški objekti, npr. *pad s krova* kao *pasti s krova, težnja ka savršenstvu* kao *težiti savršenstvu.*

Objekatski genitiv Naprotiv, imenice koje odgovaraju prelaznim glagolima umesto pravog objekta dobijaju genitiv (objekatski genitiv), a ponekad i predlošku dopunu: *uvoziti hranu → uvoz hrane; otkriti Ameriku → otkriće Amerike; želeti promene → želja za promenama; loviti zečeve → lov na zečeve.*

Rekcija prideva Mnogi pridevi, kao i glagoli, imaju svoju rekciju, koja bi u boljim dvojezičnim rečnicima morala da bude

naznačena. Tako npr. pridev *željan* traži genitiv (*željan promenâ*), *zadovoljan* traži instrumental (*zadovoljan presudom*), *umoran* traži *od* s genitivom (*umoran od napora*), *siguran* traži *u* s akuzativom (*siguran u sebe*) i sl.

Dopuna uz komparativ i superlativ

Posle komparativa i superlativa dolazi dopuna *od* sa genitivom (*skuplji od zlata; najveći od svih filozofa*). Isto važi i za poređenje priloga, npr. *Ti ćeš to uraditi bolje od mene.*

20.5. ATRIBUT

Kad pridevska reč (pridev, glagolski pridev, pridevska zamenica ili redni broj) određuje imenicu i slaže se s njom u rodu, broju i padežu, tu njenu funkciju u rečenici nazivamo atributom. Atributi su kurzivom pisane reči u:

Žale se na *gradski* saobraćaj.
Prošla sezona je bila uspešna.
Mogu li da uzmem *tvoje* naočare?
Četvrto poglavlje je najduže.

Dva ili više atributa mogu stajati uz istu imenicu, npr.:

Ovaj prašnjavi seoski put vodi do mlina.

Sintagme kao atributi

20.5.1. Među atribute obično se svrstavaju i padežne i predloške sintagme koje stoje posle imenice, ukoliko je određuju (opisuju) na isti način kao i pridev. Takvi primeri bi bili *devojčica plave kose* (= *plavokosa* devojčica), *gume za automobil* (= *automobilske* gume), *udžbenik za srednju školu* (= *srednjoškolski* udžbenik). Ovakve atribute je često teško razlikovati od maločas opisanih dopuna imenice. Bitna razlika je u tome što u primerima iz prethodnog odeljka imenice samim svojim smislom zahtevaju dopunu (otkriće *čega*? želja *za čim*? itd.), dok se za imenice kao *devojčica* ili *guma* takvo pitanje ne postavlja.

I prilozi, naročito oni za mesto i vreme, mogu imati ulogu atributa: *kretanje* **nizbrdo**, *saobraćaj* **noću**, *fioka* **gore levo** (= gornja leva fioka).

20.5.2. Privremeni atribut, nazvan i predikatski atribut, predikativ ili aktuelni kvalifikativ, kazuje neku osobinu imenice koja nije stalna, nego važi u vreme radnje iskazane predikatom:

Otac se *iscrpljen* srušio na ležaj.
Naši su *prvi* stigli na cilj, a vaši *poslednji*.
Nikad *te* nisam video *ovakvog*.

Apozitiv

Prelaznu kategoriju između privremenog atributa i apozicije (v. sledeći odeljak) čini **apozitiv**, kao u primerima:

Vlažna od kiše, zemlja se ugibala pod nogama.
Moj kolega, *iznenađen*, nije stigao da reaguje.
Onako *mladoj* i *neiskusnoj*, Sombor joj se učinio kao velegrad.

Za razliku od privremenog atributa, on je od ostatka rečenice odvojen intonacijom i pauzom (odnosno pauzama, ako je u sredini rečenice), što se u pisanju označava zapetom (zapetama). Kao i u predikatu (20.3.1.1), pridev u predikativu, odnosno apozitivu, uvek je u neodređenom vidu: nije moguće **Otac se iscrpljeni...* niti **Moj kolega, iznenađeni...*

20.6. APOZICIJA

Dve imenice

Kažemo da su *u apoziciji* dve imenice stavljene jedna uz drugu tako da jedna pobliže označava i određuje drugu; i sama takva odredba naziva se apozicijom. Najčešće su apozicije ispred vlastitih imena: *gospođa Lukić, profesor Kašanin, kralj Petar, čika Jova, baba Milica, restoran „Proleće", jezero Balaton, reka Misisipi* i sl. Ređe apozicija dolazi POSLE imena i tada se odvaja zapetom: *Stojan Matić, novinar.*

Posebna vrsta apozicije su tzv. atributske apozicije ili atributivi, u kojima druga zajednička imenica sužava značenje prve: *kamen temeljac, zvezda padalica, suze radosnice* (= suze od radosti) i sl. Reči kao *temeljac, padalica* i sl. najčešće se samo tako i upotrebljavaju, mada je apozicija moguća i sa imenicama koje imaju samostalnu upotrebu, npr. *pas čuvar.*

Atributivi

20.6.1. Obe imenice u apoziciji u načelu imaju isti padež (*doktor Simić, doktora Simića, s doktorom Simićem* itd.). Od tog pravila ipak ima nekoliko izuzetaka:

Padež apozicije

– Prezimena sa završetkom na suglasnik, kao i ona na *-ski*, gramatički su muškog roda, tako da ostaju nepromenjena kad se odnose na ženu: *doktorka Simić, doktorke Simić, s doktorkom Simić* itd.

– Nepromenjena ostaju i imena koja se obično pišu pod znacima navoda: *u hotelu „Union", iz hotela „Union", u časopisu „Duga", saradnja s časopisom „Duga"* itd.

– Geografska imena mogu ostati u nominativu ako su malo poznata, da bi bio jasniji njihov pravi oblik. Tako kažemo *na reci Dunavu, na reci Volgi* itd., ali bez promene *na reci Jangce, na reci Orinoko* i sl.

– U familijarnom govoru, oznake srodstva, kao *teta, baba, čika, kum* itd., i poneke titule, kao *knez, gazda, gospa* i dr., mogu ostati nepromenjene ispred imena: *teta Zora, teta Zori, teta Zorin stan* i sl.[76]

20.6.2. Apozicija u širem smislu je cela imenička sintagma koja određuje neku imenicu, kao u:

Sintagma kao apozicija

> Uzor mu je bio Demosten, *najslavniji govornik starog veka.*
>
> Ovde se dobija šalitra, *osnovni sastojak crnog baruta.*

---

[76] Ovakav oblik primenjen je i u nazivima nekih starih beogradskih ulica, kao što su Knez Mihailova, Čika Ljubina, Baba Višnjina i druge. Pravopis dopušta i pisanje crtice između dveju reči (*teta-Zori, Knez-Mihailova* i sl.) kako bi se istakla nepromenljivost prve.

20.7. PRILOŠKE ODREDBE

Vrste priloških odredaba

Funkcija priloških odredaba (adverbijala) jeste da pruže dodatnu informaciju o radnji izrečenoj predikatom. Po obliku one mogu biti prilozi, imenice u zavisnom padežu (najčešće instrumentalu) ili predloško-padežne konstrukcije. Po značenju ih delimo na više vrsta, od kojih su najvažnije:

Odredbe za mesto:

Sreli smo se *u parku.*

Ovde se prodaje posuđe.

Odredbe za vreme:

Sutra se vraćam.

Grad je razrušen zemljotresom *godine 1667.*

Odredbe za način:

Radio *tiho* svira.

S krajnjom opreznošću podigao je poklopac.

Odredbe za sredstvo:

Prebrišite staklo *vlažnom krpom.*

Pretraživali su teren *pomoću helikoptera.*

Odredbe za uzrok:

Prebledela je *od straha.*

Meč je prekinut *zbog kiše.*

Odredbe za cilj ili namenu:

Sastali smo se *radi dogovora.*

U tom cilju preduzete su posebne mere bezbednosti.

Odredbe za količinu ili meru:

Sobu treba *malo* provetriti.

Deca će moći da se igraju *do mile volje.*

Obavezne odredbe

20.7.1. U principu, odredba je fakultativni deo rečenice, za razliku od dopune koja je neophodna za puno razumevanje glagola. Postoje ipak i glagoli koji zahtevaju obaveznu odredbu za mesto ili za vreme, npr.:

Marko stanuje *na petom spratu.*

To se obično događa *petkom.*

Ovakve primere nije uvek lako razlikovati od dopuna.

21. SLOŽENA REČENICA

21.1. ODNOSI PROSTIH REČENICA U SLOŽENOJ

Koordinacija

Složenom nazivamo rečenicu koja je sastavljena od dve ili više prostih rečenica. Ako svaka od tih rečenica može da stoji i sama za sebe, kažemo za složenu rečenicu da je **naporedno složena** (ili nezavisno složena). Takve proste rečenice su među sobom **naporedne** (priređene, koordinirane), a odnos među njima zove se **koordinacija** ili **parataksa**.

Subordinacija

Ako jedna prosta rečenica zavisi od druge, kažemo za složenu rečenicu da je **zavisno složena**, a takav odnos zove se **subordinacija** ili **hipotaksa**.

Mada ćemo u daljem tekstu uglavnom davati primere sa po dve proste rečenice, u praksi se javljaju i složene rečenice od znatno više elemenata, među kojima su neki u odnosu koordinacije a drugi u odnosu subordinacije. Takav je primer:

> Ne videći drugog izlaza (1), on je odlučio (2) da ode do šefa (3) i da mu prizna (4) šta se stvarno dogodilo (5).

Ovde je nezavisna samo rečenica (2), *On je odlučio*, i za nju kažemo da je **glavna**. Od nje s jedne strane zavisi rečenica (1), a s druge rečenice (3) i (4). Te dve rečenice medu sobom su **koordinirane**, budući da obe zavise od iste rečenice i da su povezane koordinativnim veznikom *i*. Rečenica (5) zavisi od rečenice (4), koja je u odnosu na nju **upravna**.

21.2. NEZAVISNO SLOŽENE REČENICE

S veznikom ili bez njega

U ovim rečenicama proste rečenice obično su povezane koordinativnim veznicima (v. 12.1), prilozima ili rečcama. Mogu se i samo nizati jedna uz drugu, bez

vidljivih spojnih elemenata, u kom slučaju kažemo da su **asindetske** (od grč. *a-*, ne, i *sýndetos*, vezan).

Umetnute rečenice

Nezavisna rečenica može biti i **umetnuta** u drugu nezavisnu, npr.:

Stadion – to je sada jasno – neće biti završen na vreme.

»Moji planovi«, hladno odgovori Ana, »tebe se ne tiču!«

Prema značenjskim vezama između rečenica i prema značenju spojnih elemenata razlikujemo pet osnovnih vrsta odnosa u nezavisno složenoj rečenici: sastavni, zaključni, suprotni, rastavni i isključni.

Sastavne rečenice

21.2.1. Rečenice u **sastavnom (kopulativnom) odnosu** označavaju radnje koje su po značenju podudarne, koje se odigravaju istovremeno ili se nadovezuju jedna na drugu. Mogu biti asindetske ili spojene veznicima *i, pa, te,* odnosno veznikom *niti* (*ni*) ako su odrečne. Primeri:

Naoblačilo se, sneg provejava, uskoro će zima.

Idi do kioska i kupi mi novine (Idi do kioska pa mi kupi novine).

Optuženog ne poznajem niti sam ga ikada sreo.

Zaključne rečenice

21.2.2. Rečenice u **zaključnom (konkluzivnom) odnosu** mogu se posmatrati i kao podvrsta sastavnih rečenica, s tim što druga iskazuje zaključak koji sledi iz prve. Grade se prvenstveno s veznicima ili prilozima *dakle,* (*i*) *zato, stoga, te, pa.* Primeri:

Brave su nedirnute, dakle nije u pitanju provalnik.

Momci su se mnogo trudili, zato ih treba nagraditi.

Ja sam već triput uzimao reč, pa je bolje da ćutim.

21.2.3. Rečenice u **suprotnom (adverzativnom) odnosu** iskazuju radnje koje su međusobno suprotstavljene po značenju. Spajaju se veznicima *a, ali, dok, međutim, nego, već,* izrazima *a ipak, pa ipak, a opet, a ono* i drugima. Primeri:

Suprotne rečenice

Kuća je visoka, a nema lifta.
Plate jesu male, ali ne gladujemo.
Bakar je sve skuplji, dok gvožde pojeftinjuje.
Nije magla, nego su prozori prljavi.

21.2.4. Rečenice u rastavnom (disjunktivnom) odnosu iznose dve mogućnosti koje se međusobno isključuju. Grade se uz pomoć veznika *ili*, koji se može javiti ili samo na početku druge ili na početku obeju rečenica. Primeri:

Rastavne rečenice

Možeš li to da poneseš, ili da ti pomognem?
Ili ćemo pobediti ili ispadamo iz takmičenja.

21.2.5. Isključne (ekskluzivne) rečenice iznose neki izuzetak ili ograničenje u odnosu na radnju prethodne rečenice. Isključni prilozi i veznici su *samo, samo što, osim što, jedino što, tek* i drugi. Primeri:

Isključne rečenice

Svuda je tišina, samo u dvorištu skiči usamljeni pas.
Mala dobro uči, osim što ima problema s matematikom.
Možda je pravedno, možda ne, tek presuda je doneta (= kako god bilo, presuda je doneta).

21.3. ZAVISNO SLOŽENE REČENICE

U ovim složenim rečenicama zavisna prosta rečenica najčešće dolazi posle glavne, odnosno upravne. Ukoliko dođe ispred nje, to se smatra za inverziju normalnog redosleda i u pisanju se beleži zapetom: *Iako sam je pozvao, nije došla* (Up. bez zapete: *Nije došla iako sam je pozvao*).

Zavisna rečenica može biti i umetnuta u glavnu, kao u: Umetnute rečenice

Moje ključeve, *ako ih nađeš*, ostavi kod portira.

Podaci *koje objavljujemo* dobijeni su iz Statističkog zavoda.

21.3.1. Odnos zavisne rečenice prema glavnoj može se u većini slučajeva uporediti sa ulogom koju delovi rečenice (subjekat, predikat i ostali) igraju u prostoj rečenici. To znači da se, po funkciji, među zavisnim rečenicama mogu razlikovati **subjekatske, predikatske, objekatske, atributske, apozicijske** i **adverbijalne**. Ove poslednje, koje su i najbrojnije, odgovaraju priloškim odredbama u prostoj rečenici. Vrste zavisnih rečenica po funkciji

21.3.1.1. Subjekatske rečenice predstavljaju subjekt glagola glavne rečenice, npr.: Subjekatske

Poznato je *da kafa škodi srcu.*

(Up. u prostoj rečenici: Poznato je *štetno dejstvo kafe.*)

21.3.1.2. Objekatske rečenice su objekti glagola glavne rečenice: Objekatske

Tražili smo *da se ukine porez na knjige.*

(Up. prostu rečenicu: Tražili smo *ukidanje poreza na knjige.*)

21.3.1.3. Predikatske rečenice se prema glagolu glavne rečenice ponašaju kao imenski deo predikata: Predikatske

Cilj ove rezolucije je *da se prekinu sukobi.*

(Up.: Cilj ove rezolucije je *prekid sukoba.*)

21.3.1.4. Atributske rečenice određuju neku imenicu ili zamenicu u glavnoj rečenici onako kao što to u prostoj čini atribut: Atributske

Životinje *koje žive na dalekom severu* imaju debelo krzno.

(Up.: *Arktičke* životinje imaju debelo krzno.)

21.3.1.5. Apozicijske rečenice se ponašaju kao apozicija neke imenice ili zamenice u glavnoj rečenici:

Apozicijske

Davorin Jenko, *koji je komponovao srpsku himnu*, bio je Slovenac.

(Up.: Davorin Jenko, *kompozitor srpske himne*, bio je Slovenac.)

21.3.1.6. Adverbijalne rečenice obavljaju istu ulogu kao priloške odredbe u prostoj rečenici:

Adverbijalne

Pre nego što je otvorio sednicu, pozdravio je goste.

(Up.: *Pre početka sednice* pozdravio je goste.)

21.4. VRSTE ZAVISNO SLOŽENIH REČENICA

Po sadržaju, zavisne rečenice delimo na **izrične, zavisno-upitne, odnosne, mesne, vremenske, načinske, uzročne, namerne, posledične, dopusne** i **pogodbene**.

Vrste zavisnih rečenica po sadržaju

21.5. IZRIČNE REČENICE

Izrične rečenice izriču sadržaj predikata glavne rečenice i dolaze gotovo uvek posle njega. Po funkciji su najčešće objekatske, ali i subjekatske ukoliko je glavna rečenica bezlična (takvi primeri označeni su niže skraćenicom *subj.*). Počinju obično veznikom *da*, ređe veznikom *kako*. Dolaze pre svega uz glagole govorenja, mišljenja i osećanja, kao u:

Izrične

Baka je rekla *da će nam doći u posetu.*
Stručnjaci upozoravaju *da je vazduh zagađen.*
Osećam *kako mi krv bije u žilama.*
Pričalo se *da će postati ambasador* (subj.).

Izrične rečenice dolaze takođe uz glagole htenja, kao *hteti, želeti, voleti, odlučiti, zahtevati, moliti, predlagati* i sl., uz modalne glagole *moći, smeti, morati, trebati,* kao i

uz druge glagole koji ograničavaju mogućnost izvršenja radnje, odnosno slobodnu volju izvršioca, kao *umeti, pomoći, pustiti, dopustiti, nameravati, pokušavati* itd. Primeri:

Ne želim *da se iko oseti uvređen.*
Pustite ga *da sam odluči.*
Trebalo je brže *da reagujemo* (subj.).
Moj sin će vam pomoći *da prenesete stvari.*

Izrične rečenice mogu zavisiti i od imenica, prideva ili priloga čije značenje zahteva da se dopune zavisnom rečenicom. Primeri:

Nema dokaza *da su eksploziju izazvali teroristi.*
Naučnici su sigurni *da će naći rešenje.*
Bilo bi previše *da i ja odem na odmor* (subj.).

Upotreba zamenice *to*

21.5.1. Ukoliko rekcija predikata glavne rečenice zahteva predlošku sintagmu, između predloga i izrične rečenice mora se dodati pokazna zamenica srednjeg roda *to* u odgovarajućem padežu:

Nije bilo reči o tome *da se fakultet seli u Beograd.*
Pomirila se s tim *da neće naći muža.*

21.6. ZAVISNOUPITNE REČENICE

Podvrsta izričnih rečenica

Ove rečenice zapravo su podvrsta izričnih. Dolaze posle glagola *pitati (se), raspitivati se, ispitati* i sličnih, kao i posle glagola govorenja (naročito kad su u odrečnom obliku). Po obliku su iste kao nezavisne upitne rečenice (tj. pitanja), samo im je intonacija drukčija, a u pisanju se ne završavaju upitnikom. Primeri:

Pitaću prodavca *da li ima deterdženta.* (Up. nezavisnu rečenicu: *Da li ima deterdženta*?)
Niste mi rekli *gde ste juče bili.*
Objasni mi *zašto si to uradio.*

Zavisnoupitne rečenice mogu doći i posle glagola kao *znati, čuti, saznati, doznati,* ali prvenstveno kad su

u odrečnom obliku, u upitnom obliku, ili kad su i sami u zavisnoj rečenici:

Niko ne zna *zašto se klima menja.*
Ko zna *gde je sad moj bivši udvarač.*
Pokušaću da čujem *šta se tamo događa.*

21.7. ODNOSNE (RELATIVNE) REČENICE

Počinju odnosnim zamenicama *koji, kakav, čiji, koliki, ko* ili *što.* Često su umetnute u glavnu rečenicu. Dolaze gotovo uvek neposredno posle **antecedenta**, tj. posle imenice, zamenice ili imeničke sintagme na koju se odnose.

Uloga zamenice u rečenici

Dok druge zavisne rečenice uglavnom počinju veznikom, koji je samo spoj s glavnom rečenicom, odnosna zamenica je ujedno sastavni element odnosne rečenice. To znači da ona u njoj ima ulogu subjekta (npr. *Evo čoveka* **koji** *će nam pomoći*: up. *Ovaj čovek će nam pomoći*), pravog objekta (*Evo čoveka* **koga** *smo očekivali*) ili raznih dopuna (npr. *Evo čoveka* **o kome** *smo govorili*).

Odnosna zamenica se slaže sa antecedentom u rodu i broju (*Evo žene koja...; Evo deteta koje...; Evo ljudi koji...* itd.), ali ne i u padežu, jer padež antecedenta zavisi od njegove funkcije u glavnoj, a padež zamenice od njene funkcije u odnosnoj rečenici.

Koji

21.7.1. Najčešća odnosna zamenica je *koji*. Pored primera kao što su oni navedeni u prethodnom odeljku, *koji* se često javlja i u umetnutim rečenicama, npr.:

Površina *na koju nanosimo lepak* mora biti potpuno čista.

Podsetimo da je akuzativ muškog roda jednak genitivu za žive, a jednak nominativu za nežive antecedente (v. 7.5):

Predsednik *za koga smo glas*ali mora da ispuni obećanje.
Zakon *za koji smo glasali* još nije stupio na snagu.

U ređim slučajevima umesto *koji* može se upotrebiti i zamenica *što*, sa dve vrste promene, o kojima vidi 7.5.1. Zamenica *koji* često dolazi posle pokazne zamenice *onaj* u odgovarajućem rodu i broju, a zamenica *što* posle srednjeg roda te zamenice, *ono*: *Što*

Gde su sada *one* stolice *koje sam želeo da kupim*?

Ono što smo planirali mora se ostvariti.

21.7.2. Odnosna zamenica *kakav* ne upućuje na konkretni antecedent, nego na vrstu antecedenta: *Kakav*

Napravite sami salatu *kakvu želite.*

Odnosna zamenica *koliki* (često u korelaciji s *toliki* u glavnoj rečenici) pokazuje veličinu antecedenta, ili (samo u množini) broj bića, odnosno predmeta označenih antecedentom:

Poslanici mogu sebi da odrede platu *koliku žele.*

Nije došlo toliko turista *kolikima smo se nadali.*

Zamenica *čiji* je odnosno-prisvojna, tj. izražava pripadnost antecedentu:

Vratiće se čovek *u čiju si se kuću uselio.*

21.7.3. U svim do sada navedenim primerima odnosna rečenica ima **atributivnu** ulogu, jer bliže određuje antecedent: (*onaj*) *čovek koji će nam pomoći,* (*ona*) *salata kakvu želite* i sl. Ukoliko je antecedent po značenju već određen, a odnosna rečenica samo pruža dodatnu informaciju o njemu, kažemo da je **apozitivna**, a u pisanju je odvajamo zapetom, odnosno sa dve zapete ako je umetnuta: **Atributivne i apozitivne rečenice**

Vratiće se Marko Marković, *u čiju si se kuću uselio.*

Moja tetka, *koja je u Kotoru,* javlja mi da i tamo pada kiša.

Treba paziti da se zapeta ne stavlja uz atributivne rečenice, kao što je pravilo u ruskom, nemačkom i ne-

kim drugim jezicima. Pogrešno bi bilo npr. **Evo čoveka, koji će nam pomoći.*

Apozitivno je i *što* koje se odnosi na ceo sadržaj prethodne rečenice, npr.:

> Vlada će sniziti kurs domaće valute, *što će podstaći izvoz.*

Vidi i primere u 7.5.1.

21.7.4. Odnosna zamenica *ko* ima za antecedent zamenicu muškog roda u jednini, npr: *Ko*

> To je učinio **neko** *ko vam ne želi dobro.*
>
> Najviše žali **onaj** *ko je bio najbliži pobedi* (pored: onaj *koji je bio...*).

Ko se upotrebljava i apsolutno, tj. bez antecedenta, kao u mnogobrojnim poslovicama tipa *Ko peva, zlo ne misli; Ko radi, ne boji se gladi,* ili u:

> Neka se javi *ko želi da ide na izlet.*

Za neživе i apstraktne pojmove ovakvu apsolutnu upotrebu ima zamenica *što*:

> Može on da govori *što hoće.*
>
> *Što možeš,* uradi, a *što ne možeš,* ostavi meni.

21.7.5. U pasivnim odnosnim rečenicama moguće je izostaviti odnosnu zamenicu i pomoćni glagol *biti,* a zadržati samo trpni pridev: **Izostavljanje zamenice**

> Pismo *poslato 12. juna iz Beča* stiglo je tek danas (= Pismo *koje je poslato 12. juna...*)

Tako upotrebljen trpni pridev mora se slagati u padežu s antecedentom:

> U *pismu poslatom* iz Beča 12. juna izneti su svi podaci.
>
> *Pismom poslatim* iz Beča potvrdio je da će doći.

21.8. MESNE REČENICE

Ove rečenice počinju prilozima za mesto *gde, kud(a), otkud(a), odakle* ili *dokle.* Bliske su odnosnim ***Gde* i dr.**

rečenicama, jer se kao i one mogu vezivati za imenicu kao antecedent, npr.:

Vratite se u tačku *odakle ste pošli* (= iz koje ste pošli).

U drugim slučajevima su adverbijalne, tj. ponašaju se kao priloške odredbe za mesto. Takve rečenice mogu doći pre ili posle upravne:

Gde je sada grad, nekad su bila polja i močvare.

Nastavio je put pešice *dokle se moglo.*

Prilozi za mesto mogu se pojačati rečcom *god*, koja im daje opšte značenje: **Pojačanje sa *god***

Kud god dođem, dočeka me neki poznanik.

Možete sesti *gde god želite.*

21.9. VREMENSKE (TEMPORALNE) REČENICE

Počinju prilozima za vreme, odnosno vremenskim veznicima: *kad(a), dok, čim, otkad(a), otkako, pošto* itd., ili vezničkim izrazima *kad god, dokle god, tek što, nakon što, pre nego što, sve dok* itd. Slično mesnim rečenicama, mogu se nadovezati na imenicu koja označava određeno vreme, npr.: ***Kada* i dr.**

Bilo je to one **večeri** *kad smo ispraćali baku na voz.*

Češće se ponašaju kao priloške odredbe za vreme. Mogu stajati pre ili posle glavne rečenice:

Čim ga pozovem, pas dotrči.

Vratila se *pre nego što sam očekivao.*

Nema ga na televiziji *otkako je podneo ostavku.*

Dok ispred nesvršenog glagola označava radnju istovremenu s radnjom glavne rečenice, npr.: ***Dok***

Dok ženka čuva mladunce, mužjak ide u lov.

Ispred svršenog glagola, pogotovu ako je u odre-

čnom obliku, isti veznik označava radnju koja se događa po završetku radnje glavne rečenice:

Dok se ti vratiš, sve će biti sređeno.

Utakmica se nastavlja *dok sudija ne odsvira kraj*.

Pošto

Pošto kao vremenski veznik uvodi prethodnu (završenu) radnju i ima sinonim *nakon što*. Jedino po kontekstu može se razlikovati od uzročnog *pošto* (v. 21.11):

Pošto (*Nakon što*) *sve dobro izmešate*, ostavite činiju na toplom mestu.

21.10. NAČINSKE REČENICE

Počinju prilozima, odnosno veznicima *kako, koliko, kao što, kao da, nego što, nego da* ili *što*. Dolaze najčešće posle glavne rečenice i prema njoj se odnose kao priloška odredba za način prema predikatu proste rečenice. Nazivaju se i poredbenim rečenicama, budući da gotovo uvek podrazumevaju neko poređenje između radnje u zavisnoj i one u glavnoj rečenici.

Kako i kao što

Kako i *kao što* obično su istoznačni:

Vrata treba montirati *kako je* (*kao što je*) *označeno na crtežu*.[77]

U korelaciji s njima često dolaze *tako, ovako* ili *onako* u glavnoj rečenici:

Kako si radio, tako te i plaćaju.

Proizvodnja ne ide onako glatko *kako je išla* (*kao što je išla*) *na početku*.

Kao da

Za razliku od *kao što*, *kao da* uvodi nestvarnu radnju, onu koja ne odgovara činjenicama (analogno francuskom *comme si*, engleskom *as if*, nemačkom *als ob* i sl.). Glagol je u indikativu, istog oblika kao i za stvarnu radnju:

[77] Načinsko *kako* treba razlikovati od upitnog, u zavisnoupitnim rečenicama kao *Pitam se kako je to uradio* ili *Ne znam kako je to uradio*.

U osmoj rundi navalio je takvom snagom *kao da je tek započeo borbu.*

Opominje me da pada kiša, *kao da ja to ne znam.*

Koliko iskazuje meru ili intenzitet radnje u glavnoj rečenici: *Koliko*

Međunarodna zajednica će pomoći *koliko bude potrebno.*

Može se pojačati rečcom za uopštavanje *god* (*Pomoći će koliko god bude potrebno*), a u glavnoj rečenici može doći korelativno *toliko* (*Koliko si radio, toliko te i plaćaju*).

Veznički spojevi *nego što* i *nego da* izražavaju nejednakost između sadržaja glavne i zavisne rečenice: *Nego što, nego da*

Povreda je teža *nego što sam mislio.*

Radije ću ići peške *nego da čekam autobus.* *Što... to...*

Veznik *što*, često s korelativnim *to* u glavnoj rečenici, uvodi rečenice koje sadrže komparativ prideva ili priloga i u glavnoj i u zavisnoj, a pokazuju proporcionalan odnos dveju radnji:

Što ih više opominješ, deca te sve manje slušaju.

Što je metal topliji, to je mekši.

Umesto korelativnog para *što...to* može se upotrebiti *ukoliko...utoliko*:

Ukoliko je metal topliji, utoliko je mekši.

21.11. UZROČNE (KAUZALNE) REČENICE

Prema glavnoj rečenici se odnose kao priloška odredba za uzrok prema predikatu proste rečenice. Najvažniji uzročni veznici su *jer, što* i *pošto*, uz vezničke izraze *zato što, budući da, s obzirom na to da*[78] i još poneke. *Jer, što, pošto*

[78] Takođe *s obzirom da*. Oblik bez predloga, *obzirom da*, mada čest u govornom jeziku, ne može se smatrati pravilnim.

Jer i *što* dolaze isključivo kada je uzročna rečenica **posle** glavne, dok su ostali običniji u položaju ispred glavne rečenice. Primeri:

Pobedićemo *jer smo iskusniji od naših protivnika.*

Zadovoljan sam *što vam mogu pomoći.*

Budući da nisam gladan, uzeću samo tanjir supe.

S obzirom (na to) da je sezona pri kraju, ne očekujemo mnogo turista.

Uzročno *pošto* samo se po kontekstu razlikuje od vremenskog (v. 21.9):

Pošto nisam imao (Budući da nisam imao) gotovog novca, ponudio sam da platim karticom.

21.12. NAMERNE (FINALNE) REČENICE

Iskazuju cilj izvršenja radnje glavne rečenice. Imaju dva osnovna oblika, iste vrednosti: veznik *da* s potencijalom ili s (relativnim) prezentom i veznik *kako* s potencijalom. *Da i kako*

Ostao sam u hotelu *da bih dovršio pismo (da dovršim pismo; kako bih dovršio pismo).*

Da bi situacija bila jasnija, poslužićemo se crtežom.

Kao dopuna glagolima kretanja i nekim drugim glagolima javljaju se namerne rečenice u obliku *da* + prezent, koje uvek dolaze posle glavne:

Odvezi kola mehaničaru *da ih pogleda.*

Pošli su na stanicu *da dočekaju dragog gosta.*

Sešću *da razmislim.*

Poseban tip namernih rečenica su one s konstrukcijom *ne bih li* + radni pridev (tj. s negiranim potencijalom u koji je ubačena rečca *li*). One nisu odrečne, nego samo pokazuju da se ostvarenje namere shvata kao neizvesno, malo verovatno: *Ne bih li*

On zapali šibicu *ne bi li malo ogrejao promrzle prste* (= u nadi da će malo ogrejati...)
Pregledali su dnevnik iščezlog moreplovca, *ne bi li tamo našli rešenje misterije.*

21.13. POSLEDIČNE (KONSEKUTIVNE) REČENICE

Korelativ u glavnoj rečenici

Zovu se tako jer iskazuju posledicu radnje u glavnoj rečenici. Počinju uvek veznikom *da*. Imaju dve osobine po kojima se razlikuju od ostalih zavisnih rečenica: (a) ne mogu nikada doći ispred glavne i (b) u glavnoj rečenici mora postojati korelativ – prilog *tako* ili *toliko*, zamenica *takav* ili *toliki*, ili neki izraz kao *do te mere* – na koji se zavisna rečenica nadovezuje po smislu. Primeri:

Pravila su tako jednostavna *da se mogu naučiti za pola sata.*
Tolika je navala *da sam celo prepodne čekao u redu za ulaznice.*

Korelativni izraz se može naći neposredno ispred veznika *da*:

Fudbal je omiljena tema kafanskih razgovora, *toliko da čak i politiku baca u zasenak.*

Mnoge rečenice sa spojem *tako da* samo su prividno zavisne, dok u stvari imaju vrednost naporedne zaključne rečenice, gde bi se *tako da* moglo zameniti sa *pa* ili *te*:

Četvrtak i petak su praznični dani, *tako da će se zasedanje nastaviti u ponedeljak* (= pa će se zasedanje...).

Frazeologizmi

Iz eliptičnih posledičnih rečenica nastali su hiperbolični frazeologizmi s drugim licem jednine u bezličnom značenju koji izražavaju jako osećanje, tipa *da umreš, da poludiš, da ti pamet stane, da ne veruješ svojim očima* i slični:

Torta je bila *prste da poližeš* (= bila je tako ukusna *da zaželiš prste da poližeš*).

21.14. DOPUSNE (KONCESIVNE) REČENICE

Ove rečenice pokazuju da se radnja iskazana u glavnoj rečenici odvija uprkos radnji iskazanoj u njima. Dolaze pre ili posle glavne rečenice. Najčešći koncesivni veznici su *iako, mada* i danas manje uobičajeno *premda*: *Iako, mada, premda*

Iako ima kompjuter, pisma uvek piše na mašini ili rukom.

Sunce još sija, *mada (premda) je zima na pragu.*

U imenskom predikatu može se izostaviti kopula (glagol *biti*), čime dobijamo eliptičnu rečenicu:

Iako bojažljiv po prirodi, odlučno je branio svoje stanovište.

Oštriji kontrast izražen je veznikom *makar,* koji zahteva glagol u obliku radnog prideva: *Makar*

Neću popustiti *makar poginuo.*

Makar (i) ništa ne našli, dobro je da ispitamo teren.

Ma i *makar* ispred upitne zamenice ili upitnog priloga (v. i 13.6) pokazuju da se tvrdnja odnosi na bilo koju osobu ili predmet: *Ma*

Ma ko došao (Ma ko da dođe), ne otvaraj.

Pronaći ću tog lupeža *ma gde se nalazio.*

Makar kako pazio (Makar kako da paziš), uvek ostane poneka mrlja.

21.15. USLOVNE (POGODBENE, KONDICIONALNE) REČENICE

Izražavaju uslov koji je neophodan za ostvarenje radnje glavne rečenice. Stoje obično ispred glavne rečenice, ali neretko i posle nje. Uslovni veznici su *ako, ukoliko, kad(a)* i *da,* a u realnim rečenicama može se upotrebiti i rečca *li* (v. niže). Zavisnu rečenicu moramo posmatrati naporedo s glavnom, jer od podvrste uslovne rečenice *Ako, ukoliko, kada, da*

zavisi ne samo izbor veznika nego i oblik glagola u jednoj i drugoj rečenici.

Prema stepenu ostvarljivosti uslova delimo ove rečenice na tri tipa: a) realne, b) potencijalne i c) irealne.

Tri tipa uslovne rečenice

21.15.1. Realne rečenice iskazuju ostvarljiv i aktuelan uslov, koji se najčešće odnosi na budućnost ili na sadašnjost, a ređe na prošlost. Glagol je u obe rečenice u indikativu, a u glavnoj može biti i u imperativu. Za budući uslov, u zavisnoj rečenici se upotrebljava prezent ili futur drugi.

Veznici *ako* i *ukoliko* imaju istu upotrebu, s tim što ovaj drugi pokazuje da se ostvarenje uslova shvata kao manje verovatno.

> *Ako lampica svetli,* mašina je ispravna.
> *Ukoliko se lampica ugasi,* zovite me.
> *Ako ne budeš redovno učio,* izgubićeš stipendiju.
> Nije mogao da telefonira *ako je bio na Internetu.*

Umesto veznika, za budući uslov može se upotrebiti rečca *li*, pri čemu i ona i subjekt dolaze posle glagola. Takva konstrukcija danas je mnogo češća u pisanom jeziku nego u govoru:

Li umesto veznika

> *Ugasi li se lampica,* zovite me.
> *Ne budeš li redovno učio,* izgubićeš stipendiju.

21.15.2. Potencijalne uslovne rečenice iskazuju uslov čije se ostvarenje ne očekuje, ali je moguće. Glagol je u potencijalu (kondicionalu) kako u glavnoj tako i u zavisnoj rečenici. Veznici su *kad(a), ako* ili *ukoliko.*

> *Kad bismo požurili* (*Ako bismo požurili*), stigli bismo na početak predstave.
> *Kad bi bilo* (*Ako bi bilo, Ukoliko bi bilo*) *kiše do kraja meseca,* usevi bi se mogli spasti.

Ponekad je u zavisnoj rečenici moguće upotrebiti i *da* s prezentom: *Da sa prezentom*

Šta bi ti radio *da ti provalnik upadne u kuću?* (= *kad bi ti provalnik upao u kuću?*)

21.15.3. Irealne rečenice delimo na dve podvrste, prema tome da li se odnose na sadašnjost ili na prošlost. Irealne rečenice **za sadašnjost** označavaju situaciju koja ne odgovara stvarnosti i nije moguća. U zavisnoj rečenici je struktura *da* + prezent ili *kad* + potencijal, a u glavnoj uvek potencijal.

Da sam (*Kad bih bio*) *deset godina mlađi,* predložio bih joj brak.

Ne bi Česi dolazili na Jadran *da Češka ima more* (*kad bi Češka imala more*).

Irealne rečenice **za prošlost** označavaju radnju ili situaciju koja se samo zamišlja, a nije se dogodila. U zavisnoj rečenici je struktura *da* + perfekt, a u glavnoj običan kondicional (prošli kondicional nije uobičajen, v. 9.5.2): *Da s perfektom*

Da sam odgovorio i na deseto pitanje, zaradio bih milion dinara.

Da ste na vreme uzeli vakcinu, ne biste se razboleli. (Ne biste se razboleli *da ste na vreme uzeli vakcinu*).

Među irealne rečenice za prošlost svrstavamo i one čija je posledica (glavna rečenica) u sadašnjosti: **Posledica u sadašnjosti**

Da nije bilo erupcije Vezuva, za Pompeju danas niko ne bi znao.

21.15.4. Treba zapaziti da irealnost rečenica s veznikom *da* proističe iz kontrasta s glavnom rečenicom i sa stvarnim stanjem, a nije izražena oblikom glagola, jer je on isti kao što bi bio i u izričnim rečenicama (uporedi: Može se desiti *da provalnik upadne u kuću*; Ti znaš *da Poljska ima more*; Čuo sam *da ste na vreme uzeli vakcinu*).

22. RED REČI

22.1. NEUTRALAN I OBELEŽEN RED REČI

Koristimo tradicionalni termin **red reči**, mada neki noviji gramatičari radije govore o **rasporedu jezičkih elemenata**, imajući u vidu da se reči ne ponašaju kao potpuno samostalne jedinice, nego se među sobom spajaju u sintagme, od kojih su neke neraskidive, dok je u druge moguće ubaciti jednu ili više reči.

Rečenična perspektiva

Red reči u srpskom znatno je slobodniji nego u jezicima kao što su francuski ili engleski. Poneke varijacije su sasvim slobodne, bez uticaja na značenje, npr.: *Orkestar nije nikada ovako glasno svirao = Orkestar nikada nije ovako glasno svirao = Orkestar nije nikada svirao ovako glasno*, itd. Češći je slučaj, ipak, da promena reda reči dovodi do promene u onome što se naziva rečeničnom (funkcionalnom) perspektivom, to jest u odnosu između date i nove informacije (teme i reme, predmeta i komentara). Obično tada možemo izdvojiti jedan red reči kao **neutralan**, stilski neobeležen, dok se drukčiji redosledi koriste samo kad treba iskazu dati određenu afektivnost, ili posebno istaći neki deo rečenice. Takvo isticanje (**fokalizacija**) najčešće se postiže stavljanjem dotičnog elementa na kraj rečenice (budući da nova informacija dolazi posle date), ali i na početak rečenice, za one elemente koji se u neutralnom rasporedu ne javljaju na početku (u govoru će takvi elementi biti jače istaknuti, tj. na njih će pasti rečenični naglasak).

22.2. RASPORED SUBJEKTA, OBJEKTA I PREDIKATA

Ako pogledamo raspored subjekta (S), predikata (P) i direktnog objekta (O), u načelu je moguće svih šest permutacija, zahvaljujući tome što se subjekt od objekta razlikuje po padežu (v. 5.2). Najčešći je, ipak, neutralan raspored S + P + O, npr. *Dečaci vole košarku.* Redosled O + S + P ili S + O + P upotrebio bi se radi kontrastiranja predikata, npr:

Najčešći raspored: S + P + O

Košarku dečaci *vole*/Dečaci košarku *vole* (, a gimnastiku rade jer je obavezna).

Redosled O + P + S služio bi da se istakne subjekt:

Košarku vole *dečaci* (, ali ne i devojčice).

Predikat se može istaći i postavljanjem na početak rečenice (P + S + O):

Vole dečaci košarku (, zašto misliš da je ne vole?).

Redosled P + O + S (*Vole košarku dečaci*) mogao bi se javiti kao ređa, stilski obeležena varijanta ovog prethodnog.

22.3. POLOŽAJ SUBJEKTA

Subjekt će doći POSLE glagola ukoliko predstavlja novu informaciju (remu):

Subjekt posle glagola

Zvala te je *neka žena.*

Sutra počinje *proleće.*

(Redosled *Proleće počinje sutra* ukazivao bi da naš sagovornik zna da je proleće na pragu, ali ne zna tačno kog dana počinje.)

Subjekt je uvek POSLE glagola govorenja ili mišljenja u rečenicama kojima prethodi direktni govor ili citat, npr:

– Jeste li žedni? – upita *domaćica.*

Čovek ne živi samo od hleba, kaže *Biblija.*

22.4. POLOŽAJ OBJEKTA

Objekt ispred glagola

Objekt dolazi ISPRED glagola ako predstavlja datu informaciju (temu), tj. ako je o njemu već bilo govora:

Papire će pokupiti čistačica.

(= odgovor na pitanje *Šta će biti s papirima?* Neutralni redosled, *Čistačica će pokupiti papire,* bio bi odgovor na pitanje *Šta će uraditi čistačica?*). Vidi i 9.10.1.

Pravi i nepravi objekat

Ako uz isti glagol dolaze i pravi i nepravi objekat, obično je na prvom mestu onaj koji je kraći:

Šaljem *rukopis* uredniku književne revije „Stvarnost".

Šaljem *uredniku* rukopis mog neobjavljenog romana.

22.5. POLOŽAJ LIČNE ZAMENICE

Lična zamenica u slučaju fokalizacije može ostati na istom mestu u odnosu na glagol, ali se nenaglašeni oblik zamenjuje naglašenim (v. 7.1.1):

Ne vidim *ga.*

Ne vidim *njega* (nego nekog drugog).

Ja *ga* ne vidim.

Ja *njega* ne vidim (ali vidim tebe).

Naglašena zamenica, za razliku od nenaglašene, može doći i na početak:

Nisu *mi* ništa rekli.

Meni nisu ništa rekli (a možda su rekli drugima).

22.6. POLOŽAJ PRIDEVA

Pridev u imenskom predikatu može doći na početak rečenice ako je posebno istaknut, i tada na njega pada rečenični akcent:

Čudni su ljudi ti Kinezi.

(jače i ekspresivnije nego: *Kinezi su čudni ljudi*).

Atributivni pridev u današnjem jeziku gotovo uvek prethodi imenici. Samo u starijim i poetskim tekstovima nalazimo obrnuti raspored, npr. *kosturnica strašna i porazom slavna* (stih Milana Rakića) ili *Hleb naš nasušni daj nam danas* (iz Očenaša). Pridev, osim toga, dolazi posle imena kad je nadimak istorijskih ličnosti, npr. *Plinije Stariji, Dušan Silni, Katarina Velika.*

Pridev posle imenice

U nizu od više prideva uz istu imenicu pridev neodređenog vida prethodi određenom, opisni pridevi dolaze pre odnosnih, a pridevi sa značenjem uže podele prethode onima koji iskazuju opštiji pojam: *moderan italijanski školski brod; poznata beogradska operska pevačica.*

Međusobni položaj prideva

22.7. POLOŽAJ PRIDEVSKIH ZAMENICA

Pridevske zamenice dolaze ispred imenice (*neki mladić*) i ispred atributa (*neki mršavi mladić*). Posle imenice dolaze samo prisvojne zamenice u vokativu:

Slušaj, *prijatelju moj!*
Oče naš koji si na nebesima...

U spojevima od po dve ili tri zamenice, najbliže imenici su prisvojne zamenice, ispred njih su pokazne, upitne i neodređene, a ispred ovih zamenica *sav* ili pridev *ceo*: *ovo tvoje delo; o kakvoj mojoj grešci govoriš? neki vaši prijatelji; sva naša ljubav; ceo taj njihov program* i slično.

Međusobni položaj zamenica

22.8. POLOŽAJ BROJEVA

Redni broj dolazi ispred imenice (*peti razred; treća ulica levo*) i ispred atributa (*prva bračna noć; treći svetski rat*). Posle imena vladara dolazi u spojevima kao *Petar Prvi, Napoleon Treći.* U knjigama se obično piše *Poglavlje šesto, Pevanje jedanaesto, na strani sto dvadeset*

prvoj[79] i sl., dok je u govoru običnije *šesto poglavlje, jedanaesto pevanje, na sto dvadeset prvoj strani.*

22.9. POLOŽAJ ATRIBUTIVNIH DOPUNA

Atributivne dopune ili predloško-padežne konstrukcije po pravilu dolaze posle imenice na koju se odnose: *putovanje drumom; čovek proverenog ukusa; obrada na kompjuteru; Univerzitet u Novom Sadu.*

22.10. POLOŽAJ PRILOGA

Prilog uglavnom dolazi ispred glagola (*On mnogo zarađuje; Motor sada lepo radi; Vrata se teško otvaraju*) i ispred prideva (*Emisija je vrlo zanimljiva*). Položaj posle glagola obavezan je u pitanjima sa enklitikom *li*, npr.:

Zarađuje li on *mnogo*?

Ovo ne važi za konstrukciju *da li* (v. 9.2), npr. *Da li on mnogo zarađuje?*

U odrečnoj rečenici češći je položaj posle prideva (*On ne zarađuje mnogo*, ali i: *On mnogo ne zarađuje*).

Priloške odredbe

Priloške odredbe dolaze posle glagola (*Vidamo se svakog dana; Saslušao sam ih s velikom pažnjom*), osim ako su posebno istaknute (*Svakog dana se vidamo; S velikom pažnjom sam vas saslušao*).

22.11. POLOŽAJ ENKLITIKA

Drugo mesto u rečenici

Kao što smo napomenuli u 3.3.3.3, enklitika u načelu dolazi na drugo mesto u rečenici, posle prve naglašene reči, odnosno prve naglašene sintagme, npr.:

---

[79] Takođe kardinalnim brojem: *na strani sto dvadeset jedan*, odnosno *na strani 121.*

Predsednik *je* razuman čovek.
Predsednik Privredne komore Beograda *je* razuman čovek.

22.11.1. Enklitika se može i umetnuti u pojedine sintagme tako da dođe posle prve reči. To biva uglavnom posle pridevskih zamenica ili posle priloga, npr.:

Taj *mi* raspored ne odgovara (= Taj raspored *mi* ne odgovara).
Svaki *će* kandidat morati da polaže test (= Svaki kandidat *će* morati...).
Samo *se* iz Niša niko nije prijavio.

Posle duže priloške odredbe enklitika se ne može pojaviti, jer je na tom mestu pauza (v. niže, 22.11.3 pod *b*), nego ide posle sledeće naglašene reči:

Čudnim sticajem okolnosti, iz Niša *se* niko nije prijavio.

Više mogućih rešenja

22.11.2. Bilo da je pomoćni glagol ili nenaglašena zamenica, enklitika teži da ne ostane predaleko od predikata. Zbog toga su katkad u istoj rečenici moguća dva, tri ili više položaja enklitike:

Ova *mu* neostvarena čežnja pruža inspiraciju za nove pokušaje.
Ova neostvarena čežnja *mu* pruža inspiraciju za nove pokušaje.
Ova neostvarena čežnja pruža *mu* inspiraciju za nove pokušaje.
Zbog nepažnje *je* u vašim vozilima često dolazilo do požara.
Zbog nepažnje, u vašim *je* vozilima često dolazilo do požara.
Zbog nepažnje, u vašim vozilima *je* često dolazilo do požara.
Zbog nepažnje, u vašim vozilima često *je* dolazilo do požara.

22.11.3. Pored toga što po samoj definiciji ne može doći na prvo mesto u rečenici, za enklitiku postoji još nekoliko ograničenja:

Ograničenja za enklitiku

(a) Ona može doći najkasnije posle glagola, ali ne dalje prema kraju rečenice, npr. u malopređašnjem primeru *Ova neostvarena čežnja pruža mu inspiraciju...* ali ne **Ova neostvarena čežnja pruža inspiraciju mu...*

Ne dalje od glagola

(b) Ne može doći posle pauze (naročito one koja je u pisanju označena zapetom ili crtom) niti posle umetnute rečenice:

Ne posle pauze

> *Ova vlada, dragi moj, *je* svakome omogućila pristojan život (treba: ...svakome *je* omogućila pristojan život).
>
> *Uvoz luksuzne robe – ali i nekih sirovina – *se* svodi na minimum (treba: ...svodi *se* na minimum).
>
> *Vaš direktor, dozvolite da kažem, *je* pravi primer rasejanog profesora (treba: ...pravi *je* primer...)

(c) Ako u rečenici postoji odnosna zamenica, upitna zamenica ili druga upitna reč, enklitika uvek dolazi neposredno posle nje:

Posle odnosne ili upitne reči

> Srušili su spomenik *koji je* puna dva veka bio simbol ovog grada.
>
> *Ko će* pod ovim uslovima želeti da putuje?
>
> Hoću da znam *zašto me* niko nije obavestio šta se događa.

(d) Enklitika dolazi posle veznika, zavisnih i naporednih, npr.:

Posle veznika

> Čuo sam *da te* u Beogradu mnogo hvale.
>
> Stan vam ustupam, *jer ću* cele iduće godine biti u inostranstvu.
>
> Raspisali smo konkurs, *ali se* niko nije javio.
>
> Igrao je slabo, *pa ga* više neće ni pozivati u reprezentaciju.

Od ovoga su izuzetak veznici *i*, *a* i *ni*, posle kojih ne može doći enklitika (umesto poslednjeg upotrebljava se *niti*):

Drugovi su čuli da si tu *i* raduju *se* (nemoguće je: **i se raduju*).
Nataša nema mobilni telefon, *a* treba *joj* (nemoguće: **a joj treba*).
Natašina baka nema mobilni telefon *niti joj* treba (nemoguće: **ni joj treba*, **ni treba joj*).

22.11.4. Ako se u okviru iste proste rečenice jave dve, tri ili četiri enklitike, one se grupišu, tj. dolaze uvek jedna za drugom. Pri tom je raspored sledeći. Enklitika *li* dolazi ispred ostalih: **Grupe enklitika**

Na grani je gavran, vidiš *li ga*?
Gde *li su* moje naočare?

Glagolske enklitike, osim glagolskog *je* (v. 7.1.1), dolaze ispred zameničkih:

Da je tu, video *bih ga*.
Da *li sam ih* ja upoznao?
Maločas *smo se* vratili.

Glagolsko *je* dolazi posle zamenice; to važi i za *se* koje je nastalo sažimanjem od *se* + *je* (v. 9.6.4):

Videla *me je*.
Ko *li nam je* pisao?
Predstava *im se* dopala.

Među zameničkim enklitikama, dativ dolazi pre genitiva i pre akuzativa (u akuzativ spada i povratna zamenica *se*): **Dativ genitiv · akuzativ**

Ima kolača, daću *ti ih* malo (D + G).
Mnogo *nam ga je* žao (D + G).
To su Markove knjige, on *ti ih* poklanja (D + A).
Otkud njemu pismo, ko *mu ga je* doneo? (D + A).

Genitiv dolazi pre akuzativa:

Ne želim to imanje, davno *sam ga se* odrekao.

22.11.5. Četiri uzastopne enklitike moguće su samo ako imamo *li*, glagolsku enklitiku i dve zameničke u različitim padežima:

Ne znam da *li sam joj se* dopao.
Gde su naočare, ko *li mi ih je* uzeo?

22.12. POLOŽAJ REČENICA

Za redosled prostih rečenica u složenoj vidi pod odgovarajućim vrstama rečenica (21.3. i dalje).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'36

КЛАЈН, Иван
Gramatika srpskog jezika / Ivan Klajn. - 1. izd. - Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005 (Beograd : Reprograf). – 263 str. : tabele ; 21 cm

Tiraž 1000. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86-17-13188-8

a) Српски језик – Граматика
COBISS.SR-ID 126089484

• Ivan Klajn • GRAMATIKA SRPSKOG JEZIKA, prvo izdanje, 2005. godina • Izdavač: ZAVOD ZA UDŽBENIKE I NASTAVNA SREDSTVA, Beograd, Obilićev venac 5, www.zavod.co.yu • Likovno-grafička oprema: MILAN BJELANOVIĆ • Lektor: MIRJANA VASILJEVIĆ-VOJVODIĆ • Korektori: ZORICA GRUJIČIĆ, IRENA KANKARAŠ, LJILJANA MITROVIĆ, TAMARA MILIĆ • Obim: 16 1/2 štamparskih tabaka • Format: 14 × 20 cm • Tiraž: 1 000 primeraka • Rukopis predat u štampu septembra 2005. godine • Štampanje završeno oktobra 2005. godine • Štampa: REPROGRAF, Beograd •

U PRIPREMI

Nada Milošević-Đorđević

srpska narodna
KNJIŽEVNOST

Svetlana Stipčević
Milo Lompar
Petar Pijanović

istorija srpske
KNJIŽEVNOSTI

Miloš Blagojević
Radoš Ljušić

ISTORIJA
srpskog naroda

К.В. 34074
www.zavod.co.yu

